

MŰHELY

Alberto Manguel: Az író, az olvasó – és az álmok • Horváth Péter: A hit napfogyatkozása (Martin Buber: Istenfogyatkozás)
• In Memoriam Szepesi Attila – Versek a hagyatékból • André András, Csuday Csaba, Debreczeny György, Győri László, Kerék Imre, Meliorisz Béla, Péter Márta, Székács Vera, Takács Nándor, Tóbiás Krisztián és Villányi G. András versei • Dobosi Bea, Pátkai Tivadar és Szentirmai Mária prózája • Pete Krisztián: Egy immaterialista műértő Itáliában – George Berkeley római útinaplója elé • George Berkeley: Itáliai útinapló – részletek az első naplóból • Juhász Ottó: A tea és a bor vetélkedése Kínában • Talabér Gyula fotói

2018
1

Tartalom

ALBERTO MANGUEL:	Az író, az olvasó – és az álmok (Szilágyi Mihály fordítása)4
	<i>„Ahogy alvás közben a kívánt álmot nem tudjuk szándék szerint, pontosan létrehozni, úgy ébren a mindenség sokféleségét nem tudjuk szavakba önteni. Hogy elbeszélhető legyen, irodalmilag kell megszerkeszteni az álmot; inkább kell a történet logikájába és hangnemébe illeszteni, mint tövéből hegyére visszaadni. Talán az egyetlen siker; melyre az író törekedhet, hogy elhiteti az olvasóval: maguk a szereplők álomnak hiszik az álmot.”</i>
<hr/>	
HORVÁTH PÉTER:	A hit napfogyatkozása (Martin Buber: Istenfogyatkozás)7
	<i>„Sesztov egy helyütt azt írta Buberről, hogy számára a gondolkodás nem a kultúra szolgálatát jelentette, hanem olyan szenvedélyt, aminek köszönhetően a gondolataiban élt, életének műveiben kölcsönözve érvényes formát. Legalább olyan fontos volt azonban Buber számára a hitét megélni, s ezért talán joggal mondhatjuk, hogy élete legalább olyannyira elválaszthatatlan volt hitétől, mint gondolkodásától.”</i>
<hr/>	
GYŐRI LÁSZLÓ:	A többiek16
	Sivatag dől a függönyön át.....16
	Nincs titok17
	A kín gyűlölete17
MELIORISZ BÉLA:	Még ha.....18
	Máshogy18
	Hallgatók.....19
	Végképp19
CSUDAY CSABA:	Nyárutó.....20
	„Ó, hullni már...”20
	Őszi ablak.....21
TAKÁCS NÁNDOR:	Éjszakai kiállítás22
ANDRÉ ANDRÁS:	Nyolcadik álom23
	Úgy égette át23
TÓBIÁS KRISZTIÁN:	A mikulás rakétája.....24

VILLÁNYI G. ANDRÁS: Álmodó levelekkel	27
Árnykérdés.....	27
Megragadnád.....	28
Ars poetica	28
DEBRECZENY GYÖRGY: nem maradt más	29
PÉTER MÁRTA: kiterült idők	30
SZÉKÁCS VERA: Egy fanyalgóhoz.....	32
Azt mondod.....	32
Nyújtózkodó görög szó	33
A túlélő	33
KERÉK IMRE: Koránkelők.....	34
Arany.....	34
Visszhang	35
Nyárvég.....	35

PÁTKAI TIVADAR: Akasztófavirágok	37
DOBOSI BEA: Tizenöt perc.....	40
SZENTIRMAI MÁRIA: Egyre távolabb	42

IN MEMORIAM SZEPESI ATTILA – Versek a hagyatékból	44
---	----

PETE KRISZTIÁN: Egy immaterialista műértő Itáliában – George Berkeley római útinaplója elé	52
GEORGE BERKELEY: Itáliai útinapló – részletek az első naplóból (Pete Krisztián fordítása).....	55

„Megítélésem szerint a Szent Péter legjobb szobra a halott Krisztus Michelangelo Buonarrotitól. Nem szabad megfélekezni Szent Péternek a főhajó egyik oldalán álló régi gótikus vasszobráról sem, melynek lábát igencsak elkoptatták a csókók. Láttunk egy katonát, aki nemcsak hogy megcsókolta a lábat, de az arcát és fejét is hozzádörgölte.”

JUHÁSZ OTTÓ:	A tea és a bor vetélkedése Kínában.....	60
	<i>„A teázás mély kulturális beágyazottságát jelzi, hogy több térségben, falu- lyen az eljegyzést és a házasságot ma is a tea kézhezvételének, ill. a tea fo- gyasztásának, a jegyajándékot teapénznek, a házassági ajándékot pedig tea- ajándéknak nevezik.”</i>	

MÁRJÁNOVICS DIÁNA:	Versifikációs kérdések (Tolnai Ottó: Nem könnyű).....	70
TÖNKÖL JÓZSEF:	Parázs? Vagy pántlika? (Kerék Imre: Mint eleven ígézet).....	71
SZEMES PÉTER:	„ez a hazád, nincs más” (Tönköl József: Harangok őszi szélben).....	72
SZARVAS MELINDA:	Hal(l)ott nők (Terék Anna: Halott nők).....	74
RÓHRIG ESZTER:	Halabet kuk vadanyencen dem sződed (Györe Balázs: Amerikai grafit) ...	75
FEKETE J. JÓZSEF:	Akinek nincsenek barátai, emlékkönyve se lehet (Boško Krstić: Quasimodo, emlékkönyv).....	76

Képek: TALABÉR GYULA fotói

Az író, az olvasó – és az álmok

1842-ben egy napon a harmincnyolc éves Hawthorne ezt írta naplójába: „A lefolyása szerint leírni egy álmot, melyen minden ellentmondása, csapongása és céltalansága ellenére végigfut egy vezéreszme. Régóta áll a világ, de ilyet még nem írtak.” Valóban. Gilgames négyezer évvel ezelőtti első álmától máig helytálló Hawthorne megállapítása. Az álmok felidézéséből, bármily lenyűgözők és bármily igazak, hiányzik valami az álmok sajátos szókincséből, szöve-téből, egyediségéből.

Alice¹, az egész irodalom egyik leghitelesebb álmvándora, ugyancsak kész elismerni, hogy a szavak nem alkalmasak a világ végtelen sokrétűségének megnevezésére. Amikor Dingidungi azt mondja neki, hogy a „dicsőség” szót „elsöprő erejű érvelés” értelemben használja, Alice ellenkezik: a „dicsőség” nem jelenti azt, hogy „elsöprő erejű érvelés”. „Ha én használok egy szót, akkor az azt jelenti, amit én akarok; sem többet, sem kevesebbet!” – mondja Dingidungi meg-rovó hangsúllyal. „Az a kérdés, vajon engedelmeskednek-e a szavak” – hitetlenkedik Alice. „Az a kérdés, ki az úr, és kész” – zárja le a vitát Dingidungi.

Semmi kétség: az írónak az a dolga, hogy – mint Dingidungi – higgyen a nyelv erejében, és úr legyen, ugyanakkor biztosítsa Alice-t, hogy ő szintén aláveti magát a szövegértelmezés szokványainak, melyet maguk a szavak uralnak. Persze többé-kevésbé tudatosan Dingidungi és Alice, író és olvasó is tudja, hogy ez mondvcsinált, de bele kell törődnünk, ha azt akarjuk, hogy egyáltalán létezzen irodalom. Borges, az álmok mestere, érzékletesen ecseteli ezt a pa-radoxont *Dreamtigers*² című rövid írásában. Gyerekkora óta imádja a tigriseket, vallja meg, majd elárulja, hogy alvás közben, miután álomba merült, hirtelen rájön, hogy álmodik. „Ez itt egy álom – gondolom magamban –, kedvemre szórakozhatok benne, és mivel korlátlan ha-talmam van, megidézek egy tigrist.” Am így fejezi be: „Ó, hozzá nem értés! Álmomban sose tudom előhívni azt a bestiát, amelyre vágyom. Felbukkan egy tigris, de pufók vagy satnya, torz vagy lehetetlen méretű, vagy izgága, vagy inkább kutyára, madárra hasonlít.”

Ahogy alvás közben a kívánt álmot nem tudjuk szándék szerint, pontosan létrehozni, úgy ébren a mindenség sokféleségét nem tudjuk szavakba önteni. Hogy elbeszélhető legyen, iro-dalmilag kell megszerkeszteni az álmot; inkább kell a történet logikájába és hangnemébe il-leszteni, mint tövéről hegyére visszaadni. Talán az egyetlen siker, melyre az író törekedhet, hogy elhiteti az olvasóval: maguk a szereplők álomnak hiszik az álmot. Nem számít, ha mi olvasóként – hogy bibliai példákat hozzak – tudjuk, hogy az álmok, melyekről József a testvé-reinek beszámol: próféciák, melyeket Nabukodonozor Dánielnek elmond: allegóriák, és hogy József álma Mária terhességéről: magyarázó célzatú. Mindegyik álomelbeszélés az őt magába foglaló történeten belül működik, az indokolja, azt értelmezi.

Néha egy történet csupán a látszatát akarja kelteni egy álomnak. Elfogadjuk, de nem igazán vagyunk meggyőzve, hogy Bunyan *A zarándok útja* című könyve egy álom leírása, vagy hogy Dorka kalandjai az *Oz*³-ban álmok. A történet álomba foglalása ürügyén az író így érvelhet: mivel álomról van szó, ami történik, lehetséges. Ezek az eszközök, ahelyett, hogy a valósze-rűséget növelnék, inkább azt tudatosítják az olvasóban, hogy még az álom zavarosságát célzó kísérleteknek is meg kell felelniük a szövegépítkezés szigorú szabályainak. Előfordulhatnak dolgok, melyek egy realista történetben nem lehetségesek, de még a lehetetlenségeket is ok-okozati összefüggésbe kell hozni. Bunyan főhőse, az otthonát elhagyó Keresztyén bármely országba megérkezhet, a forgószél által felkapott Dorka bárhol földet érhet, de annak *valahol* kell lennie, és azt a helyet pontosan meg kell határozni az olvasó számára. A szürrealisták, mint tudjuk, kísérleteztek szándékosan összefüggéstelen álomleírásokkal, ám ezeket inkább tekintjük verbális mutatványoknak, mint valós álmoknak.

1 Lewis Carroll: *Alice Tükörországban* (Móra, 1980; ford. Révbíró Tamás és Tótfalusi István).

2 Jorge Luis Borges: *Álomtigrisek* (I. Utunk, 1988/33; ford. Asztalos Lajos).

3 Lyman Frank Baum: *Oz, a nagy varázsló* (Cicero, 2007; ford. Szöllősy Klára).

Néha egy történet azért szól egy álmról, hogy próbára tegye a valóságfelfogásunkat, ahogy Csuang-ce⁴ tette híres pillangó-paradoxonában⁵. Előtte Szókratész vetette fel e kérdést⁶ bizonytalan tanítványai egyikének: „Hogyan dönti el, hogy e pillanatban alszunk-e, s minden gondolatunk álom, vagy ébren vagyunk és egymással beszélgetünk?” Alice egy még ijesztőbb eshetőséggel szembeül Subidam és Subidu erdejében, ahol a Király egy fa tövében alszik, és (Subidu szerint) órála álmodik. „Ha az a Király ott véletlenül fölébredne, hipp-hopp, eltűnnél, mint a kámför!” – mondja Subidam. Borges *Körkörös romok* és Papini *A „Beteg úriember” utolsó látogatása* című elbeszélése ugyanezt a kérdést veszi át és fejtegeti. Segismundo – Calderón *Az élet álom* című drámájában, és annak közönségével ellentétben – nem tud különbséget tenni ébren és álmában átélt dolgok között, és kénytelen megvárni, hogy a nyers valóság megtanítsa erre. Hamlet kétsége megegyezik Segismundóéval, csak fordítva működik: a rossz álmai tudatosítják benne, hogy nincs dióhéjba zárva, és a végtelen királya.⁷

Az álmok és az ébrenlét valóságának összetéveszthetősége (hasonlóan az elmezavar és az álom összetéveszthetőségéhez, amelyre Szókratész említett dialógusa szintén kitér) lehetővé teszi az írónak, hogy anélkül használhassa az álmot a valóság kétségbevonására, hogy egy álombeli állapot mimelésének megoldhatatlan feladatára kényszerülne. Coleridge így ír egyik kiadatlan naplójában: „Mi lenne, ha álmodban eljutnál az Édenkertbe, és ébredéskor az ott szaktított virágot tartanád kezvedben? Mondd, mi lenne akkor?” A kérdés annyira megválaszolhatatlan, oly ügyesen elegyíti ébrenlét és álom valóságát, hogy H. G. Wells – Coleridge nyugtalanító felvetését átvéve – épp egy ilyen virággal fejezi be *Az időgép* című lidérces látomását.

Az irodalomban gyakran arra szolgálnak az álmok, hogy a lehetetlen – akár a kő a fal repedésén – bekúszhasson a mindennapok közegébe. Sajnos gyakran előfordul, hogy az álom azért kerül a cselekménybe, hogy mentse a gyengécske történetet, és így a módszer csődöt mond az író alkalmatlansága miatt. Számos szürreális történet épít erre a kifogásra: „Ez csak egy álom!”. A legjobb esetben az olvasó nincs meggyőzve, a legrosszabb esetben még a történet csírájában rejlő erő is elvész emiatt. Stevenson *Dr. Jekyll és Mr. Hyde* című kisregénye valós rémálomban fogant (mint elárulta, a barna egyik borzasztó árnyalatában álmodta meg), de szerencsére nem azzal zárul, hogy meggyötört hőse felébred, és letagadjja, hogy bármi iszonyatos történt volna. Kafka nagyon hatásos módon fordítja jár el: nem az álom, hanem a valós élet lesz lidércnyomássá Gregor számára, miután felébred nyugtalanító álmából, és szörnyű féreggé változva találja magát ágyában.⁸ Dosztojevszkij más módszerhez folyamodik. Hogy vészterhessé tegye történetét, az *Ördögök* egyik szereplőjével elmond egy álmot az illető kedvesének: „Múlt éjjel azt álmodtam, hogy egy olyan helyre vezettél, ahol egy ember méretű pók lakik, és életünk hátralevő részét annak rémült szemlélésével töltöttük”.

Néhány nappal azután, hogy az álmok leírásának lehetetlenségéről írt, Hawthorne újabb bejegyzést tett a naplójába: „Egy múltkori álmom: a világ megelégtelt a tények elnagyolt köz-

4 Csuang-ce, más átírásban: Dsuang Dszi (i. e. 369–286) kínai filozófus, a taoizmus első jelentős értelmezője.

5 Magyarul legérzékletesebben Szabó Lőrinc *Dsuang Dszi álma* című költeménye fogalmazza meg:

Kétezer évvel ezelőtt Dsuang Dszi,
a mester, egy lepkére mutatott.
– Álomban – mondta, – ez a lepke voltam
és most egy kicsit zavarban vagyok.

– Lepke, – mesélte, – igen, lepke voltam,
s a lepke vigan táncolt a napon,
és nem is sejtette, hogy ő Dsuang Dszi...
És felébredtem... És most nem tudom,

most nem tudom, – folytatta eltűnődve, –
mi az igazság, melyik lehetek:
hogy Dsuang Dszi álmodta-e a lepkét
vagy a lepke álmodik engemet? –

Én jót nevettem: – Ne tréfálg, Dsuang Dszi!
Ki volnál? Te vagy: Dsuang Dszi! Te hát! –
Ő mosolygott: – Az álombeli lepke
épp így hitte a maga igazát! –

Ő mosolygott, én vállat vontam. Aztán
valami mégis megborzongatott,
kétezer évig töprengtem azóta,
de egyre bizonytalanabb vagyok,

és most már azt hiszem, hogy nincs igazság,
már azt, hogy minden kép és költemény,
azt, hogy Dsuang Dszi álmodja a lepkét,
a lepke őt és mindhármunkat én.

6 I. Platón: *Theaitétosz* (Atlantisz, 2001; ford. Bárány István).

7 William Shakespeare: *Hamlet, dán királyfi* (Magvető, 2012; ford. Nádasdy Ádám).

8 Franz Kafka: *Az átváltozás* (Helikon, 2015; ford. Györffy Miklós).

lését, és ezerdolláros havi fizetéssel felfogadott, hogy pontosan úgy adjam hírül a közérdekű dolgokat, ahogy történtek”. Hawthorne tényleg tudatában volt az álom csodás természetének: az általa pontosan nem kifejezhetőnek tartott közeg megbízta, hogy az eseményekről pontosan úgy számoljon be, ahogy történtek – méghozzá havi ezer dollárért, ami nyilván óriási összeg volt a XIX. század közepén. Lehet, hogy Hawthorne (vagy álomvilága) ily módon fogadta el az igazságot az írói mesterségről: hogy az emberközpontú történetalkotás kóros kényszere, mely a szerzőben elnyomja annak tudatát, hogy eszköztára megbízhatatlan, érzékelése tökéletlen, értelme zavart, és bizalma az olvasó jóindulatában sokszor indokolatlan.

Az Odüsszeia XIX. énekében, melyet Vergilius természetesen jól ismert, Pénélopé az álmokról beszélve azt mondja, kétféle kapun érkeznek hozzánk: az egyik – amelyen a megtevésztők jönnek – csiszolt elefántcsontból van, a másik – amelyen az igazmondók – simított szaruból.⁹ Jóllehet az írók – belátva, hogy mesterségük koholmányokra épül – kénytelenek az elefántcsontkaput használni álmaikhoz, az irodalmi koholmányok mégsem hazugságok, csupán valótlanságok. Dante, aki tudta, mit beszél, azt mondta róluk: „non falsi errori”. Igaz tévesztések.¹⁰ Lényeges különbség.

*Fordította és jegyzetekkel ellátta:
Szilágyi Mihály*

⁹ Homérosz: *Odüsszeia* (Európa, 2016; ford. Devecseri Gábor).

¹⁰ Dante Alighieri: *Isteni színjáték* (Magvető, 2016; ford. Nádasdy Ádám).

A hit napfogyatkozása

(Martin Buber: Istenfogyatkozás)

„A mi világunkban teljesedik be Isten sorsa.”
Martin Buber

Martin Buber *Istenfogyatkozás (Gottesfinsternis)* című kötete¹ eredetileg 1953-ban jelent meg, s a szerző nagyrészt a II. világháborút követően írott különböző tanulmányait, előadásait gyűjti egybe. A szövegek többsége – egy-két korábban írt fejezettől eltekintve – az 1951 végén az Egyesült Államok egyetemén, a Columbián, a Yale-n, a Princetoneon, illetve Chicagóban tartott vendégelőadások anyagát tartalmazza. A mű általános alapkérdése vallás és filozófia – az európai kultúra gondolkodástörténetét régóta foglalkoztató – viszonyának tisztázására irányul. A problémafelvetés módja ennél konkrétabb formát ölt, amennyiben a sajátosan zsidó–keresztény vallásos tapasztalat, a hit felől kérdez rá religio és bölcsélet kapcsolatára. Buber írásának meghatározó vonása, hogy nem tekinti céljának a választott téma objektív tudományos tárgyalását, s miközben nélkülözi a vallástörténeti stúdiumokra jellemző fejtegetéseket, nem törekszik a két szféra közti viszony értéksemleges ábrázolására sem. Az *Istenfogyatkozás* valójában ízig-vérig vallásbölcséleti mű, amely épp témafelvetése okán értékelhető ambivalens vállalkozásnak. Buber könyvének kiindulópontját ugyanis a vallásos hit filozófiai gondolkodással szembeni elsőbbsége képezi, a szövegben kirajzolódó gondolati orientáció világosan és egyértelműen a hittapasztalat filozófiával szembeni prioritásán alapul. Ezzel kapcsolatban óhatatlanul felmerül azonban a kérdés: rászorul-e a hit abszolút bizonyossága arra, hogy igazolja magát a bölcsélet elvárásaival szemben? Az európai vallásfilozófiai tradíció képviselői közt kevesen vannak, akik Bubernél jobban hangsúlyozták volna a vallásos élet azon kitüntetett vonását, hogy a hit kizárólag a hívő ember és Isten kapcsolatában található meg egyedüli fundamentumát. Buber ezúttal mégis ráter arra az útra, amely a filozófia kitaposott ösvényére viszi a hívő egzisztenciát, hogy a bölcsélet nyelvén kölcsönözzön szót a hit egyedülálló kiváltságának, ami összetéveszthetetlen módon megkülönbözteti a filozófia igazságától.

Buber szerzeágazó és sokrétű, a Biblia évtizedeken át nyúló német nyelvű fordításától a haszidizmus feltérképezésén át a dialogikus elv filozófiai kidolgozásáig ívelő szellemi kutatómunkájának egyik meghatározó vonása, hogy ezer szállal kötődik és kapcsolódik a judaizmus vallási hagyományához. A zsidósághoz való viszony az ő esetében ugyanakkor nem írható le egyszerűen a tradíció normakövető mintái szerint. Rövid idővel azután, hogy 13 éves korában bár miévé lett, felhagyott a zsidó szokásokkal, s „rituális absztinensként” jellemezve önmagát, még Jeruzsálembe költözése után sem lépett be többé zsinagógába. Bubertől nem volt idegen a lenézés a talmudikus zsidóság irányában, nem fordított figyelmet a kultuszra, a vallási normákra és az étkezési előírások betartására sem. Adódik tehát a kérdés, hogy a hitét a maga módján megélő és kifejező Bubernek mennyiben és miként sikerült megújítania a zsidó hagyomány konvencióit. Ezzel kapcsolatban a recepcióban gyakran találkozhatunk kritikus megnyilatkozásokkal, s itt első sorban nem az ortodoxia felől érkező bírálatokat kell meg-

említeni, hanem a Buberhez hasonló gondolkodók hozzászólásait. A mértékadó értelmezők közé tartozik többek közt Rosenzweig, aki úgy látta, hogy a 19. századi liberalizmus örökségét Buber csak a tanítás vonatkozásában haladta meg (a lényeges és lényegtelen közti különbség eltörlésével), azonban adós maradt a törvény problémájának az ortodoxia alóli felszabadításával (a tiltott és megengedett, a zsidó és nem-zsidó közti különbség felszámolásával). Az új törvény felépítését Rosenzweig a zsidó közösségi érzés – miszerint mindenki egyszerre az atyák gyermeke és az unokák őse – újbóli átélésével vélte megvalósíthatónak. A törvény fiainak és építőinek lenni ebben az értelemben egyszerre jelenti azt, hogy a törvény parancsolatait fiúként kell meghallani, s építőként a mindenkor jelenben tette váltani, mert a zsidók számára csak ezáltal lehetséges „örökkévalóságunkban élni tudunk”.² A Bubert ért támadások közt az egyik legélesebb kritika Gershom Scholemtól származott, aki Bubert magát „vallásos anarchistának”, haszidizmus-értelmezését pedig a kabbalán alapuló haszid tanítás szubjektív egzisztencialista eltorzításának és félreértésének minősítette. Scholem ezt az isteni szikrák felemelésére vonatkozó, eredetileg a kabbalából származó gondolat elemzésén keresztül szemléltette, rámutatva arra, hogy azt Buber leegyszerűsítve a mindennapi élet „itt és most”-jára vonatkoztatta, nem pedig az abban elrejtettként benne lévő, s az életből az extrakció aktusával mindig kivonandó szikrákra. Mindennek hátterében a forrásanyag olyan egyoldalú szelektálása állt, amivel Buber nagyvonalúan félretolta a haszidizmus teljes gnosztikus elméleti-teozófiai irodalmát, hogy kizárólag a szentek életét tárgyaló legendák feldolgozására alapozhassa haszidizmusképet.³

Buber különböző írásainak egységes karaktert kölcsönző legfontosabb filozófiai állítása az Én–Te kölcsönösségen alapuló intersubjektív viszonynak a világban ható eltárgyasító, kauzális és személytelen Én–Az kapcsolódásokkal szembeni jelentőségére vonatkozik. A perszonálfilozófia alapművének tekinthető *Én és Te* ennek jegyében a dialogikusság mentén vázolta fel az ember világbeli alaphelyzetének kétarcúságát. Buber számára az Én–Te viszony mintaadó modelljét az Isten és ember közt a hittapasztalatban feltárolt kapcsolat jelentette. Más vallási tapasztalatokkal összevetve, a hit különleges helyet foglal el a szakrális megismerésformákon belül, amennyiben a hit (*emunah*) a teremtmény Istenhez való viszonyt jelölő („az igaz pedig az ő hite által él”, *Hab* 2, 3–4). A hit vallási dimenziójának eredetpontját Ábrahám áldozata képezi, amikor Isten mint „teljeséggel különvaló” létezés nyilatkoztatja ki magát az ember számára⁴. Az embert teremtményi szerepben megjelenítő, az aszimmetrikus ontológiai helyzetet és a párbeszéd distanciáját feltételező hit történelemteológiai háttérét Buber *A próféták hite* című munkájában az apokaliptikus és a prófétikus tapasztalat szembeállításán keresztül mutatta fel. Úgy vélte, amíg az apokaliptikus történelemfelfogás kiiktatja az individuum döntési szabadságát és leleplezi az eljövendő

1 Martin Buber: *Istenfogyatkozás. Vizsgálódások vallás és filozófia kapcsolatáról*. Ford. Gáspár Csaba László. Typotex, Bp., 2017.

2 Franz Rosenzweig: *Az építők. A törvényről*. Ford. Tatár György. In: *Nem hang és füst. Válogatott írások*. Holnap, Bp., 1990. 84–107.

3 Gershom Scholem: *Martin Buber haszidizmus-értelmezése*. Ford. Rácz Péter. In: *Holmi*, 1996. 9. 1351–1364.

4 Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*. Ford. Pásztor Péter. Európa, Bp., 1998. 161–162.

aiónt, addig a profetikus beszédben nincs előre rögzítve a jövő, mindig nyitva áll a választás lehetősége, mivel a néphez szóló próféta „mindig az időnek azon a pontján áll, ahol a sors eldől, s ebben a döntésben részt vesznek a maguk döntésével az előtte álló emberek is”.⁵ Az Én–Te kapcsolat tehát a judaizmus hagyományán belül a prófétai beszédben találja meg érvényes előképét. Buber történelemfilozófiáját elemző írásában Taubes lényegre törően mutatott rá a dialogikus alapviszony teológiai eredetére: „Az isteni felszólítást és az ember választát a profetikus nyelv egy speciális metaforával vonatkoztatja egymásra: a tesúvával. Az ember megtérését és az isteni feleletet 'szívesen jelölik ugyanazzal az igével, egy olyan igével, amely éppúgy jelenthet elfordulást, mint megtérést, de visszatérést és odafordulást is, és amelynek jelentéstartalmait a szövegek kiaknázzák’. Buber úgy véli, hogy a prófétai üzenet megőrzi az isteni és az emberi közötti dialogikusságot, és ellenáll minden olyan kísérletnek, amely a történelem titkát – ahogyan azt Pál teszi 'üdv történetében' – dogmatikus módon elzárná.”⁶ A dialogikus elvnek a Biblia szóbeliségen alapuló kompozíciójában játszott jelentőségére a fordításban 1929-ben bekövetkezett haláláig közreműködő Rosenzweig mutatott rá, Bubernek tulajdonítva a bibliai stílus formái titkára vonatkozó felfedezés érdemét. A dialogikus elem eszerint különösen a bibliai elbeszélést jellemzi, mivel benne megy végbe az epikai múltidejűségnek az anekdota jelenidejűségbe történő átfordítása, ami párbeszédes jelleget kölcsönöz az epikai történetnek.⁷ Buber német fordítását egyébiránt ma is a „legszerűsége fordításként” tartják számon, mivel a szövegben minden fontos héber szó vagy szótó következetesen ugyanazzal a német szóval, szótóval került lefordításra. Az ismétlődő vezérszavakra (*Leitwort*) épülő fordításával Buber a héber Biblia (*Tanach*) átfogó egységét, egységes könyv jellegét kívánta hangsúlyozni,⁸ s műve ma is a zsidók és németek közötti szellemi kapcsolat maradandó példaként értékelhető. Mindez kevés volt ahhoz, hogy meggyőzze Scholemet, aki azt vetette Buber szemébe, hogy épp a zsidó tradíció leginkább dialogikus, a rabbinikus írásmagyarázat nemzedékek közt folyamatosan zajló párbeszédes mivoltáról nem vett tudomást, melynek protokollját a Talmud testesítette meg.⁹ Emellett a dialógusfilozófia „fennkölt és ünnepélyesen csengő” párbeszéd fogalmának egzisztenciális jelentése is heves tiltakozásra készítette, aminek apropóján egy 1960-as évekből vitában arra mutatott rá, hogy történelmi jelenségeként sosem létezett olyan, mint német–zsidó párbeszéd.¹⁰

Az *Istenfogyatkozásban* a dialógus mint alapelv nem csupán a szerzői gondolkodásmód kiindulópontját jelöli, hanem hermeneutikai funkciójában is szerepet kap, amennyiben szervezőelvélt jelenti a kiválasztott filozófusokkal, illetve azok szövegeivel folytatott értelmezői munkának. Sesztov egy helyütt azt írta Buberrel, hogy számára a gondolkodás nem a kultúra szolgálatát jelentette, hanem olyan szenvedélyt, aminek köszönhetően a gondolataiban élt, életének műveiben kölcsönözve érvényes formát.¹¹ Legalább olyan fontos volt azonban Buber számára a hitét megélni, s ezért talán joggal mondhatjuk, hogy élete legalább annyira elválaszthatatlan volt hitétől, mint gondolkodásától. Ezen kötetében Buber különböző hangsúlyokkal, eltérő megközelítésekkel, de lényegében egyetlen szempont, az Istenről alkotott gondolataik mentén értelmezi a kiválasztott

szerzőket. Epikurosz és Buddha szembeállításától kezdődően Platon, Descartes, Pascal, Kant, Nietzsche, Bergson, illetve a leginkább méltányolt újkantianus Hermann Cohenen keresztül Jung, Sartre és Heidegger bírálata zárja a sort. Az értelmezői ethosz nem mélyreható szakfilozófiai elemzésekben, helyette inkább néhány, Istenre vonatkozó szerzői megállapításból kiindulva az egyes bölcséleti álláspontok nagyvonalú körvonalazásában és kritikai kommentálásában nyilvánul meg. Mindez elsősorban azt a célt szolgálja, hogy a hit és gondolkodás közti viszony ellenpontozásán keresztül az eleven Én–Te viszony és az eltárgyasító szubjektum–objektum oppozíció közti különbség kellő élességgel mutatható meg. Hasonló irányban gondolkodott többek közt Walter Benjamin is a vallásra vonatkozóan, amikor egy olyan, a tiszta nyelvi megismeréshez tartozó tapasztalat felől próbálta meg leírni, „amelyben sem az Isten, sem az ember nem objektuma vagy szubjektuma a tapasztalatnak”¹². A filozófiát jellemző objektíváló reflexióval és független szellemi pozícióval szemben Buber azt kívánta felmutatni, hogy a vallás elsősorban a létező Istennel való eleven kapcsolatot jelent, ami mindig a kiszámíthatatlan és egyszeri pillanat, a „megélt konkrétság” hittapasztalatában sajátítható el. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy mindehhez Buber esetében a tudatfenomenológia meghaladását célul kitűző egzisztenciafilozófiai megközelítés képezte a kiindulópontot. Ez érhető tetten az olyan megállapításokban, miszerint amíg az önálló tudatnak a szubjektum–objektum noétikus viszonyban kifejeződő megismerő-teljesítményében az autonóm szellem (*Geist*) kialakulása megy végbe, addig az örökkévalóval szembeni tiszta létezés egészét az egzisztáló egyén szellemisége (*Geistigkeit*) képes összefogni. Buber ebben az összefüggésben a vallást úgy értelmezte, mint „egy tevékeny egzisztenciának egy másik tevékeny egzisztenciához fűződő reális viszonyát, mely kölcsönös, és az élet teljességében van jelen”. Az ontológiai értelemben megalapozott szakrális kapcsolatba a hite révén belépő ember ennek megfelelően kizárólag akkor lehet jelen, ha a „hite egzisztens” (37–39.). Buber tehát a hívő egzisztencia személynét állította kötetének középpontjába, akinek a szellemi emberként felfogott filozófus képezi az ellenpontját, előbbi hite révén megtalálja életének igazságát az Én–Te kapcsolatban, míg a gondolkodó szellemi tudata ezzel szemben megmarad az Én–Az viszony szintjén.

Buber kötetének legfontosabb alaptézise szerint a modern kor létállapota az istenfogyatkozás kategóriájával írható le. Az általános érvényű korkritikai megállapítás szerint ez a krízis az Istennel való Én–Te jellegű dialogikus kapcsolat megszűnésével állt elő. Az emberi lényegét illetően ez jelentőségteljes változáshoz vezet, amennyiben a hitvallás filozófia általi kismémmizése a hívő emberi egzisztencia végét idézi elő. Buber legfontosabb vallásra vonatkozó állítása szerint a vallás „a létező Isten megtartását” jelenti. A vallás legfontosabb fundamentumát ebben az értelemben hit és szellem közvetlen egysége alkotja, mivel kizárólag ez az egység képes a hívő egzisztencia számára Istent Te-ként a maga jelenvalóságában megőrizni. Buber gondolkodásának egyik kevésbé tárgyalt, mégis megkülönböztető, markáns alapvonását szellem és hit egységének koncipiálása képezi, ami az Én–Te viszony fennállásának zálogát jelenti. Az istenfogyatkozás eseménye ennél fogva hit és szellem olyan

5 Martin Buber: *A próféták hite*. Ford. Bendl Júlia. Atlantisz, Bp., 1998. 10.

6 Jacob Taubes: *Nyugati eszkatológia*. Ford. Mártonffy Marcell, Miklós Tamás. Atlantisz, Bp., 2004. 301.

7 Franz Rosenzweig: *A bibliai elbeszélések formái titka*. Ford. Tatár György. In: *i. m.* 149–171.

8 Steven Kepnes: *Martin Buber dialogikus bibliai hermeneutikája*. Ford. Novák György. In: *Protestáns Szemle*, 1992. 4–6. 109.

9 Gershom Scholem: *Zsidó ébredés*. 2. rész. Ford. Balogh Zsuzsanna. In: *Szombat*, 1995. 10. 35.

10 Uő: *Még egyszer a német–zsidó 'párbeszéd'-ről*. Ford. Bendl Júlia. In: *A kabbala helye az európai szellemi történetben. Válogatott írások II.* Ford. Adamik Lajos. Atlantisz, Bp., 1995. 232.

11 Lev Sesztov: *Martin Buber*. Ford. Patkós Éva. In: *Teremtés a semmiből*. Osiris, Bp., 1999. 265.

12 Walter Benjamin: *Az eljövendő filozófia programjáról*. Ford. Bence György. In: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Vál.: Radnóti Sándor. Magyar Helikon, Bp., 1980. 13.

szétválását jelöli, amivel megszűnik és felbomlik a vallás kezdeti egységállapota. Ekkor lép színre filozófiaként az autonómmá lett szellem, miközben a hit mágikus megidézéssé vagy az isteni titkok intellektuális leleplezésévé degradálódik. Az égi fény elsötétülése az Ég és a Föld között, az Én és a Te közti szférában megy végbe, s mivel nem pusztán az emberi szellemben lejátszódó hanyatlásfolyamat, ezért a „földi gondolkodás” (*Erddenkens*) sem képes megfejtetni a rejtélyét. Az istenfogyatkozást leíró szövegrészekben a hit hiánya mellett a Nap megismerésére irányuló szellemi kompetencia elvesztése, a fény elsötétülése áll a középpontban. A vallási irodalomból jól ismert konvenciók (fény/sötétség) szervezik tehát Buber érvelését, amikor arról ír, hogy az ember már nem rendelkezik azzal a szellemi eredetű, képalkotó „lényeglátó szemmel”, amellyel úgy tudna Istenre tekinteni, ahogy testi szemeivel a Napra képes nézni (57.). Buber leírásában tehát a hit religiózus transzcendenciája olyan szorosan összekapcsolódik a szellemi megismerés egy szoláris metaforikába illeszkedő értelmezésével, hogy abban Isten és a Nap tulajdonképpen azonosítható egymással. Mindez azért tűnik vitatható megoldásnak, mert a zsidó monoteista Isten-képben a szoláris elem nem játszik ilyen kitüntetett szerepet, a Sínai-hegyen Mózes előtt felhőben megnyilatkozó Jahwe alakja ebből a szempontból nem hasonlítható a görög Apollón napistenhez, dicsőséges megjelenésének isteni ragyogása nem köthető közvetlenül a Nap ábrázolásához.¹³

Elie Wiesel az előzőekben jellemzett negatív hiányállapotot közvetlenül a nemzetiszocialista idoszakra vonatkoztatva, amikor úgy fogalmazott, hogy Németországban a humanizmus ekkor lett tanúja mindannak, amit Buber istenfogyatkozásként írt le. A kötet szövegeiben nincs direkt utalás a holokausztra, a háború utáni *Zeitgeist* összefüggésében azonban a kifejezés értelmezhető a korszak történelmi tapasztalatával való számvetésként is. Az *Istenfogyatkozás* megjelenésének idején Buber életművét széles körű respektus övezte, ezt jelzik az ebben az idoszakban a részére odaítélt rangos elismerések. Bár Hermann Hesse 1949-ben sikertelenül javasolta irodalmi Nobel-díjra, Buber 1952-ben előbb a Hamburgi Egyetem Goethe-díját, majd egy évvel később a Német Könyvkiadók Béke Díját vehette át. Mindkét díj német elismerés volt tehát, melyek elfogadását Buber részéről komoly vívódások előzték meg, míg az izraeli és nemzetközi média egy részéről heves támadások követték. (Hasonló közéleti folyamatok zajlottak le az 1953 nyarán tartott további hét egyetemi előadás kapcsán: míg az NSZK-ban széles körű és pozitív visszhang övezte azokat, addig Izraelben Buber elszigetelődéséhez vezettek.)¹⁴ A közvetlen történelmi utalások hiánya ellenére Buber kötetének alapfogalma, az istenfogyatkozás kifejtése kapcsán mégis kirajzolódik egy világos kritikai irányultság. Ez a filozófiai kritika elsősorban Heidegger filozófiájával szemben nyeri el megfogalmazását. Az istenfogyatkozást taglaló gondolatokat előkészítendő Buber egy eszmefuttatás erejéig érinti Heidegger 1943-as Nietzsche-olvasatát, ami az „Isten halott” kijelentést, az érzéki és érzékfölötti világ eltörléseként, a nihilizmus beteljesítéseként értelmezte.¹⁵ Buber ellenvetése szerint a hétköznapi eleven valóságában az embert megszólító élő Isten nem az érzékfölötti és nem is az érzéki világ része, s nem helyezhető el az elmenekült istenek mellé sem, ahogy Heidegger sugallja, mivel Hölderlin ezt az Istent az „istenek Isteneként” nevezi meg, a mitológia isteneinél magasabb státust tulajdonítva neki. Ezért is hangsúlyozta Buber mindenekelőtt azt, hogy az ember egyedül az Én–Te

viszonyban áll Istene elé, s a „jelenvaló jelenvalósága” csak a hitét szellemi munkával összekapcsoló individuum előtt jelenik meg.

Az *Istenfogyatkozás* kötet egyik legfontosabb fejezete már a világháború után íródott, az eredetileg 1952 februárjában publikált *A vallás és a modern gondolkodás* című tanulmányban Buber az egzisztencializmusra, Sartre-ra és Heidegger-re, valamint Jung analitikus pszichoterápiájára vonatkozó kritikai észrevételeit fogalmazta meg. A következőkben a Heideggert és Jungot érintő bírálat főbb alapgondolatainak ismertetésére, illetve a kritika kontextusa néhány aspektusának bemutatására kerül sor.

A Heidegger–Buber vita

Buber filozófusokkal folytatott eszmecsereí sorában külön figyelmet érdemel a Heidegger bölcséletével való értelmezői számvetés. A két gondolkodó alaptémái közt találhatók közös pontok, ilyen a vallásbölcsélet iránt tanúsított fokozott érdeklődésük, illetve az egzisztencia problémájának meghatározó, szemléletadó szerepe írásaik fogalomhasználatában. Buber 1923-ban megjelent *Ich und Du* kötete és Heidegger 1927-es *Sein und Zeit*-je a húszas évek meghatározó filozófiai műveinek tekinthetők, melyek korszakos jelentőségét későbbi szellemtörténeti hatásuk bizonyítja.

Heideggerre vonatkozó kritikai álláspontját Buber már a harmincas években kifejtette, először 1938-ban, közvetlenül a Jeruzsálembé történő emigrálása után, a Héber Egyetemen tartott székfoglaló előadásában. A *Heidegger tanítása*¹⁶ címen megjelent előadás a filozófiai antropológia kanti kérdésfelvetése felől tárgyalta Heidegger filozófiáját, s az Önmagasság (*Selbstheit, self*) problémáját állította elemzése középpontjába. Az előadás kiindulópontja szerint Heidegger a metafizika megalapozását a filozófiai antropológia helyett a jelenvalólét fundamentális ontológiája révén végezte el. Buber kritikai értékelésében a *Lét és idő* az embert nem a maga sokféleségében és összetettségében, hanem az önmagában vett jelenvalólétre redukálva ábrázolta. Ennek köszönhetően felfedezett viszont egy olyan új antropológiai perspektívát, amelyben az ember helyzetét a saját létéhez való viszonya határozza meg. Buber szerint az emberi szituáltság a világhoz, a dolgokhoz és az emberekhez való életösszefüggések mentén írható le, melyet negyedikként az embernek saját Önmagához való viszonya egészít ki. Heideggernél ez utóbbi játszik kitüntetett szerepet, mégpedig korlátozott formában, amennyiben kizárja annak lehetőségét, hogy az ember léte egy másik Önmaga tapasztalatán keresztül váljon egésszé. Az elmagányosodott ember időbeli feltételezettségének radikalizálásával így Heidegger leválasztotta az embert az élet teljességéről, aki ennél fogva egyedül önmagához képes viszonyulni. Buber konklúziója szerint a lényegi viszony hiányában Heidegger jelenvalóléte nem több, mint egy monologikus jelenvalólét. A jelenvalólét az egzisztencia célját jelentő szabaddá vált Önmagálétben teljeseedik ki, amihez nincs szüksége a másikkal való találkozásra. Heideggernél tehát az egyes ember magában hordja létének értelmét, a másikkal való kapcsolat nélkül, ezért Buber szerint az elhatározott Önmaga köré épülő filozófia végső soron zárt rendszert alkot.¹⁷ Heidegger ezzel mintegy szélsőséges értelemben radikalizálta a kierkegaard-i emberképet, amikor az embert egy minden testitől idegen, szorongó, bűnösségérzéssel terhelt, „majdnem kísérteties szellemi lényegre” korlátozta. Buber úgy látta, hogy a jelenvalólét

13 L: Thorleif Boman: *A héber és a görög gondolkodásmód egybevetése*. Ford. Szabó Csaba. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Bp., 1998. 88–89.

14 Maurice Friedman: *Encounter on the Narrow Ridge: A Life of Martin Buber*. New York, Paragon House, 1991. 323–327.

15 Martin Heidegger: *Nietzsche mondása: „Isten halott”*. Ford. Czeglédi András. In: *Rejtektutak*. Osiris, Bp., 2006. 183–232.

16 Martin Buber: *Die Lehre Heideggers*. In: *Das Problem des Menschen*. Lambert Schneider, Heidelberg, 1982. 94–126.

17 *Uo.* 108.

egy új embertípus, a lét peremére ért ember (*der Mensch am Rande*) képviselője, aki annak köszönhetően lépett színre, hogy Heidegger megtette a döntő lépést Kierkegaardtól a Semmi szakadéka felé. Ez a lét és a semmi határán pozicionált ember Buber számára a modernitás alapvető antropológiai krízisét testesítette meg.

Heidegger Buber dialógusfilozófiájához való viszonyáról, annak részletes áttekintését mellőzve is, egy meglehetősen ambivalens kép rajzolódik ki. Ami önmagában jelzésértékű tény, Heideggernek sem tanulmányaiban, sem egyéb munkáiban nem találkozhatunk Buber gondolatainak adekvát és mértékadó filozófiai tárgyalásával. Mindez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Heidegger egyáltalán ne reflektált volna azokra érdemben. A *Sein und Zeit* után keletkezett különböző szövegekben elszórtan olvashatók ugyanis kritikai megjegyzések az *En–Te* viszonyra vonatkozóan. Ezen gondolatmenetek közös filológiai jellemzője, hogy Heidegger egyszer sem hivatkozik lábjegyzetben a tárgyalt eredeti műre, illetve egyszer sem említi Buber nevét, mint a bírált állítások szerzőjét.¹⁸

A témát érintő szövegeiben Heidegger következetesen saját filozófiai felfogása felől értelmezte Buber gondolatait. Elemzéseinek kiindulópontját ennek megfelelően a jelenvalólét világban-benne-létének az *En–Te* viszonytal szembeni elsőbbsége jelentette. A két gondolkodó álláspontja közti alapvető különbség az *Önmaga* problémája kapcsán mutatkozik meg legvilágosabb formában. Ez mindenekelőtt olyan megállapításokban érhető tetten, melyekben arról van szó, hogy az individuum mindig a világban egzisztálva *Önmaga*, s „ez az *Önmagaság* alkotja az *Önmaganélküliséget* (*özetlenség*) [*Selbstlosigkeit*] ontológiai előfeltételét, amelyben minden ittlét az egzisztáló *En–Te* viszonyban a másikhoz viszonyul.”¹⁹ A *Dasein* létehez ugyanígy hozzá tartozik a transzcendencia is, miután a jelenvalólét eleve túllépve egzisztál a világban. Heidegger számára a transzcendencia alapján lehet a *Dasein* *Önmaga*, ennek révén alakíthat ki viszonyt egy másik emberrel, egy *Te*-vel. Az eltérő bölseleti nézőpontokból adódó egyértelmű különbségek mellett Heidegger Buber-interpretációját illetően felvetődnek kényesebb kérdések is. Ezek egyike az a gondolatmenet, amely *A tiszta ész kritikájáról* 1927-ben tartott egyetemi előadásokban szerepel. Heidegger itt az *En–Te* viszonyt „*szabadon lebegő megismerésvizonyként*” jellemzi, hozzátéve, hogy az oly kevésbé konstitutív a világ felfedezésére vonatkozóan, hogy „*a ressentiment En–Te viszonya képes megakadályozni, hogy a világot másként lássam*”.²⁰ A *ressentiment* nietzschei és scheleri felhangokkal terhelt kifejezésének példaválasztása szimpotikumuskusnak tekinthető Heidegger részéről, miután a *ressentiment*-nak eleve nem lehet helye egy *En–Te* viszonyban, mivel csak az *En–Az* viszony fennállását jellemezheti. Mindez nem csupán azt jelzi, hogy Heidegger

aligha mélyedt el Buber filozófiai munkáiban, hanem azt is megmutatja, hogy az *En–Te* viszony visszatérő említése írásaiban jobb híján csak egy olyan tarthatatlan ellenpélda felmutatására szolgál, ami a saját filozófiai álláspont fölényét hivatott igazolni.

Az 1929-ben különlenyomatként kiadott *Az alap lényegéről* egyike Heidegger azon kevés műveinek, melyek a világháború előtt megjelentek, s abban tér el az előző írásoktól, hogy – amint az *Istenfogyatkozás* lábjegyzeteiből kiderül –, Buber ezt a szöveget bizonyosan olvasta. A tanulmány a jelenvalólét *Önmagaságának* ontológiai pozícióját egyértelműen lényegibb problémaként írja le, mint a hozzá képest másodlagosként meghatározott dialogikus viszonyulásmódot. Ebből adódik, hogy az *En–Te* kontaktus az eredendőbb kiindulópontot jelentő *Önmagaság* (*Selbstheit*) szempontja felől értelmezhető érvényes módon. Heidegger az *Önmaga*-lenni tudással bíró jelenvalólétet ezért a dialogikus interszubjektivitás ontológiai feltételeként írja le: „*Csak azért viszonyulhat valamilyen En–magam egy Te–magadhoz, mert a jelenvalólétet mint olyat meghatározza az Önmagaság. Az Önmagaság az Énség lehetőségfeltétele, az Énségé, mely mindig csak a Te-ben táruul föl.*”²¹ Heidegger kijelentése szerint az *Önmaga* nincs vonatkozásban az *En* és *Te* típusú alanyi formációkkal, a hozzájuk fűződő kapcsolatát semleges értékviszony jellemzi. A valódi feladat az énként elgondolt szubjektivitás meghaladása, ami szükséges az *Önmagaság* kimunkálásához, miután a másokkal való együttlétben „*az Énség feladhatja magát azért, hogy mint tulajdonképpeni Önmagát nyerje el magát*”²². Talán nem vezet messzire az eredeti heideggeri megfontolásoktól, ha úgy fogalmazunk, hogy a valódi kérdés ezen a ponton az jelenti, miként képes az ember a maga szingularitásában az önmagával való azonosságot egzisztenciális értelemben felmutatni, elkerülve a világban való feloldódás és önelvesztés veszélyét. Buber számára az alapkérdést nem az jelentette, miként lehet az ember a maga összetéveszthetetlen egységiségében az, aki, a dialogikus viszonyban a kapcsolat transzcendenciája játszik konstitutív szerepet az önazonosság megalkotásában. Heidegger az *Önmaga* kifejezést a szubsztancia helyett használta, ezáltal hangsúlyozva, hogy a jelenvalólét *önmagasága* az időben levés módján van. Az egzisztáló *Önmaga* különbözik az élménysokféleségben identikus éntől, s világban-benne-létként mindig az, ami létezésemben ugyanazként kitart, mivel „*az önmaga mindig vissza tud jönni önmagához, és a maga tartózkodásában mindig ugyanazként találja meg magát*”²³ Heidegger és Buber gondolkodásának egyik különbsége az *Önmaga* és a szubsztancia eltérő értelmezésére vezethető vissza, miután Buber fenntartotta a szubsztancia fogalmának létjogosultságát. Sőt Heideggert bírálva épp azért kárhoztatta az *Önmagaság* makacs magának valóságát, mivel nincs

18 Művében Haim Gordon Heidegger három olyan szövegét tárgyalta, melyekben közvetlen Buber-kritika olvasható. Ezek az írások *A fenomenológia alapproblémái* (1927/28), *A tiszta ész kritikájának fenomenológiai interpretációja* (1927/28) és a *Metaphysische Anfangsgründe der Logik im Ausgang von Leibniz* (1927/28), különösen annak 11.§-a *A jelenvalólét transzcendenciája*. Haim Gordon: *The Heidegger–Buber Controversy: The Status of I – Thou*. Greenwood, Welpot – London, 2001. 77–113.

19 Heidegger: *A fenomenológia alapproblémái*. Ford. Demkó Sándor. Osiris–Gond/Cura, Bp., 2001. 368., továbbá 344., 370., 372.

20 „*Az emberi jelenvalólét az a létező, akinek világa van, másként szólva: a jelenvalólét létmódja, az egzisztencia, lényegszerűen a világban-benne-lét révén meghatározott. A világ azt a mindenkori egészt jelenti, amihez mindenkor viszonyulunk. Még egy egzisztencia személyes vonatkozása egy másikhoz sem egy szabadon lebegő megismerésvizony az En–Önmaga és a Te–Önmaga között mintha azok egy elszigetelt lélekben lennének, hanem minden Önmaga faktikusan jelen van egy világban, és az Önmaga léte lényegében azáltal meghatározott, hogy önmagában egy világhoz viszonyul.*” Heidegger: *Phänomenologische Interpretation von Kants Kritik der reinen Vernunft*. Klostermann, Frankfurt am Main, 1977. 19.; „*A jelenvalólét eredendő transzcendenciájának hangsúlyozása a kanti gyakorlati filozófia számára épp olyan fontos: mivel a jelenvalólét csak a transzcendencia alapján képes önmagánál lenni, képes egyúttal egy másik Önmagánál qua Te-nél a világban lenni. Az En–Te viszony önmagában még nem transzcendenciaviszony, mivel a jelenvalólét transzcendenciájában van megalapozva. Tévedés úgy vélni, hogy az En–Te viszony mint olyan eredendő konstitutív a világ lehetséges felfedését illetően, éppenhogy lehetetlenné teszi azt; például a ressentiment En–Te viszonya képes megakadályozni, hogy a világot másként lássam. Az En–Te viszony oly sokat tárgyalt pszichológiai és pszichoanalitikus problémáinak nincs filozófiai alapjuk, ha nem a jelenvalólét fundamentálonológijában vannak megalapozva.*” uo. 315–316.

21 Martin Heidegger: *Az alap lényege*. Ford. Ábrahám Zoltán. In: *Útjelzők*. Osiris, Bp., 2003. 156.

22 Uo. 172.

23 Heidegger: *Freudről és a pszichoterápiáról*. Ford. Vajda Mihály. In: *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről*. Szerk. Szummer Csaba–Erős Ferenc. Cserépfalvi, Bp., 1993. 59.

ráutalva arra, hogy egy faktikus, egymásban való ontikus participációban, „a szubsztancia mélyében a saját lét titkában a másik titkát megtapasztalja”.²⁴

Az Istenfogatkozásban olvasható Heidegger-bírálat témakezelése nem kapcsolódik az ember önmeghatározásának előbbiekben felvázolt kérdéséhez.²⁵ Olyannyira igaz ez, hogy miközben Buber hivatkozik Heidegger *Az alap lényege* című írására, a tanulmány fentiekben idézett, dialógusfilozófiáját elemző részeit teljesen figyelmen kívül és kommentár nélkül hagyja. A szöveg megjelenésének további érdekessége, hogy a *Merkur* folyóirat szerkesztője Bubert – tekintettel arra, hogy a háború után a sebek még nem gyógyultak be –, a Heideggert érintő kritika törlésére, vagy legalább módosítására kérte, mely kérésnek a szerző azonban nem tett eleget.²⁶ Buber ebben a munkájában, jórészt a harmincas években született írások alapján, elsősorban Heidegger Istenre vonatkozó fejtegetéseit teszi kritika tárgyává. A szerkesztői aggodalom annyiban nem feltétlenül volt alaptalan, hogy Buber nem kerülte meg a *Schwarze Hefte* megjelenése kapcsán ma még aktuálisabbnak tűnő kérdést, s Heidegger náci szerepvállalására kitérve tárgyalta a filozófus gondolkodásának „baljós” történelmi meghatározottságát. Buber lényegében azt állítja írásában, hogy Heideggernél a dialogikus szempont azért nem nyerhetett teret, mert az „új kezdet” meghirdetésével gondolkodása végzetesen összefonódott a náci mozgalommal, ennek következtében pedig ontológiája foglya maradt a korszak történelmi valóságának. S ez igaz az eljövendő Isten újbóli megjelenését hirdető heideggeri gondolatokra is, melyekben az istenek jövőbeli visszatértét a létigazság emberi elgondolása készítené elő. Buber úgy látta, hogy Heidegger a szent megjelenését modern-mágikus hatás-gyakorlás révén próbálta meg előidézni, aminek kudarcát végül a történelmi kezdetnek vélt politikai szemfényvesztés bukása igazolta: „Isten nem hagyja megidézni magát, de kényszeríteni sem akar – ő önmagától van, és hagyja a létezőt önmagától lenni”. (94.) Összességében elmondható, hogy Buber kritikája egységesen kezelte Heidegger politikai és filozófiai megnyilatkozásait, s így módon kísérte meg a bennük rejlő antropológiai gondolat érvénytelen voltának felmutatását.

A Buber–Heidegger viszony történetét illetően érdemes megemlíteni, hogy a kapcsolat alakulása a későbbiekben nem nélkülözte a személyes vonatkozásokat. A két gondolkodó ugyanis – az írás publikálása után öt évvel – 1957 tavaszán találkozott egymással a svájci Alpok egyik kastélyában, Altreuth-ban. A közvetlen megismerkedésre a Bajor Művészeti Akadémia által tervezett konferencia előkészületei adtak alkalmat, melyen mindketten vállalták a fellépést. A jogosnak tűnő fenntartások ellenére Buber nem akart kitérni a találkozás elől, úgy vélte, már mindent elmondott Heideggerrel szemben, amit el kellett mondania. A kedélyes hangulatú eszmecsere után végül pozitívan nyilatkozott beszélgetőpartneréről, akiről azt írta, hogy személye sokkal inkább a kedvére való, mint az írásai. Mindebből úgy tűnik tehát, hogy a Heidegger náci múltja és a Buber zsidó identitása, valamint a bölcséleti álláspontok közt fennálló jelentős

különbség a személyes találkozás során nem bizonyult a párbeszédet megakasztó, kibékíthetetlen ellentétnek.

Bár a Buber–Heidegger viszony a kései találkozás ellenére aligha tekinthető a sikeres filozófiai párbeszéd mintapéldájának, a gondolkodói habitusok lényegi különbsége mégis inspirálóan hatott a felvetett problémák kritikai továbbgondolásának vonatkozásában. Ennek kiindulópontját az a mindkettőjük által elfogadott gondolat képezte, miszerint a dialogikus önzonosság és a szabad önmeghatározás identitástípusai egyaránt az emberi egzisztencia létértelmezésének tárgyfüggetlen módozataira kínálnak példát. Mindez azért értékelhető fontos elméleti belátásként, mivel Levinas számára a modern filozófiát elsősorban épp ez a felismerés, a létnek ez a tárgyitélezéstől független leírására való törekvés határozza meg. Levinas úgy látta, Bubernél ez a tárgykonstitúciótól érintetlen gondolkodás az Én–Te viszonyban mint a „radikálisan más” megragadásában érhető tetten. Buber tehát azzal járult hozzá a megismerés elméletéhez, hogy az egyik lényt a másikkal szembehelyező találkozás elsőbbségére alapozta a tárgytapasztalatot. Ennek kidolgozásakor Levinas szerint azonban túlságosan művészként írta le az Én–Te viszonyt, s a dialógus alanyainak felcserélhetősége formalizmust eredményezett.²⁷ A párbeszédben konstituálódó Te ezért lehet sokkal inkább a diszkrét jelenlét bensőségességével bíró otthonosságot kifejező női másság jelölője. A lakozás feltételeként a női azonban nélkülözi a nyelv transzcendenciáját, s visszavonulást jelent a behúzódasban lakozó önhöz.²⁸ Ebből fakadóan Levinashoz közelebb állt a másik fenségességével és nyomorúságával számot vető heideggeri gondba vétel (*Fürsorge*), mint a dialogikus partnerség kölcsönviszonya. Talán ennél is fontosabb azonban az az Önmaga (*Selbst*) problémájához szorosan kapcsolódó másik kritikai felismerése Levinas-nak, miszerint Buber filozófiája figyelmen kívül hagyta az Én önmagából felépülő szubjektivitását. Ezt a dialógus rendjétől független individualitást az jellemzi, hogy nem a másikhoz való viszonyon keresztül, hanem a lényegi különállásban és izolációban ölt testet és állítja ki önmagát.²⁹ Levinas Buber-kritikájában mindez azért érdekes, mert Levinas szintén sokkal inkább egy etikai interszubjektivitás kimunkálását, mintsem a saját szingularitását önnön létéből felmutató individuum hangsúlyozását tekintette feladatának. Ennek kidolgozásában azonban nem kívánta követni Bubert, amint arra egy 1963-ban Buberhez írt udvarias levélben kitért, számára a mindig kiszolgáltatottként és szegényként adott Másikhoz fűződő, lényegileg disszimmetrikus viszonyhoz képest az Én–Te kapcsolat egy túlságosan éteri, szellemi jellegű érintkezésként jelent meg.³⁰

A Jung–Buber vita

Buber gondolkodói pályájának egyik legfontosabb és talán legnagyobb visszhangot kiváltó kritikai összeütközését a Junggal folytatott vita jelentette. Az ortodox zsidó családból származó Buber és az evangélikus lelkész fiaként született Jung közti nézeteltérés igazi tétjét annak tisztázása jelentette, hogy milyen szerepe és jelentősége van az emberi pszichének

24 Buber: *Die Lehre Heideggers*. 106.

25 A Buber kötetében olvasható Heidegger-bírálat értelmezéséhez lásd: David Novak: *Buber's Critique of Heidegger*. In: *Natural Law and Revealed Torah*. Ed: Hava Tirosh Samuelson – Aaron W. Hughes. Brill, Leiden – Boston, 2014. 53–69.

26 [Az írás eredeti megjelenése: *Religion und modernes Denken*. In: *Merkur*, 1952. 2. 101–120.]

27 Emmanuel Levinas: *Martin Buber és a megismerés elmélete*. Ford. Tarnay László. In: *Nyelv és közelség*. Jelenkor, Pécs, 1997. 95–111. „Mátfelől az Én–Te viszonynak Bubernél formális jellege marad: éppúgy egyesíti az embert a dolgokkal, mint az embert az emberrel. Az Én–Te formalizmusa nem határoz meg semmilyen konkrét szerkezetet. Az Én–Te (viszony) esemény (*Geschehen*), döbbenet, megértés, de nem teszi lehetővé (hacsak nem eltévelyedés, bukás vagy valamilyen betegség révén), hogy számot adjunk a barátságához képest más életről: az ökonómiáról, a boldogság kereséséről, a dolgokhoz való reprezentatív viszonyról. Megmarad egyfajta lenéző, feltáratlan és megmagyarázatlan spiritualizmusban.” Uő: *Teljesség és végtelen. Tanulmány a külsőről*. Ford. Tarnay László. Jelenkor, Pécs, 1999. 50.

28 Uő: *Teljesség és végtelen*. 126–127.

29 Uő: *Martin Buber és a megismerés elmélete*.

30 Martin Buber: *Briefwechsel aus sieben Jahrzehnten. Band III: 1938–1965*. Heidelberg, Lambert Schneider, 1972. 1975. 582.

az Istenhez való viszonyban. Az eredetileg a svájci *Merkur* folyóiratban 1952-ben lezajlott éles kontroverzió jelentőségét jól mutatja, hogy még a kortársak is előzmények nélküli, váratlan eseményként fogadták.³¹ A meglepetés egyik oka többek közt abból származhatott, hogy Buber a húszas évek kezdetétől kapcsolatban állt Jung környezetével. Ennek kezdetét Hans Trüb meghívása jelentette, aminek köszönhetően Buber 1923-ban *Von der Verseelung der Welt* címmel előadást prezentált a Jung kezdeményezésére létrejött zürichi *Pszichológiai Klubban*. Az alkalom abból a szempontból is említésre érdemes, mivel már ekkor elhangzott az a pszichológizmus-kritika, ami lényegében megegyezik az *Istenfogatkozásban* olvasható, majd harminc évvel későbbi bírálat mondanivalójával. A Jung és Buber közti személyes találkozásra 1925-ben egy nemzetközi pedagógiai konferencián került sor. Buber ezt követően 1934-ben a Jung-köre által szervezett asconai Eranos-konferencián *A zsidóság jelképes és szakramentális létezése (Sinnbildliche und sakramentale Existenz des Judentums)* címmel tartott előadást.³² Az idővel rangossá vált szimpóziumon való részvétel önmagában nem feltételezte a jungiánus szemlélet elfogadását, ezt bizonyítja Scholem példája, akinek komoly fenntartásai voltak Jung lélektani teóriáival, illetve azoknak a valláskutatások terén való alkalmazhatóságával kapcsolatban, ettől függetlenül rendszeresen részt vett az évente megrendezett konferenciákon.³³ Buber jó kapcsolatot ápolt több jungiánus pszichoanalitikussal, közülük elsősorban épp azzal a Trübbel, aki Junggal való szakítását követően elsőként használta fel a jungiánus gyakorlat alternatívájának szánt dialogikus módszert saját terápiájának kidolgozásában.³⁴ Trüb barátja, Arië Sborowitz egy 1948-ban megjelent tanulmányában viszont Jung és Buber gondolkodásának összehasonlítására tett kísérletet. Sborowitz mentorának tekintette Bubert, ugyanakkor analitikusként a jungi módszer gyakorlatából indult ki. Bubernél a szembenállóhoz való kapcsolat viszonyként (*Beziehung*), míg Jungnál a belső önmagához való kapcsolatot meghatározottságként (*Bestimmung*) írta le, s e két ellentétes tendenciát „*a saját önmaga az ember legközelebbi Te-je*” formulában összegezte.³⁵ Mindenesetre a szembenálló nézőpontoknak ez a pszichológiai integrációja még inkább kiküszöbölni látszik a Másikra irányuló transzcendentális irányultságot, mint Jung esetében Buber nem véletlenül tartotta a tanulmányt a másik fél irányában elfogultnak.

A Jung–Buber diszkusszió a hittapasztalat transzcendenciáját feltételező dialogikus szempont és a differenciált személyiség lelki fejlődéseként értett individuációt középpontba állító pszichoterápia egymással összehághatatlanságát álláspontjaira vezethető vissza. Buber elsősorban azért utasította el Jung vallásról alkotott felfogását, mert pszichikus jelenséggé redukálta a vallást, amikor teljes egészében a lélek belső folyamatainak körébe száműzte azt. A transzcendens hittapasztalatra épülő vallás tehát ebben a megközelítésben

csak „tisztá lelki immanenciaként”, egy transzcendens vonatkozást nélkülöző pszichikai bensőségként nyerhetett értelmet. Az Én–Te dialogikusság viszont épp az emberi pszichéhez képest külső viszony létezésén alapul, ami előfeltételezi a szubjektumnak a lélek tudattalan bensőjébe zárt pozíciójának meghaladását. A vallásból kiküszöbölhetetlen, a lélekhez képest mindig transzcendentális vonatkozás jelentőségéből adódóan Buber határozottan elvetette, hogy a lélektan jogosult lenne a hitviszony tárgyában állításokat megfogalmazni, és illetéktelennek minősítette ez irányú metafizikai ambícióit. Mint ismert, Jungnál a tudattalan archetipikus tartalmait a tudatba integráló individuáció folyamatainak végcélja, a jó és rossz megnyegzői egyesülését magába foglaló, emberi teljességgént felfogott Mélymag (*Selbst*) elérése. Az individuációs folyamat végpontjaként a szelf a psziché tudattalanjában végül azt a helyet foglalja el, melyet mindaddig Isten töltött be. Jung a „bennünk élő Istent” az imago dei-vel, Isten archetipikus megjelenítésével azonosította.³⁶ Buber számára az individuációnak ez a gondolata önmagában is problematikusnak tűnt, egy Trübnek 1935-ben írt levelében úgy fogalmazott, hogy az ember individuumként születik, de személyllyé kell válnia, s a személyllyé válás egzisztenciális problémája már magába foglalja az individuáció pszichikai fejlődéselvét.³⁷ Az emberi lélek tudattalanjában tiszta totalitásként megjelenő Mélymagra irányuló kritika Bubernél végül a *Selbst* és a gnosztikusok Isten-képe közti hasonlóság kimutatásában nyerte el leghatározottabb megfogalmazását.

Buber kritikájának legszembetűnőbb vonása, hogy nem elégedett meg az analitikus pszichoterápia bírálatával, hanem ezen túlmenően legerősebb és legkülönösebb állításával Jungot modern gnosztikusként írta le. Trübnek köszönhetően Buber olvasta, s régóta ellenérzésekkel viseltetett Jung sokáig csak magánkiadásban, szűk kör számára elérhető, *Hét prédikáció a halálhoz* című fiatalkori gnosztikus írásával szemben,³⁸ melyre szövegében mint Jung gnosztikus gondolkodásának bizonyítékára utalt. A kritika súlyát és jelentőségét egyértelműen mutatja, hogy a Jungnak adott viszontválaszban univerzális kategóriaként felfogott gnózis az ateizmusnál is fenyegetőbb ellenpólusként, a „*hitvalóság igazi ellenfeleként*” kerül meghatározásra. Hitnek és gnózisnak ez a kiélezett, feszültségteli szembenállítása Buber meggyőződésének egyik legszemélyesebb, legterheltebb pontjára mutat rá. A vitában kirajzolódó problémafelvetés lényegében abból származik, hogy egyesíthető-e fény és sötétség egy pszichikai teljességben (Jung), vagy e szférák különállósága nem oldható fel integráció révén, mivel nem egyenrangú felek közti viszonyuk egy kiküszöbölhetetlen transzcendentális mozzanatot is magába foglal (Buber). A kérdés tisztázása már csak azért sem volt elhanyagolható feladat, mivel Buber úgy vélte, hogy a gonosz elleni harcnak az emberi lélekben kell kezdődnie: „*Mindegyre azzal foglalkoztam, hogy bemutassam,*

31 Eredeti megjelenés: *Religion und modernes Denken*. In: *Merkur*, 1952. 2. 101–120.

32 A Jung–Intézet 1934-ben második alkalommal megrendezett konferenciája többek közt azért maradt emlékezetes, mert a jelenlévő nemzetiszocialista hallgatók előtt Buber nyíltan kiállt a kereszténység mellett a náci ideológiai támadásokkal szemben. Buber a következő évben is rész kívánt venni a rendezvényen, de miután elutazott Zürichbe – bár egy náci rendelet értelmében csak Németországban volt tilos számára nyilvánosan előadni –, mégis a konferenciától való távol maradás mellett döntött. Jung zsidókhoz való viszonyáról, illetve a zsidóságról vallott nézeteiről l. Szummer Csaba: *Éj anyánk: Jung volkisch antiszemitizmusáról*. In: *Múlt és Jövő*, 2013. 4. 90–108.

33 *Beszélgetés Gershom Scholemmel*. In: *Scholem: A kabbala helye az európai szellemtörténetben*. 292.

34 Jung nem fogadta el a dialogikus lélekgyógyászatot alternatív módszerként, egyik 1941-es előadásában úgy fogalmazott, hogy az nem haladja meg az ember személyes szféráját és nem jut el a személytelen világgal való kapcsolatig: „*A világ valami személyfölötti adottság, amelyre egy lényegében perszonalisztikus beállítottságú pszichológia sohasem tud eléggé ráhangolódni.*” Carl Gustav Jung: *Jelenünk pszichoterápiája*. Ford. Bodrog Miklós. In: Jung: *Lélekgyógyászat*. Európa, Bp., 1998. 73.

35 „*Das eigenes Selbst sein intimstes Du ist*”. Arië Sborowitz: *Beziehung und Bestimmung. Die Lehren von Martin Buber und C. G. Jung in ihrem Verhältnis zueinander*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1955. 83. [eredeti megjelenés: *Psyche*, 1948. 1. 9–56.]

36 Frank McLynn: *C. G. Jung élete és munkássága*. Ford. Béresi Csilla. Kossuth, Bp., 1998. 25.

37 Friedmann: *im*. 230.

38 Margarete Braband-Isaac egy 1946-ban keltezett levelében beszámolt Jungnak Buber látogatásáról, s arról, hogy vendége említette vitáját Jung „Abraxas” írásával, amelynek létezéséről a levélíró mindaddig nem is tudott. Jung tehát, ha máshonnan nem, ebből a levélből már a vita kirobbanása előtt értesülhetett arról, hogy Buber kritikusan viszonyul ifjúkori gnosztikus írásához. Martin Liebscher: *German émigré psychologists in Tel Aviv (1934–58) Max M. Stern and Margarete Braband-Isaac in conflict with Erich Neumann*. In: *History of the Human Sciences*, 30.2 2017. 62.

a jó és a gonosz, a maga antropológiai valóságában, vagyis az emberi személyiségnek nevezhető tényszerű életösszefüggésekben, nem olyan, ahogyan általában gondolják, azaz mindkető azonos struktúrájú, csak éppen poláris szembenállás, hanem két, strukturálisan is teljesen különböző minőség.”³⁹ A Jungnak adott válasz a gnosztikus Istent ezért úgy írja le, mint ami a maga ambivalens mivoltában kiegyenlíti magában a jó és gonosz princípiumát.⁴⁰ A polémia ezen a ponton érintette az ösztönvilághoz való viszony kérdését is. Buber szerint a hívő az ösztönök megszenteléséből, a gnosztikus azok istenítéséből indul ki, s a rossz integrációjával elért Önmaga az ösztönök kiélésén keresztül valósítható meg, amennyiben, „aki megéli az ösztöneit, az el is tudja választani magát tőlük” (113.). Buber úgy látta, hogy a szelf az erkölcsi libertinizmusnak szolgál alapjául, ezért hozza fel negatív példaként kritikájában a szexuális kicsapongásokkal vádolt gnosztikus Karpokratészt. A hivatkozás helytálló volt ugyanakkor kérdéses marad, Jung életművében ugyanis mindösszesen három utalás található Karpokratésre, mindannyiszor az árnyéknak az individuáció folyamatában történő – sokkal inkább szenvedéssel, mintsem az érzéki öröмок csapongó kiélésével járó – asszimilációját jelöli.⁴¹

Jung vallásra irányuló pszichoanalitikus vizsgálódásait illetően fontos hangsúlyozni, hogy azoknak deklarálta egy nem a zsidó-keresztény tradícióhoz kapcsolódó megközelítés jelentette az alapját. Ezt tükrözi az az egyértelmű állásfoglalás, amelyben Jung úgy fogalmaz, hogy „kiindulópontom nem valamelyik hitvallás, hanem a homo religiosus pszichológiája”.⁴² Másik elhíresült kijelentése, miszerint ő nem hiszi, hanem tudja, hogy létezik Isten („I don't believe in God, but I know”), szintén ezt a meggyőződését tanúsítja. A hitvallástól megkülönböztetett religio az emberi szellem olyan beállítottságát jelöli, ami Rudolf Otto kifejezésével *numinózum*ként írható le. Jung szerint ennek a szubjektumtól független „hatalomnak” (démonnak, szellemnek, istennek) fontos vonása, hogy – Cicero szavaival élve – „gondos és lelkiismeretes figyelembevételt igényel”. Bár a hitvallások is a numinózum megtapasztalásán, illetve az ahhoz való hűségen, hiten alapulnak, Jung mégis úgy vélte, hogy ezeknél a vallásoknál az eredeti vallásos élmények a kodifikáció során megmerevedtek és dogmatizálódtak.⁴³

A vallásra vonatkozó felfogását Jung alapvetően az analitikus terápia során alakította ki, legalábbis ezt hangsúlyozta Bubernek adott válaszában,⁴⁴ amikor elméleti belátásait nem metafizikai spekulációkként, hanem orvosként a betegek gyógyítása során szerzett empirikus tapasztalataiból leszűrte következtetésekként definiálta. Vizsgálódásainak kiindulópontját eszerint egyedül a „psziché realitása” képezi, melynek működése a szubjektív ego és a tudattalan numinózus-archetipikus erői közti dialektikus viszonytal

ítható le. Jung a tudattalanban megjelenő, istenképhez hasonló „autonóm pszichés tartalmat” egyértelműen elhatárolta a metafizikai Isten létezésétől, amivel szándéka szerint sem Isten tagadását, sem az Isten helyére lépő embert nem posztulálta. Ehelyett egy merész gondolattal azt állítja, hogy Isten az emberi lélekbe egy archetipikus fényt helyezett, mely kép mindazt tartalmazza, amit az ember az istenről el tud képzelni. Ami talán Jung válaszában a legfontosabb gondolati nívum, hogy átveszi Bubertól a Te kifejezést, s megfosztva azt eredeti dialogikus jelentésétől, pszichológiai értelmet kölcsönöz neki, amikor az egóval szembenálló, a tudattalan erőit magába foglaló „objektív pszichével” azonosítja azt. A Te pozíciója ebben az összefüggésben kizárólag a tudattalanhoz való viszony jelölésére szolgál: „Nem kételkedem [Buber] abbéli meggyőződésében, hogy élő kapcsolatot tart fenn egy isteni, Te'-vel, de – akárcsak korábban – most is azon a véleményen vagyok, hogy ez elsődlegesen egy autonóm pszichés tartalomhoz fűződő kapcsolat (...)” (44.) Jung ugyanakkor elutasította a modern gnosztikus megjelölést, azzal magyarázva – meglehetősen kevés meggyőző erővel – ifjúkori lelkesedését, hogy elsőként a gnosztikusok érdeklődtek a kollektív tudattalan iránt.

Jung válasza összességében alátámasztani látszik a pszichologizmus vádját, mivel abban egyedül a szubjektív ego rendelkezik valamelyest egy nem-pszichikai jellegű ellenpozícióval. Az apologetikus elfogultsággal nem gyanúsítható Jung-monográfia szerzője Buber Jung „legádázabb ellenfeleként és kritikusaként” aposztrofálta, aki azzal vádolta Jungot, hogy egy az isteni transzcendenciát nélkülöző „új, pusztán lelki alapon létező vallást alapított”.⁴⁵ A vitapozíciók tárgyilagos értékelése felveti a kérdést, hogy Jung egyoldalú lélektani megközelítésével szemben Buber esetében vajon nem egy ellenkező előjelű, hasonlóan elfogult nézettel van-e dolgunk, ami nem vet számot kellőképpen a Te-be vetett hit lelki aspektusainak jelentőségével. Egy vitahelyzet nem jöhet létre a felmerülő problémában való közös érintettség nélkül, ami a különböző álláspontok ütköztetésén keresztül kínál lehetőséget a tárgyalt téma – a szakrális transzcendencia pszichikai meghatározottságának – világosabb körvonalazásához és megértéséhez. A kérdés nyitott marad, miként írja le a lélek a maga nyelvén Isten feltárulkozását, léteznek-e olyan aspektusai a szent megtapasztalásának, melyek nem kifejezetten lelki fenomének vagy nem tekinthetők teljes egészében pszichikus jellegűnek, ezáltal jelentésük nem egyszerűsíthető le lélektani tartalmakra. Buber és Jung nyilvános konfliktusa összességében az egzisztenciális és a lelki szempontoknak a hit és a gnózis ellentétében vallási jelentést hordozó összetükközése miatt tekinthető az ötvenes évek egyik figyelemre méltó elméleti disputájának.⁴⁶ S végül érdemes megemlíteni Buber

39 Idézi Stiehm Buber *Bilder von Gut und Böse* című művét. Lothar Stiehm: *Szerkesztői függelék*. In: Buber: *Góg és Magóg*. Ford. Ács Gábor. Babel, Bp., 1999. 302.

40 Buber: *Replik auf eine Entgegnung C. G. Jungs*. In: Merkur, 1952. 5. 476.

41 John P. Dourley: *In The Shadow of the Monotheism: Jungs Conversations with Buber and White*. In: *Jung and the Monotheism. Judaism, Christianity and Islam*. Ed: Joel Ryce-Menuhin. London – New York, Routledge, 2004. 130., Jung az árnyéket az emberi pszichének a tudat által önmagához képest alacsonyabb rendűnek tartott, sötét oldalaként írta le, amit integrálni kell, mivel elfojtása neurózishoz vezet. Jung szerint Karpokratész tanítása is ezt igazolja, amikor azt hirdeti, hogy az emberi léleknek az életben a test és az élet összes követelését, kívánságát meg kell élnie, mivel csak így szabadulhat meg a démiurgosz szomatikus világának rabságából. Jung: *Pszichológia és vallás*. Ford. Pressing Lajos. In: *A nyugati és a keleti vallások lélektanáról*. C. G. Jung összegyűjtött munkái. 11. kötet. Scler, Bp., 2005. 91–92.

42 Jung: i. m. 24.

43 Jung Cicero *Pro Coelio* munkájának alábbi passzusát idézi: „Vallás az, ami gondos odafigyelést és szent tiszteletet tanúsít egy bizonyos magasabb természet irányában (amit istennek is nevezünk).” Uo. 22–24.

44 Carl Gustav Jung: *Vallás és pszichológia*. Ford. Buji Ferenc. In: Műhely, 1999. 2. 43–47. [eredeti megjelenés: *Religion und Psychologie. Eine Antwort auf Martin Buber*. In: Merkur, 1952. 5. 467–473.]

45 McLynn: i. m. 132.

46 A vita utótörténetéhez tartozik, hogy Erich Neumann C. G. Jung. *Zum 80. Geburtstag* (Merkur, 1955. 7. 165–170.) című írásában azzal a szándékkal, hogy gyógyírral szolgáljon mestere számára, Buberrel illető kritikát fogalmazott meg, melyet a lap szerkesztői végül csak a Buberre vonatkozó részek átírása után adtak közre. Neumannról érdemes tudni, hogy Jungnál tanult pszichoterápiát, de Buber hatására kezdte el kutatni a haszidizmust, melyet később a mélylélektan felől kísérelt meg értelmezni. Bubernek adott válaszában Jung azzal ajánlotta Buber figyelmébe Neumann kutatásait, hogy követhetné Tel-Aviv-i honfitársát, mivel annak *Amor und Psyche* című munkája kiváló példáját jelenti a mitológiai anyag analitikus megközelítésének.

írásának azon filológiai érdekességét, hogy a *Merkurban* leközölt tanulmány eltér az *Istenfogyatkozás*ban olvasható szövegtől, miután a szerző a tanulmány záró bekezdéseit kihagyta a kötetben megjelent változatból.⁴⁷

A vita hatástörténetének fontos részét képezi, hogy a Junggal szoros munkakapcsolatot ápoló Kerényi Károly *Martin Buber als Klassiker* címen – 1952 júniusában, azaz Jung választát követően egy hónappal – írást adott közre a *Neue Schweizer Rundschau*-ban. A Junghoz való viszonytól eltérően, Buber és Kerényi kapcsolatát egymás szakmai teljesítményének kölcsönös megbecsülése jellemezte. Ezt támasztja alá Bubernek egy 1946-ban Trübnek írt levele, amelyben Kerényi és Jung közös *Bevezetés a mitológia lényegébe* című munkájával kapcsolatban fejtette ki véleményét. Míg Kerényit méltatta, hogy nála a mítosz a „világvalósággal” való érintkezésből jön létre, s megformálja annak misztériumát, addig Jungnál úgy látta, a mítosz a lélek patogeneziséből származik, s nem lép ki a lélek bensőjéből, ennél fogva egyedül a psziché misztériumát képes kifejezni.⁴⁸ A Trübbel folytatott levelezésből tudható továbbá, hogy Buber 1947-ben szinte Kerényi összes könyvét elolvasta, melyekből állítása szerint rengeteget profitált.⁴⁹ Másrésről viszont Kerényi könyvtárában fellelhető volt többek közt a *Gottesfinsternis* 1953-as Manesse kiadása. Közben tehát Buber nagyra értékelte Kerényi tudományos munkáit – őt tartotta Usener egyedüli méltó utódjának és Jung köréből az egyetlen jelentős gondolkodónak –, a szerző erkölcsi függetlenségét is respektálta, mivel Kerényi a küsnachti *Jung Institut* kutatási igazgatójaként vállalkozott a tanulmány megjelentetésére.

Kerényi Bubert egy nagyvonalú értékelő gesztussal világirodalmi rangú, klasszikus szerzőként bemutató írása⁵⁰ figyelemre méltó problémafelvetéssel és eredeti gondolati invencióval tárgyalta témáját. Buber ezt a ritka elismerést Kerényi részéről elsősorban a pályája megkoronázásaként értékelt, „az idő és a nép feltételein felülemelkedő” *Góg és Magóg* regényével érdemelte ki. A mű íróját azért illeti meg a klasszikus szerző rangja, mivel a jót és gonoszt, az üdvöst és átkost leginkább szeretett témája, a haszidizmus kapcsán ábrázolta. Kerényi szerint Buber számára a haszid rabbi, a caddik képviselte a tökéletes embert, akivel szemben a regényben tanítványa, a szent Jehudi, Jákov Jitzák vállalja a felelősséget a világban jelenlévő gonoszságért, amikor önmagára mutatva kijelenti, hogy Góg is az ember lelkének sötétségéből származik.⁵¹ A tanulmány gondolatmenete szerint mindegyik Buber számára egy egyedülálló nyugati kifejezésforma, az evokatív szó erején alapuló irodalmi mű adott lehetőségét. Az irodalmi mű az embert ábrázolja, szemben a Keleten érvényességét megőrző Tanal, amit a „középponti ember” a saját igaz életében mint

eggyé-lelt életet teljesít be.⁵² Az irodalmi mű Homérosz óta a Nyugat találmánya, melynek valódi újdonsága egy olyan ábrázoláson alapul, ami Kerényi érvelése szerint képes megleveníteni az árnyékszerű létezőt, szóra bírni a némaságot, szellemi értelemben átvilágítani a világ és az ember létezését. Az író ezzel lemond arról a hatalomról, amellyel egykor Odüsszeusz a Hádészban megidézte a holtakat meglevenítő hatalmakat, hogy helyette az ábrázolás felidéző képességére támaszkodjon. Kerényi szerint a modern korban Hölderlin mellett Buber az egyetlen, aki újra felfedezte azt, ami Nyugaton a kereszténységgel az emberben árnyéklétbe süllyedt alá: a lélek és szellem azon erőit, melyek a nagy vallási alkotásokat létrehozták. Mivel a vallás fennálló formájában akadályozza az isteni és az ember közti dialógusnak, ezért a műnek a vallást eleven valóságában, aktuális létrejövésében kell megragadnia, ahogy az a *Góg és Magóg*-ban a haszidizmus epikai feldolgozásában megtörténik. Kerényi megállapítása szerint az irodalmi mű ilyen evokatív reprezentációjának a szellemi tűz jelenti a végső alapját. A szellem tüze azonban nem nélküli azokat a fenyegető, (ön)pusztító tendenciákat sem, melyek Hölderlin örületében magát a költőt is elemésztték. Ahogy arra Kerényi is utal, a költő-látnok örületének ezen új formáját a görög tragédia még éppúgy nem ismerte, ahogy az Otestamentum sem, s Buber regénye ezt a megrázkódtatást úgy meséli el, ahogy korábban senki más. S ebben a megvilágításban a caddik sem képes megfelelni a tökéletes ember ideájának, nem lévén független Góg gonoszságától, amennyiben ő is magában hordozza a szellemi tűzben rejlő sötétséget. Kerényi végkövetkeztetése ebben a haszidizmus-kritikában fedezi fel azt a Bubert a klasszikusok sorába emelő nagyságot, ami 1943-ban írt regényével úgy vetett számot korának vészterhes történelmi valóságával, hogy a műbeli tanítvány gesztusát önmagára is érvényesnek fogadta el.

Ha elfogadjuk Kerényi megállapítását, Buber *Istenfogyatkozás* című kötete is értelmezhető olyan bölcséleti számvetésként, amely azon történelmi időkről nyújt tanúságot, melyeknek horizontját a zsidók ellen elkövetett népirtás közvetlen emlékezete határolta körül. A kötet összességében a hívő egzisztencia szellemi munkájának azon erőfeszítésére nyújt példát, amely megkísérelte az embert újra Isten színe elé állítani. Dacára a vészterhes megpróbáltatásoknak, Buber írása végső soron leginkább erről, a hittapasztalat elévülhetetlen igazságáról szól, melynek fényében úgy jelenik meg az ember, ahogy a vele szembenálló Isten előtt áll. Azon a helyen, melyre ugyanakkor rávetül a filozófia hosszú, eltakarhatatlan árnyéka, mint sötét háttér, ami kontúrt és körvonalat kölcsönöz a Te-vel való találkozás időtlen állóképének.

47 A kötetből az alábbi szövegrész maradt ki: „Hogy Jung ebben az összefüggésben vizsgálható, a kijelentéseiből bizonyítottam és ezt még részletesebben megtehetném. Az ő Abraxas-opusát, amit egyetlen elfogulatlan olvasó sem fog költeménynek, hanem hitvallásnak tartani, azért említettem, mert már ebben teljesen egyértelműen ki hirdette az ambivalens, a jót és rosszat önmagában kiegyenlítő gnosztikus „Istent”. Megvallom, hogy esztétikailag sokkal inkább előnyben részesítem ezt a bináris képet a négyességgel, amiben a negyedik helyre a Sátán vagy a Madonna vagy egy még meghatározatlan x is odagondolható.

De hogy – „inkvizíció”?! Semmi sem ellenszenvesebb számomra, semmi sem áll távolabb a meggyőződésemtől. (Ellenfelem nyilvánvalóan nem sejtí, hogy egyes ortodox hívők engem eretneknek kiáltottak ki.) Nem, nincs szó semmilyen bírósághoz hasonló dologról, hanem egy megjelölésről. És ahogy az kiderült, ez a megjelölés helyes volt.” Buber: *Replik auf eine Entgegnung C. G. Jungs*. In: *Merkur*, 1952. 5. 476.

48 Buber: *Briefwechsel aus sieben Jahrzehnten*. III. Bd. 1938–1965. 120.

49 Friedman: i. m. 355.

50 Karl Kerényi: *Martin Buber als Klassiker*. In: Kerényi: *Tessiner Schreibtisch*. Stuttgart, Steingrüber, 1963. 35–48. [eredeti megjelenés: *Neue Schweizer Rundschau*, 1952. 6. 89–95.]

51 Lásd: Buber: *Góg és Magóg*. 54., 276.

52 Buber: *A tao tanítása*. Ford. Bíró Dániel, Kalmár Éva. Latin Betűk, Debrecen, 1996.

GYŐRI LÁSZLÓ

A többiek

A többiek? Te sohasem olyan vagy.
Most is hogy küszködsz övelük.
Vívódásaid kivonatai, holtak,
mesterségesek, volapük,

eszperantó szavak és nyelvtanok csak
eleven nyelv helyett, elüt
az Egytől valamennyiük.
Egyszerűek. Az Édes bonyolultabb.

Többiek: így az egyszerűbb.
Tülekvő tömbjük az arcodba fújtat.
Lökdös. Rádszuszog. Döccenünk.

Aki közel van, jobban letiporhat.
Mert közel vagytok, hát közünk
van egymáshoz. Csak el ne hagyjatok!

Sivatag dől a függönyön át

Olyan vagy, mint a többiek, olyan,
egy szikrát se különbözöl
akárki mástól: ütközöl,
köszönsz, *te jó ég, hát veled mi van,*

rég láttalak, egyszer már csakugyan
le kéne, semmi különös,
vagyok, hadarja vissza, kösz,
informálódunk gyorsan, komolyan.

De az még jó, ha üdvözöl
valaki, mert kitört a csöndroham,
az ablak beszakadt, a kör

bezárva, kiút nem lesz egyhamar.
Sivatag dől a függönyön
át. Már pólyál nagy szalagjaival.

Nincs titok

Te sem vagy olyan, mint ők, a régiek.
A kis mandulafácska
gyökértől áig hosszan szétrepedt.
S már nem zöldel a nyárfa

az ablak előtt. A sín kihül. Füzet
öltözik cicomába
átlótt tarkó alól: árucikk a seb.
Hát ő sem élt hiába.

Öletés, öngyilkosság itt nem jöhet.
Már életre-halálra
egy a szabály, a törvény, egyetlenegy

a titok: élni. Az ember fejtse meg,
s bizalmát kikuszálva
száz gubanc közül, azt mondja: nincs titok.

A kín gyűlölete

Nem olyan vagy, mint ők, a többiek.
Leghűbb ellenmellettjeid
nem is bírnák ki azt, amit
te viselsz el a többiek helyett.

Nálad a némaság lakik.
Hiába csöngetnek. Áramszünet
van. Így jó, így. És csönd és rémület.
De hogyha ők lagnának itt,

elviselnék a te gyötrelmeidet?
Talán már mindhalálodig
harag, fájdalom, vád szorít

ezért a kínért. Gyűlölik:
rabok, a saját foglyaik.
Az éltet, ami eddig éltetett.

MELIORISZ BÉLA

Még ha

mára mindennek vége
nincs többé titok
szó kerül szó helyére

csak valami a nyárból
de nem is fontos
lehet hogy megszokásból

és akkor menni hova
legyen akárhogy
még ha marad is nyoma

Máshogy

szétszedjük az időt
máshogy rakjuk össze
dobozokba kerül
félelmeink csöndje

mentjük a menthetőt
kínlódtunk eleget
az utak sarában
szavak holt levelek

Hallgatok

darabokra esik
az elkezdett mondat
nem értem nemléted
vége a hasonlatoknak

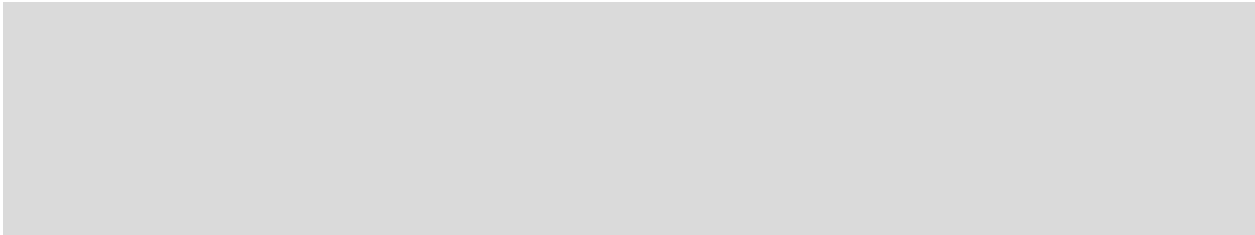
holtfáradt a vidék
álma zúzmaráson
magát is unja már
csak hallgatok mostanában

Végképp

hervad már ligetünk
lassan minden széthull
semmit se tehetünk

a fáradt estében
elfogy a sétaút
jelet hagyva mélyen

minden messze kerül
fordulhatunk vissza
végképp idegenül

CSUDAY CSABA

Nyárutó

A selyem tóban a messzi vitorlák
mintha éket vernének a levegőbe,
meglékelik, sebesre lyuggatják
a kéklő semmit,
mintha az örök vízszintbe hanyatlott,
simogató közönybe zárt lény- és tényvilág
szabadulna, mintha a sűrű iszap és hal
és kagyló, láp, alga és nyákos ujjú hínár
sokadalma oda akarna szökni,
ki akarna szállni tükrébe, a kormos égbe,
hogyan repüljön, lebegjen, ellebegjen végre.

De milyen csonkok, milyen
léttelen lények zsúfolódnak még
abban a bonthatatlan régben,
milyen álmok, sikertelen kezdetek
fulladoznak, tátognak, karcsú halak,
hangot, rezgő, szíromló alkonyt keresve,
milyen elcsukló mozdulat, milyen
zokogás hívja társát, fenséges,
csonka sorsát az örök némaságban?

Ó, vízi szörnyek, szárnyas, pikkelyes,
elvetélt percek, tétova vallomások,
eltékozolt, kisiklott gyermekkorok,
hogyan kapkodnak a buborékos, szívárványos
reménygömböcskék után a sűrű homályban,
hogyan sikítanak, vég nélküli hallgatásba bukva!
Micsoda napfogyatkozás, éjszaka és – virradattalan!
Csupa árnyalak, vég és kezdet határán fennakadva.
Hát íme, itt van, itt nyüzsög mind a felszín alatt,
vitorla-csáklyákat döfködve
föl az üres, tündöklő messzeségbe.

„Ó, hullni már...”

Ahogy a rőt levél zizegve hull,
úgy kéne élni, múlni,
halkan, szinte észrevétlen,
kecses kanyarral jobbra, balra dőlve,
hogyan a szikla éle odalenn
ne zúzzon össze, ne kajla
ütközéssel érjen véget lenge létem...

Őszi ablak

Feleségemnek

A szobor mögött monstrancia sugaraz szét: lángoló bokor. A sötétzöld, meghajló nőalak – meztelen, a bal lábfejét emeli, törli, a fürdőből kilépve – kontyos feje épp az arany, sárga, rótt sugárzás középpontjában áll. Mintha a lefelé néző, de egyszersmind önmaga legmélyébe pillantó arcból indulnának az ágak, mintha elhullani, ellobbanni készülő fényözönével, szabályos íveivel felfelé akarná lökni, emelni, de legalább megtartani az örökké földre húzó bronzot, a szép, súlyosan is kecses testet. A lebegő levélsereg mintha tudná, hogy a varázs, a felhajtó erő már csak napokig foghatja *elevenen*. Ha leesik, hiába a szentséges bokor akarata, hiába a pontos ívek; minden erő a lehanyatlásban fut össze: a lábfejét (legmélyét) néző arcból hiába zárul vissza a tekintet önnön tökélyébe, a szederjes fém, a barna föld, a porladó avar mind *oda* mutat. Ahová te is tartasz, míg a színeket, formákat, irányokat és tereket ki nem törli a mindent elfedő fehér lepel.

TAKÁCS NÁNDOR

Éjszakai kiállítás

(húsz év múlva)

Bocs, fiúk, hogy felzavartalak benneteket a sötétben,
de most, hogy a szomszéd ágyakon senki sem szuszog,
el kell mondanom, irtózatoss a csend,
ha legalább valaki álmában felkiáltana,
az ismerős hangtól megnyugodnék.

Nappal feltúrtuk a polcokat, és kiszótáraztunk minden mondatot,
de egyetlen szerző sem írta meg, mi a rettenet,
milyen a nyírt hajak és gyűrt ingek mögötti harag,
és állhattunk sorban a fülkék előtt,
Philemon és Baucis néma és elkeseredett volt a telefonban,
máskor Aeneas nem bírta terhét, vagy Odüsszeusz így nyögött:
Az ördögbe is! és hazafelé léket fűrt a csónakon,
vagy meglehet, fejét örökre Kírké ölébe fúrta...
Erre készülünk mi is?

Látjátok, ahogy a képre tapadunk?
Ahogy a mozivászon előtt megágyaznak nekünk?
Ahogy a kalauz fehér sáljai felénk röpülnek?
Ahogy hiába óvjuk, a gyertya mindig kialszik kezünkben?
Ahogy a pályáról épp csak felszáll a hajnali köd, s mi már ott vagyunk?
Ahogy a játékokat kicsavarják kezünkből, és semmit sem adnak cserébe?
Ahogy a rothadó almákból fák nőnek a házak tetején?
Ahogy kaparászó lábnyomokkal van tele az erdő,
mégsem szedik össze a cipőfűzőket, derékszíjakat?
Látjátok, hogy aki elmegy, az sosem integet?

Minden szavunknak ára van.
A folyosón éjszakázhatunk megint.
Nem tehetünk mást,
őrizzük, ami odabent rekedt.

ANDRÉ ANDRÁS
Nyolcadik álom

Vörös Istvánnak

Nyár-éji kert, kopott, zilált árnyak édene.
Porzöld, gombos köpenyben egy puffadt kiskamasz tér elénk
oldalirányban, miközben ösztönösen felé fordulunk.
Örök-ősi tragédiák háromszöge ez; egy pillanatra megállunk.
„Ott van a szörny”, mondja, s már kíváncsi borzalommal igyekszünk tovább –
a szomszéd kertben megpillantjuk az alacsony, kissé megdőlt sovány hőembert;
csupán ajka, orra, szemei hiányoznak,
arcában a halálfej-alakú feneketlen fekete gödörrel, a szörnyű némasággal üzenő
úr-szakadékkal nem ránk néz, még azt az irgalmat sem adja meg.

Mindent tud, mindenre képes,
megajándékoz az *egész lényt* hirtelen átmaró irtózat gyönyörével –
az álom *utolsó*, az ébrenlét *első* pillanatában?

Már egyedül vagyok. Mindig is *tudtam*; *nincs* irgalom.
Ezért reménykedem – miben is.

Úgy égette át

Gyorgyev Kitti doktornőnek

Tisztába tették, megigazították ágyneműjét –
ahogy utoljára oldalára fordították madársúlyú,
mégis nehéz testét; alányúlva megemelték.
Mint akit az örök-éhes, évszakok mögötti, légkondicionált
galaktikák várnak, tekintete úgy égette át
mindent-látó vakon a köztes anyagot.

A tehetetlenség, s az ép tudat győztes undora,
megvetése az arcán, s a gáttalan szabadság,
a dacos düh mámorával jelölt végső felszabadulás.

Egy utolsó, besült, áldó szitok a pengeéles szájperem
horgonyos sarkában...
S már átlósan emelkedett, eldőlvé szállt a
levegőre feszített testlélek, megtisztulva a remény koloncától is,
melyet mondanak egy emberélet
maréknyi örömének.

TÓBIÁS KRISZTIÁN

A mikulás rakétája

(részletek)

A szomszédunk
gagarin barátja
ezt mindenki tudja
mindenki tudja
a történetet amikor
egyszer az állomáson integetett
a vonatablakba kikönyöklő
gagarinnak
és ő visszaintett
és attól kezdve barátok
urh-n hallgatja
a rakétakilövéseket
hallgatja ahogy gagarint
aki immár a barátja
kilövik a csillagok közé
olykor integet is neki
jó szelet
a szomszédunk
gagarin barátja
csillagvárosnak hívja a falunkat
gyönyörű mondja
olyan mint a végtelen
orosz tajga
mondja a falu szélén állva
és hosszan nézi
hogyan gurulnak az ördögszekerek
a szomszédunk apja ács
téli szánkót készít
nyáron rollert
csakúgy mint gagarin apja
bár ez utóbbi
lehet hogy azóta már
templomnyi
rakétakilövéket ácsol
magas tornyokat
a végtelen tajgán
harangoznak benne a rakétafűvókák
a szomszédunk
csak nézi az ördögszekereket
nézi hogy gurulnak
hogyan repülnek
hogyan válnak súlytalanná
a csillagváros körüli légüres térben
nézi a falu szélén
és mikor megszólal a templomharang
nagyot kiált
AZ ÁCSOK FIAI MIND
DE MIND A MENNYBE MENNEK.

•

Mint egy hópihe
teljesen olyan
mint egy csillogó hópihe
a szél fújja

végig az utcán
a gesztenyefák között
mint a kristályvirágot
hópihét
ha közelebb megyek hozzá
ha véletlenül
rálehelek
elolvad
mint egy hópihe
tudom
nem szabad
ha csak megpróbálnám
ha csak közelítenék hozzá
elolvadna
ezt biztosan tudom
ezért inkább csak
messziről nézem
hogymeg végig az utcán
télikabátban
kesztyűben sapkában
virágmintás csizmában
nézem
alig látszódó
lábnyomát
mintha lebegne
mintha nem is a hóban
csak felette
a felszálló párában
lépkedne
siklana
nézem
hogymeg el
az utca végén
a kopott fehér messzeségben
esténként
a hóesésben vizsgálom
hátha rájövök
hogyan lehetne megérinteni
az égből hulló hópihét.

•

Mindig sorban állunk
messze kígyózó libasorban
most a sütő előtt
apuval
várjuk
hogymegsüljön a kalács
mindig sorban állunk
tegnap még a bolt előtt
kígyózott a libasor
fejenként két kiló lisztért
milyen jó hogy van fejem
két kiló lisztet ér
az én fejem
se több se kevesebb
két kiló liszt
most meg a kalács előtt állunk
ketten kígyózunk
a libasorban
jó lett volna tegnap is
ha csak ketten
de ott volt az egész falu

ki tudja meddig lehet
fejenként két kiló
lisztet kapni
de ezért a kalácsért megérte
megérte kígyózni
a hosszú libasorban
a kalácsban
az én lisztfejem van
benne dagad
foszlóssá sül a szőke lisztfejem
apuval nézzük
milyen szép a lisztfejem
ahogy néztük tegnap
a hosszú foszlós sort
a végtelenbe kígyózó
libasort.

VILLÁNYI G. ANDRÁS

Álmodó levelekkel

Lázár Julinak

mit suttoysz ilyen mélyen
álmodó leveleddel éj
bársonnyá halkul az út pora
a vándor csillagokba mélyed
üres messzi ha felhasad
ezüsből hajnal kel
ám vágya az óriásabb fénybe
csak derengő sötétet hagy

és itt-ott egy	
régvolt	aranyozás nyoma
kopottan	felragyog

Árnykérdezés

szépfíú voltam	most
múltba bámulón gondolom	
történetem	kicsit meghalt
a tárgyakon a fény	kopott
keveset a máz	a súlyok
nem találnak haza	ahová
sosem értek még	mintha
nem jutna fény	meddig ér
árnya leszel csak	végleg?

Megragadnád

megragadnád ám elmúlik
kérlelnéd maradjon
e pillanat de legalább árnya

szomorún bóklászol e tágas
kertben és ágaskodnál
de nem érsz gyümölcsöt a fán

Ars poetica

Angyálnak jegyzem
mondja el Istennek
az Úr eltöpreng
javítgatja kicsit és
szellőn viaszasúgja
így leszek halhatatlan
arra a pillanatra

DEBRECZENY GYÖRGY
nem maradt más
Cortázar átiratok

nekilátott hogy felnyissa
a paradicsomkonzervet
kőtszerollóval
s amikor újra feltekintett
addigra eltűnt minden
nem maradt más a tenger helyén
csak a tenger
a végtelen piros
bepólyált látóhatár

•

talán a saját
lelki üdvéért könyörgött
talán az enyémért
de annyi biztos
hogy sokat beszélt
a káposztáról

•

és közben élvezte
hogy ott cikázik
az alkonyati szellő
a hölgyek alatt

•

letörten és szédelegve
érkezett vissza
mert nem találta meg
a toalett-mennyország kapuját
ebben a füstben
és ezek között az emberek között
szomorúan lekuporodott hát
egy csendes sarokba

•

ezt mondogatom magamban:
most egy összedőlt hídon
megyek át
most átázik
a rossz cipőm
most tubarózsás
krinolinban jön el a hold
csak ámul-bámul
a szép piros cipőmön
most veszi észre csak
hogy a paradicsomkonzerv
milyen gyönyörűen belefolyt

PÉTER MÁRTA
kiterült idők

(homok-haza emlék, 2015. március 25.)

fényző nap volt
tavaszi, míg láb-
buszoztam a terek
városán át, hogy
ott álljak majd a
műhelyek körül
miket sorba mutattak
nekem, s loholta
magát szívem a
fények udvarában
aztán a ritmus fényes
napon aludni tért, mert
az órák kiterültek a
forrás asztalán és
később a vonatban is szám-
lappal lefelé nézett a világi
szerkezet, de a főszerep
az időé maradt, mert a
vonatnyi táj is múltást pereget, s
bár az önszerető katalán az
időt leöli, bármikor
lesünk idő-ölésre
(keresésre)
időben maradva tesszük azt.
még a *miskei anteusz*
fegyvere is fehér meg
világos sugárzás, túl
mindenen, messzi szépben
áttetsző delelésben
ragyogva, eloldva itteni fénytől és
árnytól is, mert ő
tudta és tette, 'mit
keleti elődje
hogyan a lényegre
döbbenve
hallgatni kell
hisz' a csend mindent
magába von, a fény-
fehérben minden szín
bennefoglalódik, ahogy
igaz tartományok
szavatlan mélyén
az örök szeretése
és a teremtetett lénynek
nincs más lehetősége, még
ha tudatlan is.
ezt hozta és
mutatta az óra-
hátlap, a csendet
asztalon, vonatban
mindegy helyen
lét-mezítelen
mert a számlap, a
szerkezet itteni ruhája
látatlanba fordult, míg
a vonat kattogott, de
nem múlt semmi
mert a semmiben

voltunk, ültünk, s
bronzfű, sisak... meg
homok-haza kint és
bent is, vonati asztalon
szellem-vigadalom, ez
emlékem, s a táj
forrásai azóta
is *futó tüzek*
és szemem issza
fölsizza betűit, a
kiterült időt –
tarts ki, tarts
még bennem
ittlétemben
segíts

SZÉKÁCS VERA
Egy fanyalgóhoz

A fanyalgás határozottan jól állt neked.
Passzolt rád, mint egy testhez simuló ruha,
mely kirajzolja finom alakod,
vékony csontjaidra feszülő izmaidat,
fiús válladat.
Csodáltam utánozhatatlan eleganciád,
meg azt, hogy a ruha szövete nem kopik.

Aztán hirtelen kiment a divatból,
ahogy az ilyesmi történni szokott.
Új trendek jöttek, új vonalak.
Ki kellett volna cserélned a gardróbodat,
de nem futotta rá. Régimódi kosztümödben
mi lesz veled, te szegény?
Lazuló izmokkal, magad is korosan.

Azt mondd

R. P.-nek

Azt mondd
lehet hogy fájni fog
amit most mondani fogsz
de úgy érzed hogy
mégsem én voltam a
legfontosabb nő az életében
hanem az a rég halott másik.

Mert fő az igazság
mondd vagy inkább jelzed
a tárgyilagosság álarca mögül
te kéretlen ítélőbíró.

Mi az igazság?
Igazság nincs illetve más volt
neki neked
és nekem.

Vajon tudod-e
vagy csak az ösztöneid tudják
hogy most is neki ártasz
tíz évvel a halála után
amikor pusztítod bennem
az egyetlen túlélőben
azt ami a szerelemből megmaradt.

Nyújtózkodó görög szó

Dr. Benedek Szabolcsnak

Kémia – vegyész akartam lenni valaha.
Eukémia – kecses ívbe hajlik a szó,
egy nimfa neve, vagy egy virágé talán.
Leukémia – már teljes szépségében mutatja magát,
egy görög istennőt hívnak így:
kegyelmet oszt, vagy halált.

A túlélő

Túléltem minden felmenőmet,
apámat, anyámat, a nagyszülőket,
nagybácsikat és néniket,
túléltem két férjemet,
és nemcsak szó szerint
hanem az éveim számában is.
Csak leszármazottaim vannak.
Nem vittek el lakatlan szigetre,
én lettem mégis a nagy túlélő, a celeb.
Most én következem.
Mennem kell mielőbb,
ahogy tudok.
Menekülnöm, nehogy utolérjen
a mögöttem lopakodó
kimondhatatlan iszonyat.

KERÉK IMRE
Koránkelők

Koránkelő,
kíváncsi som,
félíg sisak-
rostélyodon
igazítva
píllogsz körül,
gallyaidon
még harmat ül,
még pár langyos
hét telleget:
s a mogyoró
barka követ,
lazítgatván
pikkelyeit,
bár március
még vár kicsit;
bár körül még
hófolt s korom
terpeszkedik
járdán, úton,
de már olykor
hangolgat az
itt maradt rigó:
jöjj tavasz,
csórt és tollat
fényesítő:
jövel, arany
tavaszidő!

Arany

Érdemrendet nem várt, bár érdeme számos,
ragaszkodott inkább mi magyar hazánkhoz.
Szólította néven Miklóst, ama Toldit,
ki János vitézhez virtusban hasonlít:
ész, erő dolgában színt vallottak egyként,
sosem búslakodtak egy-egy csata vesztén,
de hamarost újra nyeregbe szállottak,
bátorságot nyújtva szegény magyaroknak.
Ha ki el-elcsüggedt, nekünk példát adva:
lett ő nemzetünknek vigasztaló atyja,
nyelvünk őrizője ritmusban, Igében,
útmutatónk vala viharban, veszélyben.
Kis hajónk kormányát fordítsd a világhoz,
légy tovább serkentőnk, hajdú Arany János!

Visszhang

Egry festménye

Nem rutinnal pingált csendélet
vagy táj látképe itt, mi létre kel.
Engem a végtelenben elvesző
kiáltás, ami érdekel.

Nyárvég

Kioltja lámpáit a nyár,
belülről sugárzik a kő.
Gyümölcshéj mögött barna mag:
feszeng a térbe zárt idő.

PÁTKAI TIVADAR

Akasztófavirágok

Tegnap délután legeltetés közben bagózáson kapott bennünket hazafelé menet az öreg Macmillan, a tévészcsé major tehénistállójának éjjeliőre. Váltott műszakban járt, hol reggel hattól este hatig, hol meg fordítva. A tehénistállóra merőlegesen építették a kocaelletőket, ahol haverja, a Picsás Jani dolgozott, ott szoktunk cigarettázni a kalyibában, ha esett az eső. A Jani cserébe, hogy kapott tőlünk egy-egy szálát, soha nem árult volna el bennünket.

A mi falunkban majdnem mindenkinek volt csúfneve. Akinek nem, azon átnéztek, mint pék a szakadt szitán.

Az öreg ezt a csúfnevet a második világhézés után kapta, amikor már javában itt garázdálkodtak a ruszkek. Így mondta öregapám: garázdálkodtak. A Macmillan folyton-folyvást az angolok meg az amerikaiak bevonulását várta.

Ha kinn ült otthon a házvégi budiban, onnan is azt kiabálta Rózájának, hogy hangosítsd föl azt a kurva rádiót annyuk, mert szerintem hamarosan be fogják mondani a jó hírt.

Állítólag misét is mondatott volna, hogy teljesüljön a kívánsága, de a plebános úr elzavarta a malac faszára, így mondták mifelénk.

– Meglássátok, nem alszunk már hármat se, megjelenik a pátkai kocsmában maga a nagy Macmillan. Személyesen koccinthatunk vele a szabadságunkra.

Ilyenkor Róza néni ráripakodott: – Haggyá má, maraggyá má! Az öreganyádnak a vasporos valagát, azt hozza el, te vín marha, ne mondassál velem csúfnyakat!

Hát így ragadt rá a csúfnév.

A Zikó Bélán és a Kettyőn kívül egyikünkől sem tudták a szüleink otthon, hogy hébe-hóba bagózunk. Ezért aztán minden behajtás előtt elrágtunk egy marék galagonyát, hogy ne legyen bűdösbagós a leheletünk.

Meg is ijedtünk rendesen. Biztosak voltunk benne, fűnek-fának elkotyogja majd az öreg. Különösen a Sáriöcsi rezelt be, hiszen hozzájuk majdnem minden este odajárt, mert neki szegről-végről rokona volt. Azt is sutymorogták, hogy ő lehet az igazi apja. Ilyen kicsi, világvégi zsákfaluban, mint a miénk, mit lehet azt tudni, kinek ki a kicsodája, micsodája, szokták mondani az öregasszonyok.

Ezek a vénasszonyok, ha megláttak egy állapotos asszonykát az utcánkban, már ment a susmus, a találgatás Hermina kispadjáról: – Na, vajon ki csinálhatta föl a Terit, a Marist, az Annuskát? Merthogy az a mamlasz, impotens férjeura, az biztosan nem!

Főleg a menyecskéket utálták ezek az öregasszonyok, mindegyiknek szépet mondtak ugyan a szemébe, aztán alig mentek el tíz-húsz lépést, már le is szedték róluk a keresztvizet: – Mióta megkóstúta a nyeles húst, egyfolytába csak vizket nekijje!

A szapulást mindig így fejezték be: – Na, ez is több fütyköst fogott a kezébe, mint kilincset!

Abban egyeztünk meg, ha a Macmillan beárul bármelyikünket is, akkor bosszút fogunk állni rajta. De akkorát, hogy amíg él, megemlegeti. Ezt már a Sáriöcsi tette hozzá. Azt is mondta még, majd otthon kigondolja a haditervet és a másnapi legeltetéskor elmondja, hogyan verjük át a Macmillant.

Amúgy igen értett ezekhez az átverésekhez. Egyik kedvenc trükközése volt, amikor kirakott – hol a csókási boltnál, hol a kuglizónál – egy papírgalacsinnal kitömött bukszát. Szórt melléje némi aprópénzt. Aztán, ha lehajolt érte valaki, ügyesen megrántotta a szurkos fonalat, amit előzőleg ráapplikált a bukszára. Ritka kivételtől eltekintve, mindenki lehajolt a bukszáért. Hiába derült ki hamar a turpisság, mégis évekig tudta csinálni, mert meglátása szerint a parasztnál nincs kapzsibb ember a világon.

Altalában hagyta, hogy fölvegyék a bukszát. Legtöbbször nem volt neki elég, hogy szembe röhöggette az áldozatát. Ha nála gyöngébbnek ítélt meg valakit, jól el is agyabugyálta. Előlépett a bokorból, már ütött is: – Na, az anyád szűz máriáját, el akarod venni a keservesen megkeresett zsebpénzemet, holnapra leszámolod nekem a dupláját, különben megbaszom az öreganyádat is!

Félt tőle az egész falu, nem mertek vele kikezdeni, amióta robbanó gyutacsot találtak nála. Egyikszor fizikaórán ilyen bányászgyutaccsal robbantotta le az egyik ujját, aminek csodájára jártak. Mindenki szörnyülködött, hogy a Sáriöcsi ujjá az osztályteremben egy véres bőrcafaton lóg a mennyezetről.

Elvitte a szirénázó mentő, mondják, miután megoperálták, átvitték a győri ávosok börtönébe kihallgatásra és ott jól elpiccsázták. Néhány nap múlva kiengedték, hazajött, de iskolába még nem járhatott. Itthon mindenkinek azzal dicsekedett, hogy a Rákosi neki rokona, azért nem eshet bántódása sohasem. Tudtuk, hazudik, mert hazudozott akkor is, ha nem volt muszáj.

A falu többsége inkább a Rákositól meg az ávosoktól félt, így aztán, ha nem is hitték el a hazugságait a Sáriöcsinek, csak-csak félték tőle.

Évekkel később már a balinkai bányában volt vājártanuló, amikor Jurij Gagarint föllőtték a világűrbe. Annak tiszteletére, hogy ifjú szocialista brigádjuk fölvette a Gagarin nevét, kaptak három nap rendkívüli szabadságot. Ez néhányunknak igen kapóra jött. Nem csak azért, mert ilyenkor a Sáriöcsi mindig hozott nekünk finom cigarettákat és olyan különleges rumot, amit elmondása szerint csak a bányászboltban lehetett vásárolni vājárigazolvánnyal, hanem mert hozott magával egy Vörös Szikra magnetofont is, amiről mi addig még csak hírből hallottunk. Annyit tudtunk róla, tökéletesen visszaadja az ember hangját, ha belebeszél a mikrofonjába.

Amikor elmondtuk a Sáriöcsinek, hogy a mi úttörő-csapatunknak riportot kell készíteni a ser-téshizlalda éjjeliőrével, Picsás Janival, igen megörült, azonnal fölajánlotta a magnetofontját.

Allítólag a Jani mindent látott, amikor elhúzott Gagarin űrhajója a disznószállások fölött.

– Semmi gond, drága aranyos kisöcsém! Visszük a magnetofont, aztán majd elmesélheti bele – mondta, de azért kételkedett, mert azon nyomban hozzá is tette: – Hogy az anyjának a picsájába láthatta ez a vadparaszt, amikor olyan vastag szemüveget hord, mint a szódásüveg talpa, ráadásul nem is éjjel röpült a Gagarin!

Egyrészt örültünk, hogy velünk jön, mert a Sáriöcsi igen jól ismerte a Janit. Sokszor kijárt hozzá a téeszcsémajorba éjszakánként. Másrészt nem örültünk, mert néha minden ok nélkül belékött, böszmélkedett vele.

– Be szoktam jól baszatni ezt a buta parasztot bűdös répacefrés pálinkával, aztán amikor beverte a szunyát, mehettem capcarázni a környékre. Mire magához tért, én már minden mozdíthatót elcsőreszoltam a téeszcsémajorból. Volt úgy, hogy egy éccaka kettőt-hármat is fordultam.

Annak tényleg híre ment a faluban, amikor berúgatta a Janit. Bezárta az ólba a malacok közé, betakarta szalmával, és azzal dicsekedett, hogy nem vették észre a malaclopást, mert a Janit is malacnak számolták a szalma alatt a kiküldött elvtársak.

Persze hogy észrevették, vissza is kellett vinnie a lopott malacot. Ekkor sem merték felelősségre vonni, mert '56 óta meg folyton azzal dicsekedett, hogy a „Kádár Jani bácsi” a rokonuk.

Amúgy sem számított mifelénk bűnnek, ha valaki lopott a közösből, majdhogynem kötelező volt, aki tehetett, hát lopott is rendszeren. Öregapám szerint az a csoda, hogy ezeregyszer is szétlopták már ezt az országot, benne a Béke téeszcsével, és még mindig egybe' van.

Nem az országúton, hanem a Cipó-dombot átszelve közelítettük meg a téeszcsémajort. Így legalább fél kilométert spórolhattunk. Nehéz volt a magnetofon, ráadásul egy demizson bort is cipeltünk magunkkal.

A Sáriöcsi szerint a Jani beszélőkéjét egyedül a szesz oldja meg. A biztonság kedvéért rumot meg szivart is vittünk.

Jani a háromlábú suszterszékén ült szokott helyén, a kalyiba előtt. Amikor észrevett bennünket és meglátta, hogy fehér ingben, úttörő-nyakkendőben közelítünk feléje, mint akit hátba lőttek sörétes puskával, föl pattant a székről, bespurizott az elletőbe. Egyedül a Sáriöcsi tudta kikönyörögni onnan, akin nem volt se fehér ing, se nyakkendő, csak vájársapka, amire olyan büszke volt, hogy még éjszakára se vetette le, állítólag abban is aludt.

Elmondtuk mi járatban vagyunk, de Jani az istennek sem akart kötélnek állni. Méregette a magnetofont, körbejárta, megkocogtatta, aztán visszament az elletőbe. Ekkor a Sáriöcsi benyögte, el tudja intézni a téeszcséelnöknél, hogy erre a hónapra dupla munkacéget kapjon. Azt is mondta neki, ez a riport hazafias kötelesség, hiszen a komonizmus győzelmét ünnepeljük ezzel a hősi tettel, és úgy tudja, hogy aki saját két szemével látta a Gagarin hősi tettét, látta röpülni, még Moszkvába is elviszik vonattal jutalomutazásra, első osztályon! Mi meg csak néztünk ki a fejünkéből, hogyan tud a Sáriöcsi ilyen hazugságokat kitalálni.

Na, több se kellett a Janinak. Alacsony, nyizgár, sánta ember volt, alig bírta szájához emelni a demizsont. Közben a magtárból, az öreg Mikustól kellett kérnünk hosszabbítót, mert az ellető konnectora messze volt. Mielőtt a Sáriöcsi bekapcsolta a magnetofont, megkérte a Janit, hogy töviről-hegyire mondjon el mindent, amit látott. Jó hangosan, bele a mikrofonba.

– Hát az úgy vót, hogy aznap babfőzelékkel zabáltam teli magamat, az asszonypajtás még rakott a tarisznyába is, hogy vidd el magaddal aptyuk, mer' sohase lehessen tudni. Ólég az hozzá, hogy ehun ütem benn, eccer csak rámgýütt a megveszekedett hascsikarás. Na, gondútam, ebbű Jani előbb-utóbb fing lesz vagy fos, de olyan ám, hogy rátekeredik a lábad szárára is. Kiszaladtam hát, ide e. Annyira, de annyira csikart, hogy csillagokat láttam, pedig akkor még nem is vót teljesen este. Télleg csillagot láttam. A fejem fölött, olyan jó magassan elhúzott valami finyesség. Aztán, amint jobban megníztem, mondok, te Jani, 'iszen ez nem is szputnyik, nem is Szent Lőrinc könnye, nem is a Göncöl szekere hullattya a szalmát, hanem ez egy űrhajó lehet.

– De hát hogyan tudta a János bácsi megkülönböztetni a szputnyikot az űrhajótól? – kérdezett közbe a Bincsik.

– Hogy-hogy, hogyan? Hát úgy, hogy az egyik kisebb, a másik nagyobb. Na, ólég az hozzá, ez a nagyobbik fajtabű vót, az hétszentsíg. Annyira belefelejtkeztem a nízisibe, de annyira, hogy menten elmúlt a csikarásom. Mondtam is magamnak, hejj te Jani, jól níz meg mer' illyet nem mindig lácc!

Láttam, hogy a Sáriöcsi alig bírja visszatartani röhögését, ezért aztán előkapta a rumot és a szivart. Pedig ekkorra már jócskán csillogott a Jani szeme, vörösödött az orra. Amikor húzott egyet a rumos üvegből, a Sáriöcsi kikapcsolta egy pillanatra a magnetofont, és ráförmedt, hogy hát idefigyelj te Jani, honnan az anyád picsájából láttad te ezt, amikor a Holdat is alig veszed észre?

– Én e? Én ne venném észre a Holdat? Még azt is láttam, amint térűt-fordűt ez a Gangarin, vagy hogy a francba híjják, aztán olyan éjfél magasságába' egyszer csak behűzhatta a gatyafiket, mert szíp lassan ereszkedett le a Holdra. Na, mondok, te Jani, ennek fele se tréfa! Gondútam, sűrgősen valami föllebb való földet köll keresni, mert onnan jobban látok. Mentem, szaladtam a Cipó-domb tetejére, ahogyan csak bírta a rossz lábam. Ipp' akkor értem oda, amikor kászálódott kifelé az űrhajóból ez a jóember. Olyan csikos forma ruha vót rajta, aztán csűszott srégizavé lefelé a Holdon. Na, modok, állj meg pajti! Ha má' odaevett a rosseb, le ne essél nekem onnan!

Egyre szaporábban húzogatta Jani, hol a demizsont, hol a rumos üveget. Egyre sűrűbben akadt össze a nyelve, úgy kellett kihámozni, mit is akar mondani, miközben nagyokat ásítózott.

– Há', egyszer csak látom ám, valaki megfogja a grabancát, aztán visszahúzza. Na, mondok, ez csak a Jóisten lehet. Jobban megnízem, hát ez nem is a Jóisten, hanem a Jézus urunk, aki Pünkösdkor fölment a mennyekbe. Az, amelyik föl van füstve a mitemplomunk mennyezettyére. Há' még jobban megnízem, papucsba' vót, nem ám gumicsizmába, az annya boldogságos szűz máriáját! Télleg jó döguk lehet ezeknek ott a mennyországba'! ... De jól mehet a soruk. ... Amúgy meg szíp, ezüstös köntös vót rája terítve, hasonló tarisznyája vót, mint nekem. Elővett valamit belőle, aztán odaadta ennek Gangarinnak. Asszem, bibliaféle lehetett vagy imádságos könyv...

A Sáriöcsi odalépett a magnetofonhoz, megint kikapcsolta, visszatekerte, bibelődött vele néhány percig.

– Ide figyelj Jani! Most már nem kapsz több cefrét! Baszom én a te körösztyányádat! Ezt az istenes részt most letöröljük a magnetofonról, mert ez a lőtéri sánta kan kutyát sem érdekli. Ha újra bekapcsolom majd a masinát, akkor azt fogod mondani, hogy Vlagyimir Iljics Leninnel találkoztál a Gagarin. Értve van? Sokkal jobban hangzik, meg aztán sokkal jobban örülnek majd ennek a riportnak Moszkvában, ha viszed magaddal a jutalomutazásra.

Ezt már aligha hallhatta a Jani, mert hátra nyeklett a feje és úgy horkolt, csak úgy zengett belé az egész ellető.

Beigazolódott, a Macmillan sajnos beárult bennünket. Ezt onnan tudtam, hogy apám behívott a borbélyműhelyébe. Erőszakosan a szájamba dugott egy Munkás cigarettát, meggyújtotta, mondta, szívjam csak bátran. Szívtam, fűjtam, tetteve az ügyetlent, mintha most láttam volna először cigarettát. Persze apám átlátott a szitán. Minden kuncsaft szeme láttára, akkora pofont kaptam, hogy szikrázott a szemem, a cigaretta pedig a köpöcsésze mellett landolt. Rámparancsolt, vegyem föl, most már szívjam el, mert nem olyan idöket élünk, hogy pazaroljunk.

A Sáriöcsi is lebukott. Másnap legeltetés közben előadta, mi a terve a Macmillannal. Tudtuk, most is hazudik, mert ezt a tervet a Kapcsándi találta ki. Aztán beismerte, hogy na jó, ő csak továbbfejlesztette.

Így mondta: – Meg fog dögleni! Halálnak halálával fog ezért faszulni! Kikergetjük ebből a bűdöskurva világból! Megtudakolta, hogy pénteken este hattól reggel hatig lesz éjjeliőr a hosszabbik tehénistállónál. Összetoborozott bennünket, csókási haverokat. Nem volt túl nehéz, mert általában együtt gombolyítottunk. A szüleink nem nézték jó szemmel, ha a Sáriöcsivel gombolyítottunk, mindig mondták, hogy az egy akasztófavirág, jobb, ha távol tartjuk tőle magunkat.

Amikor teljesen besötétedett, akkor indultunk a téeszcséistállóhoz. Már odafelé menet szétosztotta a bandát. Mindenkinék egy-egy bejárati ajtóhoz kellett guggolni. Nyolc bejárati ajtó volt, mi is nyolcan voltunk. A terv szerint a Sáriöcsi karmesteri intésére el kellett oldoznunk egy-egy tehenet a jászoltól, és jó nagyot rácsapni a farára, hogy elinduljon a belső placc felé. A placc közepén, kisasztalára borulva bóbiskolhatott most is az öreg Macmillan. Nem láttunk jól, mert csak huszonötös égőkkel volt bevilágítva ez futballpályányi hosszú istálló. Ezért hordozhatta magával a viharlámpát is. Ha valamelyik tehén elszabadult, komótosan fölállt az asztaltól, szuszogott, fölcsavarta a viharlámpát és elindult a bögés irányába. Megkötötte. Visszaült. Néha át szokott hozzá jönni Picsás Jani az elletőből. Ilyenkor általában snapszeroztak vagy kettes utlit játszottak, amíg össze nem vesztek. De mindig összevesztek, mert a Jani svindlizett. Allítólag meg voltak jelölve a lapjai. A kalapja most is a feje búbján. Azt beszéltek róla a faluban, hogy még a gyerekeit is kalapban csinálta. A leánya keresztelőjekor az ünnepi asztalnál le akarta venni, de akkor meg beleejtette a húslevesbe. Na, azóta le nem veszi, hozzá nőtt.

Először a Kapcsándi engedett el egy marhát. Az öreg szó nélkül megkötötte, visszaült a helyére. Néhány perc múlva én kerültem sorra, természetesen az istálló másik végében. Aztán jött a Tonó, a Bincsik, és így tovább. Egyre idegesebb lett a Macmillan. Hangosan szidta az etetőket, hogy mi a bűdös szűzmáriáját etettek ezekkel az állatokkal, hogy egyre másra odahagyják a jászolt, és beböcörögnek a placcra, pedig ő rendesen megkötötte őket a fejés után. Csak ezután jött a hadd el hadd! A Sáriöcsi intésére, minden kezdődött előlről. Most sűrűbb időközökben kellett elengednünk a marhákat, annyi különbséggel, hogy be is kellett kennünk tehénszarral a kötelet. Szalmacsutakkal, óvatosan vettük föl a szart, végigkentük a kötelet, jó vastagon.

– Hogy azt a leborult hétszentségit ezeknek kibebaszott jószágainak! Nem öleg, hogy elszabadulnak, még össze is szarozzák saját kötelüket. Hát mit vétettem én neked jóuram? Gyere le, mondd el! Mert ha én megyek föl hozzád, azt megemlegeted!

Cifrázta, mondta a magát az öreg Macmillan, miközben kórusban bögtek az általunk elolozott marhák. Fél órába is tarthatott mire visszakötözte őket a jászolhoz. Volt, amelyik még az istállóból is kikóválygott, vissza kellett terelni. Miután az utolsót is bekötötte, megállt a placc közepén, fűjtatott, köhögött, csúnyán zihált. Levette a kalapját, megtiporta a ganékihúzóznál. Káromkodott, káromkodott, mint a kocsis. Gőzölgött kerek, kopasz feje. El akart indulni az asztal felé, de összecsuklott.

Sejtettük, itt rettenetesen nagy baj lehet. Nem szerettük volna, hogy észrevegyen bennünket valaki a majorban, ezért nem is széledtük széjjel, hanem ruhástól ugráltunk bele a közeli silős-gödörbe. Szerencsénkre csak térdig merültünk el az áthatóan bűdös, cupákos lébe.

Valamit megneszelhetett a Jani, mert ha sántikálva is, futott át az elletőből. Körülnézett: – Akasztófavirágok! – mondta hangosan.

Lehet, hogy észrevett bennünket. Vagy csak a Sáriöcsit, aki utoljára ugrott a gödörbe. Azután sietett vissza, a magtár épületéhez. Ott jajveszékelték, kurblyzták a telefont az öreg Mikussal.

Nem tudtuk, mennyi idő telhetett el, mert elvesztettük az időérzékünket. Néztünk a sártengerben küszködő, távolodó mentőautó után. Azt hiszem, mindannyian éreztük, hogy itt most valami végeérvényesen lezárult az életünkben.

DOBOSI BEA

Tizenöt perc

Rolival azon gondolkodunk, mi legyen a kutyával. Az öregasszony végrendeletét a komódon tartjuk, hogy mindig kéznél legyen. Cirkalmas betűkkel írta, ahogy elemiben tanulta, de távolról csak rondának tűnik. Irigylem azokat, akik sosem érzik magukat szerencsétlennek.

Ha jellemezni kellene magunkat, azt mondanám, egyszerű emberek vagyunk. Kedvenc költőnk Petőfi Sándor, és a Balatonon szeretünk nyaralni. Néha felmerül bennem, hogy mások megítélnek minket, de ezt a gondolatomat nincs kinek elmondanom.

Sokan kérdezik, honnan tudok ennyi mindent. Megértem a csodálkozásukat, nem vagyok közösségi ember. Látogatóink csak elvétve érkeznek, gyanítom, azért, mert nem vagyunk különösebben jó vendéglátók. Régóta gondolkodom, mi viszi rá az embereket, hogy kiadják a titkaikat a fejmosóban.

Megszoktam, hogy mások beszélnek, én hallgatok. Ha társaságba megyek, szüntelenül az jár a fejemben, hogy számtalan hibát felfedezhetnek rajtam. Roli azt mondja, ne gondoljak ilyenekre. Hiába hajtogatom, hogy ez nem megy felszólításra.

Roli azt hiszi, mindent el lehet intézni parancsszóval. Nem tudom, honnan szedi, soha nem szolgáltat fegyveres testületben. Ne aggódj! Ne törd magad! Ne vagdosd az ereidet! Biztosra veszem, hogy nem lát bennem semmi szerethetőt. Felvág vele, hogy az ujjbegyein egyetlen érző idegvégződés sincs. Tizenöt éve dolgozik szakácsként, fogdossa a fazekak forró fülét, fröcsög a kezére a sütőolaj.

Sírral szerencsére nem kell vesződnünk. Megszólnának, ha elhanyagolnánk a halottunkat. Roli ötlete volt, hogy kérjünk szórásos temetést. Nem kellett koszorúkkal bajlódni, és az öregasszony után csak egy ötször három centiméteres aranytábla maradt. Sosem tudják meg, ha nem látogatjuk.

Hajmosó vagyok egy fodrászatban, de gyakran papnak képzelem magam. Rolinak bevalottam, hogy gyóntatószéknek hívom a fejmosót. Ugyanabban az üzletben dolgozom, amióta otthagytam az iskolát.

A fejmosót kétszer cserélték, a legújabbhoz beépített csaptelep tartozik, a tál magassága és dőlésszöge állítható. Esténként konyhai papírtörölkővel törölöm ki, hogy a lefolyó peremét ne lepje penész. Azt hiszem, félni is az üzletben kezdtem.

Mari, a fodrász minden hónapban egyszer a szokottnál sápadtabban jön be, és szerintem túlzásba viszi a sportot. Roli azt mondja, a köpeny alatt alsóneműn kívül nem visel mást. Próbáltam titokban meglesni, de nem mondhatok semmi biztosat. Egyébként sem örülök, hogy Roli ilyen szemmel néz rá.

Nem sokat szólok a kuncsaftokhoz. Vállukra terítem a műszálas kendőt, és a porcelántál mélyedésébe segítem a nyakukat. Arról hallgatok, hogy a kendő tapintásától kiráz a hideg. Azt mondják, megnyugtató az ujjaim érintése. Kérdeztem Rolit, de azt felelte, ne foglalkozzam vele, mit mondanak mások.

Mindent elmesélek Rolinak, amit a fodrászatban hallok. Mindig van véleménye, és pusztá kézzel veszi ki a rántott húst a forró olajból. Régen többnyire az öregasszonyról beszéltünk. Amikor meghalt, az volt az első gondolatom, hogy nehezebb lesz beszédtemát találni a vacso-raasztalnál.

Az egyik kuncsaftomat Józsinnak hívják, és Mari szerint szerelmes belém. Arra alapozza, hogy jóval több borralalót ad, mint mások. Szeretném megköszönni, de nem tudom, hogyan szólítsam. Általában nehezemre esik kimondani az emberek nevét.

Gyakran látom a családjával elvonulni az üzlet előtt. Megfigyeltem, hogy a serdülőkorú gyerekeket nevelő családok tülekedve járnak. Taszít, ahogy a lakli kamaszok a szüleik közé furakodnak, vagy a sarkukra taposnak, miközben igyekeznek lépést tartani. Suta mozgásukkal és riadt pillantásukkal özeke emlékeztetnek.

Nem tudom megmagyarázni, miért igazítom különös odafigyeléssel Józsi nyakát a vájatba, és teszek a szokásosnál több sampont a hajára. Örülök, hogy Mari nem veszi észre a pazarlást. Első alkalommal megdorgál, másodikra levonja a béremből. Csak otthon jut eszembe, hogy Józsi félre is értheti.

Mari gyakran kap ajándékot a kuncsaftoktól: reklámtollat, parfümöt, névvel ellátott zoknit. Észrevettem, hogy két vendég között fél fenékkal ereszkedik a fodrászszékre. Lábikrája és combja olyan formát ölt, mint a biológiai könyvekben. Úgy tesz, mintha nem tudná, hogy férfi kuncsaftjai megbámulják.

Uralkodnom kell magamon, hogy ne kiáltsak rá, üljön rendesen. Amikor elmeséltem Rolinak, megkérdezte, mit törődöm én mások dolgával. Haragosan nézett, és olyan közel emelte a mutatóujját az orromhoz, hogy bandzsitanom kellett.

Délben Mari felszólít, hogy ebédeljek. Dühít, hogy szerinte nekem is ennem kell, ha ő megéhezik, de becsapottnak éreztem magam, amikor elmulaszt szólni. Sóvárogova nézem, ahogy a műanyag dobozból kanalazza az előző napi vacsora maradékát.

A többi kuncsafttal ellentétben Józsi kezdetben nem volt beszédes, és nem nézte meg Mari lábát. Argus szemekkel figyeltem, észreveszi-e, hogy a köpeny alatt csak fehérneműt visel. Karácsonykor mindkettőnknek hozott csokoládémikulást. A házaspárokat rokonszenvesnek találom, amíg óvodáskorúak a gyerekeik.

Józsínál daganatot diagnosztizáltak. A rák szót egy ideig ki sem ejtette, aztán megállás nélkül mondogatta. Nem voltam felkészülve rá, hogy hangosan bögni kezd a fejmosóban. Csak arra bírtam gondolni, hogy még nem láttam férfit sírni. Azt sem tudtam, hová nézzek.

Az eltartási szerződés megkötésekor arra számítottunk, hogy öt évnél tovább nem kell pe-lenkázni az öregasszonyt. Sokan mondanák, hogy nem szép dolog más halálát várni. Roli szerint tizenöt év bármire feljogosít. Szeretném, ha benne is felmerülne, hogy Józsi szerelmes belém.

Az öregasszony végül negyven kilóra fogyott. Annyira megszoktam a szagot, hogy csak megszokásból nyitottam ki néha az ablakot. Aznap megmozdult a keze a takarón. Azt hittem, mondani akar valamit, de csak kifújta a levegőt, és nem szívott be többet. Százöt évet élt. Semmit sem lehet felróni nekünk.

Tizenöt percet vártam, mielőtt mentőt hívtam. Többször megnéztem a telefonomon az órát. A háziorvos mondta, ennyi elég. Aprólékosan kikérdeztem, miközben Roli pusztá kézzel kapkodta ki az olajból a rántott húsokat. Végigálltam azt a tizenöt percet.

Azon tűnődtem, miről szoktak beszélni mások a vacsoraasztalnál. Eszembe jutott, hogy részvétet sem nyilvánítani, sem fogadni nem tudok. Olyan érzésem van tőle, hogy az én hibából történt. Mari műanyag dobozainak kék, zöld és halvány rózsaszín a fedele.

Amikor otthon elmeséltem, Roli elejtette a rántott húst. Együtt szedegettük róla a porci-cákat. Azzal próbáltam megnyugtatni, hogy az örökségből vehetünk egy balatoni nyaralót. Elképzeltem, hogy a nevén szólítok valakit.

Papot nem hívtunk, mert nem tudtuk, milyen felekezethez tartozott az öregasszony. A pol-gári gyászbeszéd szép általánosságokból állt. Miután lepergett a hamu, a gyászhuszár megrázta az urnát, hogy egy porszem se maradjon vissza. Leszerelte a talapzatról, és lezárta a nyílást.

Az öregasszony ruháit eladományoztuk, bankszámláját megszüntettük, lakását eladtuk. A kutyáját végrendeletileg ránk íratva. Sosem felejttem el, milyen tehetetlenül tartotta Roli az öregasszony személyijét a kifeszített tenyerén, mintha bűnjel lenne. Szétvagdostam a cikcakk-ollóval.

Vannak percek, amikor elfelejtem, mitől szoktam félni. Hosszan kutatnom kell az emléke-zetemben, és megbénítanak a köztes másodpercek. Néhány napja elkezdtünk nyaralót keresni a déli parton. Nem szóltunk róla senkinek, hogy ne kelljen pironkodnunk, ha kudarcot vallunk. Roli azt tervezi, hogy agyonüti a kutyát.

SZENTIRMAI MÁRIA

Egyre távolabb

Esteledett, és még mindig nem talált rá a helyes útra. A töltés mögött kanyargott a folyó, azt követte. Rábízta magát, hitt folyásának céljában, ezért késve jött rá, egyre távolabb kerül otthonától. Tudta, ez lesz, mint mindig, magába szippantja az a teljesség, amit nem akar részeire bontani, mégis felismeri a szellő érintését bőrén, a fák egyhangú susogását, a fel-felhangzó madárhangokat. Még élvezte a gyorsasághoz szükséges erő birtoklását, győzelmét a máskor félelmetes biológiai törvények felett, de tudta, jön a kimerülés, agyának tompasága, s ettől majd nyugodtság ömlik végig teste minden apró, ismeretlen elemén, amelyekről ugyan tudott, DNS-lánc, telomer, satöbbi, de valójában fogalma sem volt mibenlétükről. Megelégedett felületes ismeretekkel, mert ösztöneiben hitt, az érzékelésben, tapasztalásban, amelyeket veszélyekkel teli, ámde szerencsés gyerekkorában nem nyomtak el szülői tanácsok, figyelmeztetések. A kéz mindig ott állt mögötte készenlétben, hogy kihúzza a Duna örvényéből.

Azokat a pillanatok, amelyekben maga a létezés adott gyönyört, s nem annak tudása, vagy az arról való gondolkodás, testének sejtjei őrítették, s ha a monostori homokra gondolt, melegét talpán érezte, a szőlő vékony, zöld kacsának ízét nyelvén, a fáról leszedett, meleg őszibarack levének ragacsosságát bőrén, s a rézgalic zöldeskékje ott táncolt szeme előtt, mintha egy szintévesztést ellenőrző könyvet nézne.

Az emberi kéz nyomát viselő műtárgyak, a zsilipek körüli beton, az ártér fái közül előbukkanó szeméthalmok jeleket küldtek, melyek újra és újra kiragadták kellemes, lebegő állapotából, s figyelmeztették, nem tudsz úgy építeni, hogy közben ne rombolj.

A régi temetőre gondolt, amit délelőtt fedezett fel. A sírkövekre moha telepedett, a kicsi kápolna falára borostyán kúszott. Ez a melegzöld és barna, amibe jó lenne belesimulni, a természet erejének és a megállíthatatlan időnek találkozásából születik, megszelídítve a betolakodó idegen anyagot. Nem tudja, hány órát üldögélt ott, elmerülve a lassú átalakulás szépségében. A közeli folyó hullámainak monoton hangjába olvadt a különállását bizonyító, testét körülhatároló érzékelés. Amikor visszatért a számon tartható időbe – ami ugyan enyhébb fájdalommal jár, mint a születés megpróbáltatása, de azért ez is borzongató –, végigjárta a temetőt.

Gyereksírra bukkant, ahogy azt az alig látható évszámok mutatták, s a temető varázsa eltűnt. Egy kép vetítődött elé tolakodón, kegyetlenül. Kicsi fekete, éhezéstől gyenge, vagy talán haldokló fiú fekszik a poros úton, mellette szerencsés fehér férfi egy szerencsés, gazdag országból, nyakában fényképezőgép. Lehajol a sovány testhez, látjuk a gyermek hatalmas szemét. A közelben álló nő, talán turista, talán önkéntes, sírni kezd.

A fizikai terhelés majd feledtetni tehetetlenségét, a mozdulni képtelen testet, a szemet, amely ártatlanságában még vádolni is képtelen. Addig fokozta a sebességet, míg pulzusának emelkedése és lélegzetvételeinek szaporasága megálljt nem parancsolt. Így került egyre messzebb, olyan ösvényre, amelyiken még nem járt. Mindenütt szántóföldek, ártér, sehol egy falu. Már nem élvezte ereje határának átlépését, egyre jobban fájt lába, válla. Az a téli nap jutott eszébe, amikor hófúvásban ültek a lovas szánon, s a végtelen fehér függönyben nem akadt rés, ami irányt adhatott volna. Bízott testvérében, aki a lovakat hajtotta, s aki csak jóval később vallott arról, mennyire félt, hogy eltévednek és megfagynak.

Most a sötétben csak az útra figyelt, s amikor felemelte fejét, távolban meglátott egy kicsi fekete pontot. Úgy vélte, közeledik. Gyorsította a tempót, s mikor újra felnézett, a pont éppen letért az ő útjáról, s más irányba haladt. Félelemhez hasonló bizonytalanság fogta el. Mi van, ha ez az út az ártér mélyére vezet, ahonnan nem találhat haza, sűrűn nőtt fák veszik majd körbe, s nem engedik el. Ez már nem az a kellemes egyedüllét, amikor érzékszervei, mint végtelen csápok, rátapadnak a határtalan térre, s pulzusának ütemét ismeretlen, távoli égitestek irányítják. Volt idő, amikor azon mesterkedett, hogy kimozdítsa magát ebből az állapotból, aztán később azon, hogy minél tovább maradjon benne. A félelem, a helyes irány keresése ráébresztette a hiány kegyetlenségére, nincs segítsége.

Jól ismerte a fáradságnak azt a fokát, ami görcsbe rántja az izmokat, de most nem lehet pihenni, keresni kell tovább, lazítani, s elvonni figyelmét a fájdalomról. Hátulról érkezett a hang. Motorkerékpár. Hiába intett, elhaladt mellette, aztán hirtelen visszafordult. Amikor mellé ért, leállította a motort, s alig hallhatóan megkérdezte, segíthet-e valamit, mert ilyen későn nem találkozott még itt egyetlen emberfiával sem. Megdöbbsen a látványtól. A férfi arcán vastag, vörös hegek. Az állkapocscsontjából is bizonyára hiányzik, az torzíthatta el a valamikori szimmetriát. A tanácstalanság hideg és az igyekezet meleg hullámai vonultak végig gerincén. Csak el ne árulja érzéseit! A kellemes, mély férfihang ellensúlyozta a látványt, így meg tudott szólalni, s elárulta, nem találja a hazavezető utat. Itt könnyű eltévedni, magyarázta a motoros, az utak csigavonalszerűen futnak egyre beljebb és beljebb, s ha valaki már elég messzire jutott, akkor nincs más, végig kell menni, mert csak ott, a középpontban lehet rátérni a kivezető útra. Együtt mentek tovább. A férfi a motorkerékpárt, ő a biciklijét tolt. Eleinte nem mert az arcra nézni, de a vastag hegeknek, a felső és alsó ajkak elcsúszott találkozásának nem tudott ellenállni. Lopva, gyors pillantásokkal figyelt meg egy-egy részletet, mígnem tekintetük találkozott. Robbanás, válaszolt a fel nem tett kérdésre a férfi. Az arc töredezettsége egyre jobban kisimult, ahogy közeledtek a középponthoz. Egyedül még itt sem talált volna rá a bokrokkal eltakart, keskeny, hazavezető útra.

A labirintus és a motoros arca mindig szokatlan időpontokban bukkott fel a mélyből, s már nem tudta, álmodik-e, vagy ébren van. Talán maga a csigavonalú út is csak képzeletében létezett. Sokszor akart elindulni, hogy ellenőrizze, de rájött, felesleges. Egy idő után megint összekuszálódának az össze nem tartozó szálak, s az egyenes út csigavonalba csavarodna.

In memoriam Szepesi Attila

Versek a hagyatékból¹

Bolondok könyve

Előkerül kusza könyvespolcom takarításakor mindenféle kacat. Némelyiket azonosítani sem tudom. Régi vers-irkafirkám – olvashatatlan. Elfeketült lófog a Dunából. Lexikon gerincén fürkészdarázs agyagból tapasztott gyöngysora. Herman Ottó névjegykártyája – hogyan került ide? Poros füzetben középkori imádságok sülyről, torokgyíkról, „emberállatot kénzó kelevénrűl”. Csipkés ősvilági kődarab legyezőkagylók lenyomatával. Pókhálón fennakadt fátyolszárnyú lepke. Konnektorba való, ismeretlen rendeltetésű dróthuzal. És Kajguszuz Abdáltól, a török bölcstől a Bolondok könyve, melyben az álmuk mélyén Sátánnal hadakozó dervisekről ír, akik kacagnak az okosokon meg a haszonlesőkön és kerge táncot ropnak a füttyörésző széllel meg a napsugárral.

Hírharang

Végigfutok, mint rég, a gyerekkori utcán. Becsöngetnék egy-egy csukott kapun, de nincs kinek. Sehol a négykerekű deszkán guruló, katonasipkás hadirokkant, a görbült órásmester, aki szemére csipentett nagyítóval leste naphosszat a csillám rugókat meg a rakoncátlan fogaskerekeket. Sehol a csihi-puhi szódás-kocsis, a sakál-dalt vonító ószeres. Sem a siheder, aki színpadra vágyott, de kamaszként elnyelte a föld. A hórihorgas férfi se caplat szárnyait vállán cipelve, aki sárkányrepülőn keringett a pilisi szirtek fölött, míg egyszer alányaklott a szélben. Nyoma veszett a hírharang nénikének is, aki csillagcsipkét horgolt óraszám. Csak a kirakatok tükrén fénylik valami távoli karnevál: utcaseprőké, börtöntöltelékeké, maszkába bújt bolondoké, verkliseké meg tenyérjósoké, akik árnyéktáncot járnak, hiába szakad az Illés-napi zápor.

¹ Közzéteszi Szepesiné Gyarmathy Edith.

Gyerektolvajok

Csöngén éltek még Weöres gyerekkorában
a népszokások, a lucázás meg a regölés. Szívesen
idézte fel a kolompszónál kántált mondókát: „Luca, luca,
kitty-kotty!” és „Haj, regülejtem,
neked ejtem!” Feltűntek időnként
falujukban mindenféle kósza lelkek, drótos-
tótók, tollas zsidók, tenyérjósok meg gólya-
lábbon illegő-billegő mutatványosok, de
ráolvasást tudó, gyerektolvaj-hírű vándor-
cigányok is. Sőt egyszer megállt a piactéren egy
toprongyos fűzfapoéta, bizonyos Kiskamondi Német
Jóska, Idők Tanújaként mutatkozott be, és
felolvasott, pontosabban szólva: elrikácsolt
néhány hősszerelmes meg honfibúval átitatott verset.

Bombakráter

Még a háború előtt
elvitte az ifjú Weörest valaki
egy pesti polgárlakásba
a legnagyobb Gulácsy-gyűjteményt megtekinteni.
Olasz kolostorkertet ciprusokkal,
fanyar pojácákat, ló hátán figurázó
artistalányokat, margarétás bolondokat meg zúzott orrú
szerzeteseket. Elborították a szobák falait az ismeretlen
csodák. Aranybarna vásznon tücsök-arcú alkimista,
görbült rabbi, vásári kikiáltó és
rikácsoló kártyavető.
A háború után a költő elvetődött
ugyanabba az utcába. Egy
bombakráter tátongott az öreg ház helyén.

Pinocchio

Károlyi Amynak több érzéke volt a gyerekekhez, mint
Weöresnek, akiből hiányzott a tanítói mentalitás.
Ha vendégek jöttek hozzájuk gyerekekkel,
Amy néni le tudta kötni a kicsiket egy ideig mesékkel-
mondókákkal. Sándor közben leszedte a szekrény tetejéről a
sípoló gumikacsát, a papírsárkányt meg a Pinocchio-bábut,
amit ilyen alkalmakra tartogattak, ám a
gyerekek hamar elunták magukat a szobában,
kézen fogták az apró termetű költőt
és magukkal cipelték a kertbe.
Azt hitték róla, valami cérnahangú kamasz.
Cibálták jobbra-balra, bújócskázni meg
fogócskázni akartak vele a tüskés
málnabokrok között.

Kajla bábok

Amikor az óbudai Térszínházban
bemutatták a Holdbeli csónakost,
WS-t díszvendégül meghívták az előadásra.
Ő túl volt ekkor már egy szélütésen, nehezen mozgott és a
figyelme ki-kihagyott. Ketten vittük fel a lépcsősoron Fábión
Lacival – lába a levegőben kalimpált. Nem tudta,
hol van és mi történik vele. Ráadásul
tisztelete jeléül a rendező kiültette a nézőtér
közepén álló pulpitusra, ami egy-magasságban volt a
színpaddal, ahol színészek, és kajla bábok egyszerre
alakították a szerepeket. Ő láthatóan csak leromlott testi
valójában volt jelen. Nem a fényárban libegő csónakos, ő volt az
igazi holdbeli. Magába roskadva szundikált az
egyszemélyes kakasülön.

Isten gyűlevész serege

Kutyák és macskák barátja, panyigai
Sándor, micsoda szőrmók
regiment gomolyoghat térded körül a mennyei
margarétás réten. Oda-
gyűlik a félszemű, fogahullató
csipás komondor, régi komád, a bandzsi vizsla, a boka-
kapdosó Leánka-patak-parti puli, a sárccsimbókos
kuvasz, a misinai tacsó, aki újra hátsó lábán billegve
törleszkedik hozzád. Sorra az egész törvényen túli
falka, Isten éhenkórász és
gyűlevész serege. És mind a régi cirmosok, csöngéiek, csont-
sovány indiaiak, kaukázusi miákolók, vagy félig-beomlott
római katakombák bujdosói, dorombolva
hempergők és titkokat tudók.

Csillagképek

Látomásos költőim, Budáról elűzött bujdosó,
Bornemisza Péter, a kénköves pokol kajlaszarvú
ördögével viaskodó, akit – hogy békét sose leljen – hol
csábosan magát illető szépasszony, hol meg dús
adakozó képében kísértett a Gonosz. Vályi Nagy Ferenc, aki
ámulva nézte a rothadt vízcseppben a mikroszkópi pörge
parányok tusakodását, odafönn meg a sziporkázó csillag-
képek – a Hattyú, a Lant meg az Aldebaran – közömbösen
elforgó, árvizet és földrengést hozó ábráit. Pesti
magányában antik próféták és mindentudó mágusok inasául el-
szegődött, igazlító Füst Milán. Sosem volt
nyugovásotok e – hol rusztikus lakomákkal, hol kard-
fenő keserűséggel vendéglő – puszta földön, az
idők legalján.

Arany katonagombok

Diákkori kandi barátom, Polgár Csaba, hány zenebonás
csehóban darvadoztunk savanyú lőrét kortyolgatva, és
filléres füzetekben csodálva a dadaisták meg az álomfürkész
szürrealisták becsali képeit. Aztán évtizedekre elveszítettük
egymást – már csak vénülő fejjel találkoztunk újra zsennyei
kerted bogos alma- meg körtefái közt, ahol kartonjaidat és
goromba vásznaidat kifeszítve közösen alkottál a zúgó
atlanti széllel, meg a hószakadással. Most hetvennégy
évesen örökre félrelökted kipp-kopp görbebotod, neki-
vágta valami ki-tudja-hová kanyargó, szellemek-járta
ösvénynek, és már nem okos szemüveged világít
felém az éjszakából, hanem a Katyn emlékére
általad megálmodott gyászfekete leplen néhány
arany katonagomb.

Kelekótya Orpheusz

Csetlő-botló komám, kelekótya Orpheusz, akit
már por-alakban űz kénye-kedvére a szél. Gyerek-
korodban ávós őrtorony árnyékán kóstolgattad az anyanyelv
hol édes, hol keserű ízeit a vadmadarakat vendégelő
Hortobágyon. Lettél aztán futóbajnok, majd költő-
csodagyerek, rövidnadrágos igris, szökkenő szavak
muzsikása. Gyors poharak közt hexameterben fecsegtünk a becsali
kocsmán. Titkon körmölted a verseid éjszakai mécsvilágnál, örökké
tusakodva a balga kishitúséggel, pedig egykor nem
botlasztott semmi kétely. Hajdani ivócimboráid lesajnáltak és a hátad
mögött Rozogának gúnyoltak, örökké mámor-vendége valahai
bálványukat, aki után néhány félbemaradt költemény és
szennyes ruhák maradtak az elfüggönyözött
szobában.

A gólemkészítő

Ismertem a szobrászt, aki agyagból
esetlen óriásokat mintázott. Magát
gólemkészítőnek mondta. Egy-egy
mozdulatába fagyott vagy billenten egyensúlyozó
monstrum krumpliorral vigyorogva vagy épp
konok elszántsággal nézett szembe az elébe tévedő
tanácstalan báméskodóval. Hitte-e, várta-e, hogy
– tapp-tapp! – suta léptekkel és karjaival kalimpálva
elinduljon egyik-másik szobra, nem tudhatom. Isten
papírra körmölt neve lehelt életet egykor a
zsidó legenda szerint a prágai Löw
rabbi mesterművébe, a borzongató
éjszakának nekivágó
gigantikus igazságosztóba.

Tükörszobák

Éjszakai tükör mélyén önmagukat sokszorozó
félálomi szobák. Mintha föl-le bolyongana bennük
valaki, arcát veszítve. Háta görbülete
apámat idézi. Kormos árnyék, ide-oda
téved, száz alakká sokasodva. Dünnyög, csetlik-
botlik szobáról szobára, mintha önmagát
keresné, akit nem sikerült megtalálnia hosszú és
hányt-vetett életében. Lim-lomok közt
botorkál, meg-meghököl, kihúz egy fiókot, bele-
kotor, közben legyintve vissza-visszanéz, aztán újra neki-
lódul, mintha tartana valahová, de az árnyéka egyre
homályosabb. Végül eltakarják a
tároló szobák egymást összekaszaboló
visszfényei.

Halottlátók

Falusi tanító-koromban néha – család-
látogatás ürügyén – ki kellett caplatnom hó-
buckák közt a tanyavilágba. Szívesebben mentem volna
napnyugatnak, Párizsba, akár gyalogszerrel fél
Európán át, ahogy hajdan Kassák, mert ott tán meg-
pillanthattam volna egyik-másik bálványomat – élt még
Reverdy, Cocteau, Picasso. Kusza őz- és vaddisznó-
nyomok közt ballagtam napkelet felé. A széljárta tanyákon
élt még az eltávozottakat megidéző halottlátók hite, a
boszorkányoké, akik a kéménykürtön ki-be szállnak. Lesték a
garabonciást – számukra tán magam is efféle furfangos
kópé lehettem. Tiltották, hogy valaki rámutasson a teli-
holdra, mert leszárad az ujja. És a kapukra kiszögeztek – rontást
elhárítani – egy-egy kitárt szárnyú bőregeret.

Napköve

Jólfésült garabonciás, tengtél-lengtél
eleget a vakvilágban, legszívesebben a
csalogató vadvízek nyomán csavarogtál és a kósza
szelekkel emelgetted a pipiskedő
lányok szoknyáját. Am néha, fél-
bolond fiú, lakkcipő kellett neked,
napköve-pecsétes gyűrű, csingilingi ordó meg
fontoskodó hivatal. Mennyivel
bölcsebb lett volna megtanulnod azt a
hangokon túli nyelvet, amit csak kapiskálsz, és ami
bölcsebb a balga igéknél, a kusza mondatok cserfes
muzsikájánál: álmon túli álom, zenén túli
zene, amit már csak a göcsörtös fák, ficseri fecskék meg a
berekben csúszkáló csigák értenek.

Egy immaterialista műértő Itáliában

George Berkeley római útinaplója elé

George Berkeley munkássága minden kétséget kizáróan szélesebb tartományt ölel fel, mint amiről a legtöbben tudnak. Fő művei (*Három párbeszéd*, *Alapelvek*) mellett vannak apologetikai munkái is a jó püspöknek, és természetesen tudományos értekezései is, sőt *Passive Obedience* című írása a morál kérdéseivel is foglalkozik. Mindazonáltal igen keveset ír a szépség kérdéséről, ha egyáltalán említésre méltó az a néhány megjegyzés, amit az *Alciphron*ban tesz Shaftesbury morálfilozófiájának és deizmusának bírálata érdekében.

Ennek ellenére azonban rendszeresen megemlíti őt a 18. századi brit/ír esztétikával foglalkozó munkák, hiszen itáliai útinaplói egyedülálló források ahhoz, hogy megtudhassuk, mit gondolt egy művelt brit a ködös Albionban nem annyira, az itáliai városállamokban azonban annál inkább fellelhető antik és modern képzőművészeti és építészeti remekekről. Hangsúlyozottan csak az építészetről és a képzőművészetről írok, ugyanis az útinaplókban csak elvétve lehet felfedezni utalásokat a zenére, és ez főként római tartózkodására igaz, amelynek ebben az időszakban mondhatni pezsgő zenei élete volt. Elég csak a zeneszerzők és zenészek két híres római támogatójára gondolni, Pietro Ottoboni bíborosra és Ruspoli hercegre, akiknek Georg Friedrich Händel is komponált kantátákat és oratóriumokat. Egyszerű oka volt annak, hogy a zene nem szerepel Berkeley beszámolóiban, ti. az, hogy nem volt nagy zenekedvelő. Így ír az előbbi két finom úr estélyeiről barátjának, Percivalnak egy 1717. március 1-jén, még Rómában kelt levelében: „Szemeim vannak, de füleim nincsenek. Úgy is mondhatnám, hogy a festményeket meg tudom ítélni, de a zenét már nem. Ottoboni bíboros elhagyta az estélyek szervezését, és most Ruspoli herceg az, aki minden héten zenét szolgáltat az idegeneknek, ahová ahányszor csak elmegyek, mindig elalszom.” (Berkeley 1956: 102.) Ha zenéről nem is beszél az útinaplóiban Berkeley, festményekről, szobrokról, épületekről és a táj szépségeiről annál inkább, mint erről az olvasó maga is meggyőződhet a naplórészletekből.

Hogy az olvasó jobban képet alkothasson az itt következő pár oldalról, érdemes lehet egyrészt elhelyezni Berkeley életútjában az itáliai utat, melynek részleteiről beszámol a naplókban, másrészt némi magyarázatot fűzni a napló részleteihez.

A nagy kontinentális túra, melynek 1717 január és 1718 április közötti időszakáról számolnak be a naplók, nem az első útja volt Berkeleynek, ugyanis 1713–1714-ben már járt egyszer Itáliában. Akkor, a Szicíliai királyságba nagykövetnek kinevezett Earl of Peterborough lelkészeként, egészen Livornóig jutott, és tett néhány kirándulást is Firenzébe, Pisába és Toszkána más városaiba, majd miután a szicíliai út kútba esett, visszatért Angliába. Két év múlva, mikor épp visszatérni készült Dublinba, hogy újra munkába álljon az egyetemen, elvállalta St. George Ashe, Derry püspökének, valamint a Dublini Egyetem alkancellárjának hirtelen jött magántanári felajánlását, melynek értelmében a püspök fiát kellett elkísérnie egy kontinentális túrára. A szóban forgó itáliai „grand tour” valóban nagy volt, hiszen 1716 őszén vette kezdetét és Berkeley csak 1720 őszén ért vissza Londonba. Tekintve, hogy a négy megmaradt útinapló csak bő másfél évet fed le az utazásból, a többről csak leveleiből és első életrajzírójától, Joseph Stocktól tudunk valamit.

Odafelé másodszor is télen kellett átkelnie az Alpokon, majd Nápoly felé indulva megálltak Rómában. Ennek az időszaknak a szűk első hónapjáról számol be az első napló. Ezután Nápolyba utaztak, ahol is április 17-én Berkeley felmászott az éppen aktivizálódó Vezúvra, és a kitörésről írott beszámolóját később el is juttatta a Royal Society-nek. Innen majd egy hónapos túrát (1717. május 15-től június 10-ig) tettek Apuliában Tarantóig, majd vissza, melyről a második és harmadik napló számol be. Ezekben található a tarantellapók csípésének következtében fellépő tarantizmus betegségének tárgyalása is. Nápolyba visszaérve kihajóznak Ischia szigete felé, ahol is az elkövetkező hónapokat töltik, majd április 13-ra visszatérnek Rómába. Mindezekről a negyedik naplóban olvashatunk. Ami ezután történt az utazókkal, arról a naplók már nem informálnak minket, csupán néhány levélből tudjuk, hogy Rómából Velencébe kívántak menni, és Angliába való visszatérésüket 1719 tavaszára gondolták. Ehhez képest 1720. július 20-án még Firenzében vannak. Hazafelé menve Berkeley még Lyonban papírra veti *De Motu* című értekezését, és egy másik ír utazóval meglátogatja a belga és holland területeket, hogy az év őszén visszatérjen Londonba. Tutoráltja, az ifjabb Ashe már feltehetően nem ért haza, 1721-ben Brüsszelben meghalt.

Az itt szereplő naplórészletek röviddel a Rómába érkezésük utáni időszakban kezdődnek (egyébként a naplóban az első bejegyzés január 7-i), és napról napra követik ott-tartózkodásuk eseményeit január 9–16. között; az egyetlen hiányzó nap január 11., amikor is az egyetlen esemény az volt, hogy görög könyveket nézegettek egy boltban. Lévéen zsebnaplókról szó, feltehetően Berkeley nem, vagy nem kizárólag a nap végén foglalta össze az aznap történeteket, hanem az események közepette is készített feljegyzéseket, s ez nem annyira a római első naplóból tűnik ki, hanem sokkal inkább a 3–4. naplóból, melyben több a demográfiai adat és más művekből, útikönyvekből és klasszikus művekből sebtében lekörmölt idézetek találhatók.

És most röviden néhány megjegyzés a szövegről. Először is, mivel sebtében papírra vetett mondatokról van szó, a központozás és a helyesírás helyenként kívánnivalókat hagy maga után.

Ugyanez igaz a nevekre („Reubens” „Rubens” helyett) is és az olasz kifejezésekre („guglio” a „guglia” helyett), amiket Berkeley gyakran helytelenül ír le. Ezeket mind igyekeztem javítani; ugyanakkor törekedtem arra is, hogy a szövegben szereplő olasz kifejezések maradjanak azon a nyelven, amelyen Berkeley is használja őket. Az is előfordul, hogy hősünk nem a ma elfogadott neveken hivatkozik egy-egy műalkotásra vagy helyre, és bár ezek többsége beazonosítható, egy részük vagy eltűnt már, vagy nem beazonosítható egyértelműen. Ezeket igyekszem tisztázni a következő néhány bekezdésben, amennyire tőlem telik.

Január 9-én *Cestius Piramis*-át látogatták meg, majd felmásztak a *Monte Testaccio*-ra, az amfóradarabokból épült dombra, ezután pedig a via Ostiensén elsétáltak a *San Paolo fuori le Mura* bazilikához. Utközben említést tesz Berkeley egy kápolnáról is, melyet Szent Péter és Szent Pál elválásának helyén emeltek, ezt azonban már rég lerombolták. Berkeley, aki egyébként az antik művészetet kedvelte jobban, nincs igazán elragadtatva az I. Konstantin császár által emeltetett bazilika belső díszítésétől. A korai kereszténység építészetéhez nem illenek a kétségtelenül gyönyörű korinthuszi oszlopfők, a mozaikok és az egyéb díszítések pedig figyelemre sem méltók, de ugyan mit is várhatnánk – Berkeley szerint – egy olyan kortól, amiben a művészetek már rég elvesztették hajdani nagyságukat. A nagy húsvéti gyertyatartót is a korai kereszténység idejére teszi, ámbar ebben téved, az oszlop feltehetően a 12. századból származik. Ugyanakkor egyéb megjegyzéseiből úgy tűnik, a középkori építészetért sem lelkesedett, például meg sem említi a bazilika melletti kolostort, ill. annak kerengőjét, melyet a középkori építészet egyik legszebb darabjának tartanak. Meglátogatták még Szent Pál vértanúhalálának helyszínét is a *San Paolo alle Tre Fontane* templomban, illetve a *Santa Maria Scala Coeli*-t, ahol Szent Bernátnak egy látomásában megjelent az égi lajtorja. És bár az anglikán Berkeley beszámol e templomokhoz kapcsolódó legendákról is, az e napi bejegyzés leghangsúlyosabb motívuma mégiscsak a katolikus bűnbocsánat kissé maliciózus taglalása.

A következő napon a *Palazzo Farnese*-t látogatták meg, ahol Berkeley idejének java részét a szobrok csodálatának szentelte, külön kiemelve a ma Farnese-gyűjteményként ismert szobrokat. Korabeli brit mércével mérve Berkeley kritikai megjegyzései igencsak szofisztikálnak mutatkoznak, különösen, ami a Dirké fejére vonatkozó megjegyzését illeti. Később újra el látogattak a *Villa Borghese*-be, ezúttal belül is megtekintve azt (két nappal korábban a kertet csodálták meg). Ugyan Berkeley méltat néhány festményt, külön ki is emelve pl. Giuliano Romano egy festményét, amit a Vatikáni palotában található freskóról mintázhatott, azonban megjegyzi, hogy többségük másolat, és figyelme újra inkább a szobrok felé fordul. A naplókban itt jelenik meg először, hogy Berkeley modern műalkotásokat is lelkesedésre érdemesnek talál. Bernini három szobra, Berkeley leírása alapján, alkalmasnak látszik arra, hogy a Shaftesbury és Hutcheson által jellemzett esztétikai tapasztalatot kiválthassa, szépnek minősülve felemelhesse a lelket. A Rómába visszafelé vezető úton még megálltak megcsodálni az Aurelianus-féle római városfal maradványait, és a *Santa Maria della Vittoria* templomot, melynek díszítései a *giallo antico*, *verde antico* és jaspiskövekből készültek. Az utóbbi nem szorul magyarázatra, azonban az első kettő talán igen: mindkettő az ókori rómaiak által használt márványok egy-egy fajtája, mint a nevük is mutatja, az előbbi sárga és Numidiából származik, az utóbbi pedig zöld a szerpentinből és a Peloponnészoszról származik.

Január 12-én Berkeley felsétált a *Monte Pincio*-ra, ekkor tudjuk meg azt is, hogy szállásuk a Piazza di Spagnán volt. Itt gyönyörködött egy ideig a látványban, majd visszaemlékezve arra, hogy mennyire lenyűgözte a Piazza del Popolo egy héttel korábbi érkezésükkor, eldöntötte, hogy újra szemügyre veszi, ezúttal alaposabban. Tekintve, hogy a későbbiekben Berkeley maga is belekeveredik építészeti, vagy pontosabban várostervezési kérdésekbe, a piazza sugárírányban nyíló három utcájáról (Il Tridente) szóló leírása különösen érdekessé válik, ugyanis Berkeley maga is rajzolt legalább két tervet a Bermudára álmódott utópikus egyeteméhez, melyek közül az egyikről csak felesége beszámolója áll rendelkezésünkre, a másik viszont elérhető összegyűjtött műveinek első kiadásából:

„Ez utóbbira tekintve és olvasva Berkeley beszámolóját a Piazza del Popolóról, világossá válik, hogy annak ellenére, hogy e terv magában foglalja egyes elemeit Inigo Jones Covent Garden-jének (a templom típusa és elhelyezkedése), a Via Appiának (a síremlékekkel övezett »Walk of Death« miatt), a Lecce főterén álló nagy korinthuszi oszlopot, mivel itt ugyanazt a szerepet tölti be, csakúgy, mint a házak mögötti magán- és köztertek sajátosan angol jellegzetességét, nos mindezek ellenére világos, hogy Berkeley ambiciózus tervének legfőbb inspirációja az a bizonyos 1717. január 12-i római séta.” (Chaney 2014: 340.)

Január 13-án a kis társaság a Szent Péter bazilikába ment, ahol futólag már jártak, amikor érkezésük után a Vatikánba látogattak. Itt több festményt is méltat, különösen Guercinótól a *Szent Petronella mennybemenetelét*, melyet *chiaroscuro*-ja messze a többi kép fölé emeli. Ez utóbbi a fény és az árnyék játékát jelöli, mellyel hangsúlyosabbá lehetett tenni a színeket, és plasztikusabbá a térábrázolást, és amely a reneszánsz festészet egyik jelentős újítása volt a középkori egységes megvilágítású festményekhez képest. A szobrokról azonban már nincs olyan jó véleményem, mint első látogatásuk alkalmával, hisz azóta számos kiváló mesterművet látott már a *Palazzo Farnese*-ben és a *Villa Borghese*-ben. Csupán két szobrot emel ki: Michelangelo *Pietá*-ját, és a főhajó végén található Szent Péter-szobrot, bár ez utóbbit vasszobornak titulálja, annak ellenére, hogy bronzból készült.

Másnap Don Livio Odescalchi palotájában tettek látogatást, ahol rengeteg modern festményt láttak, közöttük nemegy mesterművet is. Berkeley külön kiemeli Raffaello egy festményét, amin a Madonna látható a kisdéd Keresztelő Szent Jánossal és Jézussal. Azt ugyan megtudjuk

Berkeley beszámolójából, hogy a kép igen drága volt, és hogy viszonylag kis festményről van szó, ugyanakkor Raffaellónak számos olyan festménye van, melyeken Szűz Mária látható a kisded Jézussal és Szent Jánossal, és az sem világos, mit kell érteni Berkeley „small piece” kifejezésén. A kérdéses festmény lehet a *Madonna del Passeggio*, melyről tudható, hogy az 1720-as években megtörtént Orleans-i gyűjteménybe kerülése előtt Bracciano hercegének tulajdonában volt, és mérete viszonylag kicsi (88x62 cm). Azonban Raffaello több Madonna-festményének sorsáról sem tudunk sok mindent az 1717-et megelőző korszakból. Mindenesetre az elmondható, hogy Berkeley-nak igencsak tetszettek az Odescalchi-palota festményei és szobrai, még ha az ókori Rómából valónak mondott és a 900 éves képektől egyáltalán nem is volt elragadtatva. A nap folyamán még meglátogatták a *Pantheon* és két jezsuita templomot is. A *Pantheon* egyértelműen elragadtatással töltötte el, ám ugyanez a fókusz elragadtatás már nem fedezhető fel a jezsuita templomokról adott beszámolójában. Kétségtelenül csodálatos munkának tartja Andrea Pozzo *Sant’Ignazio Di Loyola*-ban található mennyezeti freskóját, azonban az elismerés nem annyira a freskók szépségének szól, mint inkább annak, hogy a kiváló mesterember képes elhíttetni a látogatókkal, a belső tér sokkal magasabb és kupolával is bír.

Január 15-én, a Capitoliumon járva a *Santa Maria in Ara coeli al Campidoglio* bazilikát látogatták meg, mely a hagyomány szerint az Augustus császár által emelt szentély helyén épült. A ide tartozó legenda szerint, melyre Berkeley is utal, Augustus tanácsot kért a tiburi szibillától, hogy elfogadja-e a szenátustól följánlott isteni címet és hódolatot. A szibilla ezzel a jóslattal állt elő: „Világos jelek mutatják, hogy megtörténik az igazságosság. Nemsokára iz-zadni fog a föld, és leszáll az égből a századok királya». Miközben a császár e jóslat megfaj-tásán törte fejét, látomása támadt. Megnyílt az ég, és fényözönben leszállott a földre, egy oltárra Szűz Mária a Gyermeke Jézussal, miközben e szavak hallatszottak: »Haec est ara primogeniti Filii Dei«, »Ez Isten egyszülött Fiának oltára«. E látomás után a császár visszautasította a sze-nátus ajánlatát, és oltárt emelt e helyen.” (MKE – tiburi szibilla)

Január 16-án a Barberini-palotába látogatott a társaság, ahol a rengeteg festmény és szobor között Berkeley talált azért dicséretre méltót a modernek között – Reni és Perugino festménye-it, valamint Mazzuoli ultrabarokk szobrai –, valamint kritizálni valót az antikok között – a ma *Togatus Barberini* néven ismert szobrot. Mazzuoli szobrászatáról egyenesen azt mondja, hogy Berninivel egyenértékű. Megemlíti még Berkeley két antik szobrot, az alvó falusi szobrot és a kezét evő rabszolgáét, az utóbbiról ma már azt tartják, hogy egy játszócsontokkal (astragali) játszó gyerekekről készült szobor egyik fele, amelyik játék közben épp a másikra támad, az utóbbit pedig *Barberini Faunként*, vagy *Alvó Szatírként* ismerik.

Látható, hogy a Rómába érkezve még az antik szobrászat, festészet és építészet iránt elfo-gult George Berkeley modern művészettel szembeni előítéletei itt-tartózkodása alatt sokat fi-nomodtak, és ez éppen a Barberini-palotában tett látogatásán mutatkozik meg a legtisztábban. Sőt a korábban a modernek által utolérhetetlennek gondolt antik építészet – gondoljunk csak arra, miket írt Berkeley a *Pantheon*-ról és miket a *San Paolo fuori le Mura* bazilikáról – is meg-kapja a maga versenytársát: a lépcsőt és a tetején álló oroszlán domborművet. Mindenképp azt kell mondanunk, hogy nem csak az ifjú Ashe műveltségének használt az itáliai utazás, hanem Berkeley műalkotásokkal kapcsolatos ízlése, belső érzéke is sokat finomodott.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Berkeley, George 1956. *The Works of George Berkeley, Bishop of Cloyne*. (ed. A. A. Luce, T. E. Jessop) Volume 8. Letters. London, Thomas Nelson.
- Chaney, Edward 2014. *The Evolution of the Grand Tour: Anglo-Italian Cultural Relations Since the Renaissance*. London, Routledge.
- Magyar Katolikus Enciklopédia (MKE) <http://lexikon.katolikus.hu/T/tiburi%20szibilla.html> (letöltés: 2017. 12. 10.)

GEORGE BERKELEY

Itáliai útinapló

Részletek az első naplóból

Január 9.

Mai első utunk Cestius síremlékéhez vezetett. Ez egy hatalmas csiszolt márványtömbökből készült, piramis alakú építmény. Ma már jelentős része a föld alatt található, de ami látszik, az nagyjából száz láb hosszú a négyzetes alap minden oldalán, az egyéb oldalai pedig százötven lábnyiak. Található egy kamra is belül, melyben nem is olyan régen még antik alakokat ábrázoló freskók voltak. Mostanra már megcsontkították őket és egy bejáratot is vágtak rá. Maga az emlékmű a Mons Aventinus és a Mons Testaceusra, ahonnan szép kilátás tárult fel Rómára. A dombot még a régi Róma idejében emelték a fazekasok, akik számára ezt a helyet jelölték ki a törmelékük összegyűjtésére, nehogy betemessék velük a Tiberist. Látható ma is, hogy a domb ezekből a cserépdarabokból épült fel. Ezután végigmentünk a Via Ostiensis (amelynek még mindig láthattuk a maradványait) a Szent Pál-templomig. Közben az út mentén láttunk egy kápolnát, aminek lapos domborműve Szent Péter és Szent Pál búcsúölését ábrázolta. A feliratról megtudtuk, hogy ezen a helyen váltak el egymástól a szent mártírok mártíromságuk felé vezető útjukon, az egyikük (Szent Péter) jobbra, Montorio felé, a másikuk Tre Fontane felé menve. Szent Pál templomát, mely több mint egy mérföldre fekszik a városon kívül, Constantinus építtette; mégis két sor pompás korinthoszi oszlop található a főhajó mindkét oldalán, melyek túl finomnak tűnnek ahhoz a korhoz, amelyben a művészetek már régóta lehanyatlottak. Valószínűleg valamilyen ősből épülethez tartoztak. E templom kövezetén láttunk egy gyertyatartó formájú fehér márványoszlopot, amelyet e célból Constantinus idejében állíthattak. Teljesen beborítják a durva és kezdetleges faragványok. A nagy oltár alatt fekszik Szent Péter és Szent Pál testének egyike (a másik a Szent Péter nagy oltára alatt). A kidolgozatlan festmény és mozaik egyáltalán nem érdemel figyelmet. Nem felejtettem el, hogy e templom nagyon gazdag a bűnbocsánatokban. Olvastunk egy feliratot az egyik falon, miszerint a templom egy közönséges napon való meglátogatásával több mint 6000 évnyi bűnbocsánat nyerhető, kivéve Karácsonykor és másik három-négy nap, amikor teljes búcsú. Kérdeztem egy ott álló papot, hogy e búcsú következtében az ember biztosan közvetlenül a Mennybe jut-e, anélkül, hogy a Purgatóriumba kerülne, már amennyiben meghalna. Válasza az volt, hogy természetesen igen. E templomból a Három Forrás templomához mentünk, négy mérföldre délre Rómától. E kis templom azon a helyen épült, ahol Szent Pált lefejezték. Megmutatták nekünk a templom egyik sarkában magát azt a fehér márványoszlopot is, amelyen a fejét levágták. A levágott fej, mint mondják, háromszor fölszökött és ahol a földet érintette, egy-egy forrás fakadt. E források ma is láthatók a templomban, és az idegenek soha nem is mulasztják el, hogy igyanak belőlük, ugyanis így téve (azt hiszem) száz év bűnbocsánatot nyernek. A templom oltárát nagyszerűen festette meg Guido Reni. A templomtól nem messze egy másik található, amit Scala Coeli-nek neveznek Szent Bernát egy látomása után, aki – mint mondják – miközben e helyütt misét celebrált, látta, amint az angyalok lelkeket húznak fel a Purgatóriumból a Mennybe. E látomást megfestve is láttuk a templomban. Azt mondják, alatta 10 303 keresztény katonát földeltek el Zénon tribunussal együtt, akiket a római hadseregből hitük miatt válogattak ki és gyilkoltak le itt. Mindezeket a furcsa dolgokat pedig nemcsak elmesélték a barátok és szerzetesek, hanem márványba is van vésve a templomokban.

Január 10.

Mr. Hardy, az Abbate Barbieri, Mr. Ashe és én ma reggel a híres Farnese-palotát mentünk meglátogatni. A mindenki által emlegetett Galéria kisebbnek bizonyult annál, mint amire számítottam, de a festmény, Annibale Caracci mindent beborító freskója, igazán nagyszerű. Itt és a palota más részeiben is számos csodás antik szobrot és mellszobrot láttunk. A legfontosabbak, a közönségesen Farnese Herkulesnek is nevezett Herkules, a Flóra, Caracalla mellszobra, melynek arca csodásan puha és természetes, valamint Zéthos, Amphiön, Antiopé, Dirke és a Bika bámulatra méltó csoportja, mindet kőből készítette két rodoszi. A két fiatal férfi, Théba királyának fiai, Dirkét a Bika szarvaihoz kötik, hogy letaszítsák egy kútból (mint azt a szobor mellé akasztott táblácska felirata közli). A Bika és a férfiak egyedülállóan kidolgozottak, azonban Dirke arcán igen kevés érzelm mutatkozik, amiért is azt gyanítom, a fej modern kori. Herkules könnyedségét, erejét, szépségét és izmait nem lehet eléggé csodálni. A Flóra drapériája csodálatra méltó, és Caracalla mellszobra mintha élő lenne, semmi sem lehetne lágyabb. Délután kikocsiztunk a városból a porta Collatinán, elhagyva balra Lucullus és jobbra Sallustius kertjeit. Számításaink szerint három órára értünk a Villa Borghesé-hez. A külső részeket és a kertet már láttuk korábban, így a délután a lakosztályok megtekintésével töltöttük. A képek legnagyobb része másolat. Emlékszem néhány [*sic*] jóra Correggiótól, valamint Giulio Romano híres Konstantin Csatájára. E villa lakosztályaiban számos kitűnő szobrot láttunk, az ókori műalkotások legfigyelemreméltóbb darabjai a Hermafroditák, a Gladiátor, és a fal külső oldalán Curtius, amint lóháton a sziklahasadékba ugrat. Nem szabad megfeledkeznem Bernini ama három szobráról sem, melyek a lakosztályokban találhatók, és amelyek eme modern szobrászatról

alkotott elképzelésemet majdnem a híres-neves antikok szintjére emelték: Apollón és Daphné; Aineiasz Ankhiszésszel a vállán; a Góliátra követ hajítani készülő Dávid. E szobrok kellemé, lágsága és kifejezőereje bámulatra méltó. Visszafelé tettünk egy sétát a Város falainak egy része körül. Mind a falak, mind a tornyok egészen épen maradtak azon a részen, Justinianus ideje óta állnak már Belizár építményei. A városba a porta Viminalis-nál léptünk be, és betértünk a Victoriába, egy gyönyörű templomba, melyet a legpompásabb kövekből, giallo anticóból, verde anticóból, jáspisból stb. készült díszek vontak be. Benne a törököktől zsákmányolt trófeák voltak felakasztva. Ezután másodszor is ellátogattunk Diocletianus fürdőjébe, hogy megcsodáljuk magasba szökő maradványait eme fantasztikus építménynek, melyet ma a karthauziak birtokolnak. A templomnak a fürdők még álló részeiből kialakított kövezetében egy, a tudós Bianchini által meghúzott meridiánvonalat láttunk (olyat, mint Bolognában).

Január 12.

Délelőtt tettem egy sétát a szállásunk mögötti dombon, amin a Piazza di Spagnára, a régiesen Naumachia Domitianá-ra néző La Trinità-templom és kolostor áll. Innen gyönyörű kilátást élvezhettem a Monte Cavallóra, a Szent Péterre és a város közbeeső részeire. Miután kigyönyörködtem magam itt, a Porta del Popolo felé sétáltam, ahol érkezésünkkel először léptünk be a városba. Útközben betértem a Szent Ambrusnak és Szent Károlynak szentelt templomba. Megnéztem néhány jó képet benne. Kupolája és szép homlokzata van. A Piazza del Popolót arra találták ki, hogy lenyűgöző benyomást keltsen az utazóban, amint először lép be Rómába. A Guglia közepén, a Corso végén kétoldalt álló két gyönyörű, ugyanolyanra tervezett templom, melyek szembenéznek a bejáratral; vagy a nagy út, közvetlenül szemben a bejáratral, mely egyenes vonalban végigvezeti a szemet a városközponton keresztül majdnem egészen a Capitoliumig; miközben a tér két oldalán két másik egyenes út indul ki ferdén, a Corsóval ugyanakkora szöget bezáróan, az egyik a Piazza di Spagnára visz, a másik a Piazza Navona felé. A Gugliától nézve az ember szeme átsuhan ezen a három utcán. Mindez, mondom, azzal az egyedüli céllal, hogy jó hatást tegyen az újonnan érkező tekintetére. Az elrendezés, el kell ismernem, kellemes, és ha az utakat javarészt szegélyező közönséges házak kellemesebbek és szabályosabbak volnának, akkor nagyon is pompás látványt nyújtanának. A piazza közepén álló Guglia vagy Obeliszks csodálatra méltó műemlék, melyet Augustus cászár Egyiptomból hozatott és a Circus Maximusban állíttatott fel, ahonnan is Sixtus Quintus idejében ásták elő. S ennek a pápának a parancsára e helyütt talapzatra állították és a keresztnek ajánlották. Ugyanez a pápa volt az is, akinek köszönhető a Róma számos terén, pl. a Piazza Navonán, a Piazza di San Pietrón, a Piazza di Santa Maria Maggiorén, a Minerva előtt stb. felállított Gugliák legtöbbje, ha nem az összes. Közülük a legnagyobb, mint azt mindenki tudja, a Szent Péter-téren található. Ezen obeliszk leg többje hieroglifákkal van teleírva, és mindegyik egyetlen darab gránit. Semmi sem érzékeltetheti jobban az obeliszk felállító régi egyiptomi uralkodók döbbenetes fényűzését, mint az, hogy a római uralkodók dicsőségük teljében olyan nagyra tartották magukat, hogy elhozták őket Egyiptomból. A pápák legtevékenyebbike is élete legnagyobb eseményének tekintette, hogy egyiküket a talapzatára tudta állítani. Délután átsétáltunk a Piazza di Navonára könyvek után érdeklődni, és hogy megnézzük az útba eső paloták homlokzatait. A bíborosok, hercegek és miniszterek palotáinak ajtajai felett számos címer lógott, melyek között egészen biztosan ott volt a kormányzó pápáé is. Például Ottoboni kapuja felett láttuk Öszentsége címerét, Franciaország címerét, mert ő a Francia Nép Védelmezője, Velence címerét, mert velencei, és végül az S.P.Q.R. címerét.

Január 13.

Mr. Hardy, Mr. Ashe és jómagam délelőtt behajtottunk a Szent Péterhez, ahol is a szobrokkal és képekkel ékesített építmény vizsgálatával és áttekintésével foglaltuk el magunkat. A képek közül a leginkább kedvemre való Domenichino Szent Sebestyénje és Guercinótól a Szent Petronella mennybemenetele. Ez utóbbit kiemeli, hogy chiaro oscuroja a templom bármely képénél jobban megcsalja a szemet, Szent Sebestyén teste pedig igen jó megjelenésű, ahogy a szemlélődők arckifejezése is, különösen egy lóháton parancsnokló katona csodás. Mivel a Szent Péternél tett legutóbbi látogatásom óta láttam már a Farnese-palotát és a Villa Borghését, a szobrok közel sem tetszenek annyira most, mint akkor. Láthatunk [*sic*] kellemet, szépséget és nemes testtartást Algardi, Porta, Bernini stb. eme szobraiban, néha csodás kifejezőerőt az arcukon, de a közelebbi vizsgálat során nem veszünk észre semmi olyan mérvű kidolgozást, egyetlen olyan finom kontúrt, lágságot sem, mint a csodálatos antik szobrokban felfedezhető elevenség és lehelet. Megítélésem szerint a Szent Péter legjobb szobra a halott Krisztus Michelangelo Buonarrotitól. Nem szabad megfeledkeznem Szent Péternek a főhajó egyik oldalán álló régi gótikus vasszobráról sem, melynek lábát igencsak elkoptatták a csókók. Láttunk egy katonát, aki nemcsak hogy megcsókolta a lábat, de az arcát és fejét is hozzádörgölte. A Szent Péterből a Vatikán loggiáiba mentünk, hogy megnézzük Raffaello képeit, ami lefoglalt minket egészen a vacsoraidő elmúltáig. Vacsora után már nem néztünk meg semmit sem.

Január 14.

Ma reggel Dr. Chenion, Mr. Hardy, Mr. Ashe és én Don Livio Odescalchi, Bracciano hercege palotájának látványában gyönyörködtünk, ahol is az emeleti lakosztályokban igen sok remek képet láttunk a legnagyobb mesterektől. Különösképp feltűnt egy híres Raffaello-kép, amiről azt mondják, hogy 14 000 koronába került: ez egy kisebb alkotás az Áldott Szűzről két puttóval, a Megváltóval és Keresztelő Szent Jánossal; étellel és bájjal teli. A lépcsők alatt szá-

mos boltíves kamrát láttunk, melyek antik és modern szobrokkal, valamint sok pompás antik kőből készült oszloppal voltak díszítve, mely kövek bányái mára már vagy kimerültek, vagy feledésbe merültek. Innen Borghese herceg palotájába mentünk. Ez egy hatalmas palota, a szalonjai és egyéb helyiségei tágasak és magasak, valamint igen számosak, és van benne egy különösen szép, kilenc termen keresztülvezető kilátás, amelyet meg is hosszabbítottak egy szomszédos házon (melyet csak e célból vásárolt a herceg) keresztül vezető nyílással egészen egy szökőkútig és egy gyönyörű passzázsig. Ebben a palotában hihetetlen mennyiségű nagyszerű képet láttunk. 1700-ra saccolnám a számukat. Sok portrét Tizianótól, melyek mintha lélegeznének. Kitűnő lány és keccses alkotások Correggiótól. Kiváló munkák Raffaellótól, Annibal Carraccitól, Guercinótól, Guido Renitől, Rubenstől, Lanfrancótól, Paolo Veronésétől stb. Külön ki kell emelnem Tiziano híres alkotását, mely a Cupido szemeit bekötő Vénuszt ábrázolja. Mutattak nekünk két képet, az egyikről azt mondták, kilencszáz éves, a másik Romulus idejéből való, fémre van festve meglehetősen barbár ízléssel, és a Szabin nők megerőszkolását ábrázolja. A kertben számos szökőkutat és szobrot láttunk. Délután templomokat látogattunk, nevezetesen a Pantheont és a jezsuiták két legfontosabb templomát, a Jézus- és a Szent Ignác-templomokat. A szem egyszerűen el nem fárad a Pantheon szemlélése közben. Mind a rotunda maga, mind pedig a vestibulum újabb és újabb szépségeket tár fel minden alkalommal, amikor csak megvizsgáljuk őket. A giallo anticóból készült pillérek szépségét és kifinomultságát belül, csakúgy, mint a gránitból készült oszlopok nagyszerűségét és nemességét kívül, nem lehet eléggé csodálni. A nagy oltár felett, a templom felső felében egy gyűjteményt láttunk, melyről azt mondják, tartalmaz egy Szent Lukács által festett Madonna-képet. Úgy tesznek, mintha még hat-hét ugyanattól a kéztől származó festmény lenne Róma más templomaiban, ámde elzárva tartják őket (ahogy a mi Megváltónk ama képmását is a Szent Pál-bazilikában, mely Szent Brigittához szölt), szóval aligha lehetséges, hogy akárcsak egy pillantást vessünk rájuk, kivéve azon néhány különösen ritka alkalmat, mikor ájtatosság céljából megmutatják a hívőknek. A Szent Ignác-templom igen gazdagon festett. A mennyezetet megemeli Pozzo atya perspektívája, és ugyanő egy kupolát is ábrázolt perspektívában, mely csodálatra méltóan megtéveszti a szemet, ahogyan a főhajó ajtajától feléje sétálunk. A Gonzagónak, egy jezsuitának szentelt remekbe szabott oltárt (csak Áldottként stilizálva, ugyanis még nem kanonizálták) kifejezetten érdemes megnézni, a faragás igen szép, és az oszlopok nagyon gazdagok, verde anticóból csavartak. A kápolna padlója a legértékesebb kövekkel van kiköveztve, verde anticóval, giallo anticóval stb. Láthatunk gyönyörű pilléreket is jáspisból, alabástrom ellenpillekkel. Már beszéltem a Jézus-templomról és a benne található gazdag oltárról. Mindössze azt észrevételezném, hogy mivel e két templom a rend két védelmezőjének van szentelve, nagyobb tiszteletet látszanak mutatni Loyolai Ignácnak, mint a mi Áldott Megváltónknak, hiszen az előbbi temploma sokkal nagyobb és ékeesebb is a másiknál. Emellett a Jézus-templom káprázatosan gazdag oltára is Szent Ignácnak van szentelve.

Január 15.

Dél előtt látogatást tettünk a Capitoliumon, ahol is Dr. Chenionnal és Mr. Hardyval találkoztunk. Marcus Aurelius Antonius Pius lovasszobrának szemrevételezése után, melyet korábban már többször is láttunk, felmentünk az Ara Coelihez tartozó kolostorhoz, ahol hosszasan gyönyörködtünk Róma, a Campagna és az Appeninek látványában. A többi domb között különösen szembeűnő a Soracte.

Vides ut alta stet nive candida¹ [sic],
Socrate. Hor.

Ez egy északkeletre található hegy, melynek alakja valamelyest a cukorsüvegre hasonlít. Miután kikerdeztettük egymást a távoli épületek mibenlétét illetően és végigjártattuk szemünket a hét dombon, ellátogattunk a templomba, mely arról híres, hogy oltárát éppen azon a helyen emelték, ahol Augustus a Szibilla intésére tömjént ajánlott Primogenito filio Dei, és egy öreg szerzetes biztosított minket róla, hogy Augustus ugyanezen a helyen látta a látomást, melyben arany körben a Mennyekben megjelent számára az újszülött Krisztust karjában tartó Áldott Szűz. Mindezt egy oltár köré vésett felirat is tanúsítja. Innen a Capitoliumra mentünk, ahol megnéztük a szobrokat harmadszor is. Különösen két keccses antik Múzsán akadt meg a szemem az egyik lépcsőnél. Ezután ellátogattunk a Tarpeii-sziklához, amit mind egyöntetűleg elég magasnak és meredeknek ítéltünk ahhoz, hogy akár a néhai Burnett² püspök, akár bárki más kitörje a nyakát, ha megkísérli a szikláról való leugrást. Délután a Villa Pamphiliit néztük meg, ami a város nyugati felén, igen elbűvölő környezetben áll. A kertek takarosak, kiterjedtek és szépen rendben tartottak, szobrokkal, szökőkutakkal és egyebekkel ékítettek, de szépségét leginkább a dombok és völgyek váltakozását élénk táró kilátásának köszönheti. A ház kicsi, de meglehetősen gusto: szobrokkal és relievókkal jól berendezett (mely utóbbiak a falak külső felén találhatók, mint a Villa Borghésében). Nagy kényelmetlenség a római finom embe-

1 Mint oly sokszor a naplókban, itt sem pontos Berkeley idézete. Horatius *Ad Thaliarchum* című ódájának első sora helyesen így hangzik: „Vides ut alta stet nive candidum, Socrate.” – A ford.

2 Gilbert Burnet azt írta *Some letters, containing an account of what seemed most remarkable in Switzerland, Italy, some parts of Germany, & in the years 1685 and 1686* című munkájában, hogy: „A Tarpeii-szikla ma már olyan kis szintkülönbségű, hogy az ember úgy vélné, egyszerűbb átugrani, mint megkerülni.” – A. A. Luce.

reknek, hogy soha nem mernek lefeküdni a villáikban a rossz levegőtől való félelmükben. Egyedül napközben jönnek ki vadászni, vagy elterelni a figyelmüket a kertekben. Nem szabad megfedkezni a montoriói Szent Péter-templomról, ahol Szent Pétert lenyakazták. Ebben a templomban láttuk a Krisztus színeváltozását, Raffaello utolsóként megalkotott képét. Innen mutatja Róma a legszebb arcát, ahogyan a szemközt látható házak homlokzatai leszaladnak a hét dombon egészen a Tiberis-ig. Ez igazán pompás látvány, talán a legpompásabb a világ összes városa közül.

Január 16.

Ma reggel otthon maradtam. Délután Mr. Ashe-sel és Mr. Hardy-val elmentünk megnézni a Barberini-palotát. Azt hiszem, ez a legpompásabb palota egész Rómában. Az építészete fenséges, a Mons Quirinalis-on való elhelyezkedése pedig elbűvölő. Számos pompás szobával és szalonnal rendelkezik, melyek igen tágasak is, de galériája nincs. Sokat tűnődtem, hogy vajon ennek hiánya miatt ilyen gyakori a római palotákban, hiszen egy galéria kisebb költségű, ámde szebb dolog, ezenkívül alkalmasabb hely képek tárolására, mint egy haszontalan teremmel teli lakosztály, ti. családjuk mérete nem aránylik palotáikéhoz. A palotának két lakosztálya van, az egyik a hercegé, a másik Barberini bíborosé, mindkettő képekkel és szobrokkal szépen berendezett, különösen az utóbbi. A palotában nem tudtam nem észrevenni egy giostrót vagy lovagi tornát ábrázoló képet, amelyet Barberini herceg adott a svéd királynő szórakoztatására; több, mint hetvenezer koronájába került. Az egészben a legneveltségesebb az volt, ahogy a nagyszámú római herceg és lovag fényűző díszegyenruhában és fegyelmezett rendben menetel, hogy megtámadja a papírmásé Zöld Sárkányt. Van itt a szép festmények között egy egyedülálló Madeleine Guido Renitől, úgy tartják, a legszebb azok közül, amit valaha is készített. A Madonna és a Szent Család Perugino legértékesebb alkotása, amit eddig láttam. A drapéria festéséről mindenki tudja, hogy kissé közhelyes, és semmit sem tud a chiaro oscuro-ról, de üdéségből, kecsességből és szépségből elegendő található e festményben, hogy csodálatra méltóvá tegye. Nem feledkezhetem meg két kiváló arcképéről sem, az egyiket, Clara Farneséről, Gaetano festette, a másikat Parmigianino. Ez egyike annak a négy fejből álló csoportnak, ami közvetlenül az emberre néz. Tökéletesen élethű. És itt található a legszokatlanabb műalkotás is, VIII. Orbán terrakotta mellszobra, amit egy vak ember készített, és még hozzá milyen jól. Brutus antik szobra, mely két fiának fejét tartja, egy olyan témáról lett formázva, ami a szenvedélyek legnagyobb ellentétét kellene kifejezze, ámde mégis benne ebből semmi sem. Ez és egy másik Diogenész-szobor, mindkettő nagy és épségben megőrződött, mutatja, hogy az ókoriaknak is volt közpszerű szobrászata, csakúgy, mint a moderneknek. A ma is Rómában élő szobrász, Mazzuoli Diánája és Adonisza egyaránt fenségesen szép, úgy vélem, egyenértékű Berninivel. Mutattak nekünk egy antik mozaikot Európáról és a Bikáról stb., de egyáltalán nem tűnt különlegesnek. De a palota legnagyobb ritkasága néhány érdekes freskórészlet, amely kiválóan megőrződött a régi Rómából, és Tivoliban ásták elő őket: hét vagy nyolc darab, és többsége chiaro oscuro vagy két színnel festett. Az egyik darab, amin Vénusz látható két kupidóval, egyedülállóan üde és szépséges. Hasonlít némiképp Guido Reni stílusára. Láttunk még a palotában egy neves antik szobrot is egy alvó falusiról. Semmi nem lehet lágyabb és természetesebb. És volt egy másik, egy ember kezét evő rabszolga, amiben nagy művésziességgel fejeződött ki a határtalan éhség. A lépcső tetején a legpompásabb kőből formált oroszlán, amit csak valaha láttam. A napot a Montalto kertjeiben tett sétával zártuk. Ezek igen nagy kiterjedésűek, azt mondják, három mérföld a területük, és ciprusok, spalírfák, szobrok és szökőkutak ékesítik az egész helyet, ami hasonlóan az itáliai kertekhez, korántsem olyan ápoltt, mint amit a francia vagy angol kertekben megfigyelhetünk.

Pete Krisztián fordítása

JUHÁSZ OTTÓ

A tea és a bor vetélkedése Kínában¹

Az alkoholfogyasztás Kínában éppúgy örömforrás volt, mint a világ számos más civilizációjában és kultúrájában. A teázás azonban kifejezetten kínai eredetű örömszerzési mód. Ezért most először a kínai konfuciánus civilizáció teakultuszáról essék szó, és csak másodjára a kínaiak alkoholfogyasztási kultúrájáról. (Az esszében olvasható verseket a szerző fordította kínai eredetiből.)

I.

Kína a tea és a teázás szülőföldje. A kínai hagyomány a Tűz Császár, másik nevén az Isteni Földműves (állítólagosan i. e. 2737–2697 között uralkodott) nevéhez köti a tea fölfedezését.² E dátumok szerint a kínai teának kb. 4700 éves története lenne, ami ugyan nem bizonyítható, de Kínában minden „nagyon régi”, miért épp a teázás ne lenne az. A háromezer éves szövegeket is tartalmazó Dalok Könyvében előfordul egy *tu* olvasatú írásjegy: 荼,³ amely egyesek szerint a tea akkori neve volt, mások szerint viszont csak egy vadon termő, keserű ízű növényt (*ku cao* 苦菜) jelölt. E *tu* írásjegy mai értelemben vett *tea* jelentése csak a legkorábbi kínai értelmező szótár, az Erya 爾雅 (i. e. II. század) alapján valószínűsíthető.

A tea nevét jelölő mai írásjegy: 茶, melynek a köznyelvi („mandarin”) kiejtése, *cha* (csá) először a Tang-kori Xuanzong (Hszüenzung) 玄宗 császár által jegyzett, „Az írásjegyek kiejtése és jelentése a Kaiyuan-korban”⁴ c. műben fordult elő. Kína első ismert, magyarul is olvasható teáskönyvnek szerzője: Lu Yu (Lu Jü), szintén a Tang-korban élt.⁵ Lu Yu egy chan⁶ buddhista kolostorban fölnevelt lelcengyerek volt, akik teaügyekben szerzett tekintélye folytán egy idő után *teaistenségként*⁷ kezdtek emlegetni.

Története során a tealevél Kínában volt táplálék, gyógyszer, élénkítőszer, adótárgy, áldozati tárgy (házassági és gyászceremóniákon; az égnek, a földnek, az ősöknek, az istenségeknek, a halhatatlanoknak, a Buddhának stb. bemutatott szertartásokon), volt tiszteleti ajándék, jegyajándék és természetesen kedvre hangoló, frissítő ital.

A teázás a „három tanítás” (a konfucianizmus, a taoizmus és a sinizált buddhizmus) révén is beépült a kínai civilizációba. A taoizmus egészségközpontúsága kedvezett a teázás, mint egészségmegőrző szokás elterjedésének. A buddhista szerzeteseket a tea segítette abban, hogy hosszas meditációjuk közben ne szunnyadjanak el. A buddhizmus tiltotta az alkoholfogyasztást, ugyanakkor ösztönözte a teaivást, számos kolostor volt híres teaültetvényéről. (A teázás Kínából – Koreán keresztül – a buddhizmussal került át Japánba és vált ott is népszerűvé.) Kínában számon tartanak olyan buddhista szerzetest, aki naponta ötven, sőt, olykor száz csésze teát is megivott. Ez nyilván csak a legkisebb, szinte gyűszűnyi teáscsésze lehetett, mert egyébként a teát sem szabad nyaklód nélkül fogyasztani, nehogy tearészségséget⁸ okozzon.

A tea, mint élénkítőszer szerepet kapott a fővárosi államvizsgákon, amikor a vizsgázókat, szellemi élénkségük ébrentartása érdekében – az udvar utasítására és ellátmányából – teafor-

1 Esszénk címét egy klasszikus kínai irodalmi műtől kölcsönöztük. E mű: Yan Haizhen (Jen Haj-csen) 閻海真 (vagy talán Wang Fu 王敷): A tea és a bor vetélkedése (*Cha jiu lun* 茶酒論). Ford. Csongor Barnabás és Donga György, Tökei Ferenc előzetes megjegyzéseivel és jegyzeteivel. Balassi Kiadó, 1996. A kiadó kétnyelvű sorozatának egyik darabja. (A továbbiakban: Tea és bor.) A mű feltehetően 970-ben keletkezett. Műfaja (*bianwen* 變文) kevert jellegű: felmondott és énekelt részek, rimes versek és prózai szövegek váltakoznak egymással. A magyar fordításban a *bor* szó használatát a kényszer szülte. Mint bevezetőjében Tökei Ferenc megjegyzi: „... a kínai 酒 'bor' szó magában véve nem szőlőbort, hanem égetett szeszes italt, főleg gabonapálinkát jelent.” (Az kizárható, hogy a műben a *bor* sört is jelentsen.) A kínai szavak átírásához a kínaiak által ajánlott, latin betűs *pinyin* (pinjin) átírást alkalmazzuk, a magyaros átírást – szükség esetén – zárójelben közöljük.

2 Az Isteni Földműves állítólag végigkóstolt minden növényt, egy napon hetvenkét mérgezőt is. Amikor bágyadtan ledőlt egy teafa alá, a lombokról egy csepp víz az ajkára hullott (más változat szerint elragott egy tealevelet, megingt másik szerint egy tealevél forró vízbe hullott, s e léből ivott), és nyomban meggyógyult. Délnyugat-Kína őserdeiben ma is találhatók vadon nőtt teafák, Yunan tartományban számon tartanak egy 1700 évesre becsült példányt, amely 32 méter magas.

3 荼, in: Dalok Könyve, A fejedelemségek szokásai, Bei fejedelemség modorában, Keleti szél 詩經·國風·邶風·谷風; valamint Bin fejedelemség modorában, A hetedik hónap 豳風·七月.

4 Kaiyuan wenzi yinyi 開元文字音義. Kaiyuan (Kajjüan)-kor: 713–741.

5 Lu Yu 陸羽 (733–804): Teáskönyv 茶經 (lehetséges a Teakánon fordítás is). Ford. Nyiredy Barbara és Tokaji Zsolt. Terebess Kiadó, Budapest, 2005. A továbbiakban: Lu Teáskönyv. A magyar kiadás függeléke tartalmazza az eredeti kínai szöveget is. Lu Yu 760-ban remeteségbe vonult.

6 Chan (csan) 禪, koreai olvasata: szon, japán olvasata: zen. Sinizálódott buddhizmus, mely Kínából terjedt el és adaptálódott Koreában és Japánban.

7 *chashen* (csasen) 茶神

8 *cha zui* (csazui) 茶醉. Az alkoholrészségségtől eltérően nincs tudatmódosító hatása.

rázattal látták el. A teázás széles körű térhódítását elősegítette a vízforralás kényszere is (a forralatlan víz fertőzhet, a pusztá forralt víz íztelen).

A teázás része lett a társasági életnek. A vendégek kötelességszerű kínálása teával a III–V. sz. között (a Három Királyság⁹ idején és a Két-Jin-korban¹⁰) terjedt el széles körben. Az idők során kialakult – a társadalmi érintkezés egyik színtereként – a teaházak intézménye. A teázás kínai ceremóniája a Tang-korban fejlődött művészi fokra. Ezt vették át és adaptálták a japánok. A tealevél kínai felhasználásának négy, egymást követő szakasza: a levelek rágása; főzése; porítása-forrúzása-habosítása; végül, máig: az ép tealevelek forrúzása (egyres teák, pl. a préselt teák esetében inkább főzése). A japán teakultúra is átment az első három szakaszon, s a harmadikban meg is állt.¹¹

A ceremóniális teaivás különösen Lu Yu könyvének megjelenésétől kapott nagy lendületet. A nyugati nyelvekre teaceremóniának fordított kéttagú kínai kifejezés [*chadao* (csatao) 茶道, „a teázás útja”] is a Tang-korban jelent meg. Először egy chan (zen) buddhista szerzetes-költő, Jiao Ran (Csiao Zsan)¹² egyik versében, abban az értelemben, hogy a teázással elérhető a *tao*.¹³ Egy másik Tang-kori szerző művében¹⁴ a *chadao* szó a már ma is használatos jelentéstartalommal, mint kéttagú főnév jelenik meg.

A Teáskönyv szerzőjét, Lu Jüt (Lu Yu), aki jó verseket is írt és a teaszakértő, szerzetes-költőt, Jiao Rant erős barátság szálai fűzte egymáshoz. Kapcsolatuk bensőségességét érzékelteti a szerzetes alábbi költeménye:¹⁵

Jiao Ran (Csiao Zsan)

LU JÜT KERESVÉN S OTTHON NEM TALÁLVÁN

*A városfalon túlra költözött,
eper-erdő s szezámbokrok között
új otthonához szűk ösvény vezet.
Sövényhez őszirózsát ültetett,
s bár őszre jár, de rajta rügy sehol.
Zörgetésemre kutya nem csahol.
Mennék, de még szomszédját kérdezem.
„A hegyen kóborol, mint rendesen,
s mikor onnan naponta hazajár,
nyugatról haránt süt a napsugár.”*

Neves, modern kínai teaszakértők a *chadao* különféle definícióit adták meg.¹⁶ Egyikük¹⁷ szerint: a *chadao* lényege az, hogy „a teát különlegesen értékes, nemes italnak tekintjük, a teázást pedig szellemi élvezetnek, egyfajta művészetnek, netán a morális és etikai öntökéletesítés módszerének”. Egy másik teaszakértő¹⁸ meghatározása így hangzik: „A *chadao* olyan szertartás, amely a teaivás jóvoltából az illem és a törvény tisztelgetésére, valamint erkölcsösségre és öntökéletesítésre nevel.” A számos egyéb definíció közül álljon még itt egy:¹⁹ „A kínai *chadao*nak hét rációja van. Ezek: a teázás művészete, moralitása, szertartásossága, esztétikessége, a hozzá fűződő érzelmek és elméletek/tanítások, valamint az önerősítés [*daoyin* 導引].²⁰ A kínai *chadao* szellemiségének egyik alapértéke a *he* (ho) 和 [itt: harmónia, béke].” (Az idézetek a szerző fordításai.)

9 *Sanguo* (Szankuo) 三國 (220–280)

10 *Liangjin* (Liangcsin) 兩晉 (265–420)

11 Lásd Okakura Kakuzo: *The Book of Tea*. Running Press, Philadelphia-London, 2002. 18–19. o. A japán teaceremónia máig porított teát használ.

12 Jiao Ran 皎然 (?–800 körül): Teadal – Intelem Cui Shi megyefőnök úrhoz 飲茶歌 請崔石使君. Az intelem oka az volt, hogy ha a megyefőnök berúgott, fülsértően kornyikált, ezért a költő inkább teázásra bízta a férfit. A vers 785 és 805 között írható.

<http://www.shicimingju.com/chaxun/list/769593.html>

Utolsó meglejtés: 2017. március 11.

13 Dao (tao) 道, l. alább.

14 Feng Yan (Feng Jen) 封演 (VIII. század), Tang-kori írástudó, tisztségviselő. Ismert műve: „Feng feljegyzései tapasztalásairól” 封氏聞見記, amelyben korának enciklopédikus körképét adja.

<http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=375469&remap=gb>

Utolsó meglejtés: 2017. március 11.

15 A vers eredeti címe: Lu Hongjian keresvén s otthon nem találván (尋陸鴻漸不遇). Lu Yu eredeti neve: Lu Hongjian (Lu Hungcsien). In: Xiao Difei et al. 蕭涤非等: A Tang-kori költészet művelésének szótára 唐詩鑒賞詞典, Sanghaji Lexikográfiai Kiadó, 1983. A továbbiakban: A Tang-kori költészet. 653. o. A szerző ford. A fordítást az eredetivel összevetette: Yang Yongqian 楊永前.

16 A *chadao* meghatározásával is foglalkozik Lin Zhi (Lin Csi) 林治. Könyve: A kínai teaceremónia 中國茶道. Kínai ipari és kereskedelmi kiadó, 2000. Az e bevezetésben előforduló definíciókat lásd ott, 84. o.

17 Wu Juenong (Vu Csüe-nung) 吳覺農 (1897–1989). Agrármérnök, agrárközgazdász, Lu Yu Teáskönyvének értelmezője és kommentátora, a modern kínai teakultúra apostola.

18 Zhuang Wanfang (Csuang Vanfang) 莊晚芳 (sz. 1908).

19 Chen Xiangbai (Csen Hsziang-paj) 陳香白 (sz. 1938) definíciója.

20 Az önerősítés azokra a taoista praktikákra (pl. légzőgyakorlatok, testmozgások, önmasszázs stb) vonatkozik, amelyek segítenek megőrizni az egészséget.

Ez utóbbi fogalom a konfucianizmusnak is egyik központi kategóriája: „*Ha az öröm és harag, bánat és boldogság fel sem támad* (a lélekben), *akkor beszélhetünk egyensúlyról* (csung). *Ha feltámadnak, de megőrzik a közép mértékét, akkor beszélhetünk harmóniáról* (he).”²¹ A taoizmus atyja, Lao Zi így vélekedett: „*Ismerni a harmóniát [he]: ismerni az örökkévalóságot. Ismerni az örökkévalóságot: világosan látni.*”²²

A morális és etikai öntökéletesítés a konfucianizmus egyik alapvető követelménye, mely elsősorban a tanulás és az önvizsgálat révén valósítható meg. Az öntökéletesítésről ez olvasható a Nagy tanításban: „*Mintha vésve, mintha simítva volna: ez a tanulás elve. Mintha metszve, mintha csiszolva lenne: ez önmagunk tökéletesítése.*”²³ Az önvizsgálatról Konfuciusz így vélekedett: „*Aki bensejét vizsgálva nem talál hibát magában, az miért is bánkódna, mitől is félne?*”²⁴

A *chadao* tehát jóval több, mint amit a fordítás kényszerű lapossága sejtet. Tartalma gazdagabb annál, mint a nemes teák élvezése és ceremóniális követelményeinek összessége, vagyis a teázás szép külső – lehetőleg természeti – környezete, a stílusos, elegáns enteriőr, a kellékek (adagolókanál, hevítő alkalmasosság stb.), a teáskészlet (porcelán, kőcserép, kerámia, üveg stb.), a tealevél fajtája, a víz milyensége (forrásvíz, hőforrás, folyóvíz stb.), a víz hőfoka, a tealevelekhez viszonyított aránya, a forrázás időtartama, a tea elkészítésének, kiöntésének és ivásának stílusa, illemtana, az egész folyamat esztétikája. De a teaceremónia fogalomkörébe tartozik a teázó lelki állapota, erkölcsisége, öntökéletesítő hajlama és a teázótársak interperszonális kapcsolata is.

A teaceremóniának (a *chadaonak*) tehát filozófiai, morális és vallási tartalmat is tulajdonítanak, az erénypallérozás egyik módozatának tekintik. A *tao* (az út) ez esetben nem csupán a taoisták *taoja*, hanem a *három tanítás* közös, esszenciális jelentőségű terminológiája. A *tao* mindhárom tanítás szövegeiben többféle jelentéssel is előfordul. A konfucianizmus leggyakrabban a helyes, a követendő út értelemben használja; a taoizmus az égi, földi és emberi világ működésének közös természet törvényét nevezi így; a buddhizmus a szenvedés megszüntetésének nyolc nemes ösvényét jelöli e szóval. (E terminológiai átfedés a kínai „három tanítás” szinkrézisének egyik nyelvi megjelenése.)

A XX. század második felében Tajvanon megjelent a *teázás művészete* [*chayi* (csáji) 茶藝] kifejezés, jelezve, hogy e tradíció művelése ma is foglalkoztatja a kínai fantáziát. A szó és a fogalom bevezetését a tajvani Folklór Szövetség akkori elnöke, Lou Zikuang²⁵ 1978-ban kezdeményezte, mint a kínai teakultúra újabb ágát (a *chadao* mellett). Az évben megalakult a Tajpeji Teaművészeti Szövetség, 1982-ben pedig, szintén Tajvanon, a Kínai Teaművészeti Szövetség.

Az új terminusnak természetesen több meghatározása is született. Egy teázási szakíró szerint „a *chadao* maga a *dao*, s a nagy *daonak* nincs formája (*xing* 形). A teaceremónia (*chadao*) tárgya a metafizikai lélek/hangulat (*xing'ershang de jingshen* 形而上的精神)... Míg a teaművészet (*chayi* 茶艺) tárgya elsődlegesen az immetafizikai anyag és folyamat (*xing'eria de wuzhi yu chengxu* 形而下的物质与程序)...”²⁶ Az idézett könyvben ugyanitt több más definíció is található. E sorok írója szerint az új fogalom megalkotását elvi okok nem indokolják, meghatározásai pedig erőltetetteknek látszanak.

A *chayi* fogalmának bevezetése mögött azonban meghúzódott egy gyakorlatias megfontolás: Lou Zikuangnak célja volt az is, hogy terminológiai szinten is megkülönböztesse egymástól a japán és a kínai teaceremóniát, amelyet a japánok is kínai írásjegyekkel írnak, csak másként, *sadónak* ejtenek. Kezdeményezésében szerepet játszhatott az, hogy a teaceremóniát a külvilág – akárcsak a bonszajt vagy a zent – nem kínai, hanem kizárólag japán eredetű művészetnek, ill. vallásnak tartja.

A teázás örömét, a régi korok teakultuszát megőrizte a kínai költészet, melynek számos darabja foglalkozik a teázás gyönyörűségével. Megkapó példája ennek Lu Tong egyik teaver-sének²⁷ alábbi részlete:

*Az első csésze gégét harmatoz,
a második oldja a bús magányt.
A harmadik szikkadt elmén motoz,
de nem lel mást csak holt szavak
ötezer könyvnyi halmazát.
A negyedik homlokod gyöngyözi,
s az élet méltatlan sérelmeit
pórusaidból kiűzi.*

21 A közép mozdulatlanlansága 中庸. In: Tőkei Ferenc (vál., ford. bev. jegyz.): Kínai filozófia, ókor [a továbbiakban Tőkei Filozófia], Első kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 191–192. o.

22 Az út és az erény könyve, LV. Vö. Tőkei Filozófia, Második kötet. 36. o.

23 M. f. Első kötet. 182. o. A Nagy tanítás 大學 eredetileg a Szerartások feljegyzései c. mű része volt. Szövege a Hadakozó fejedelemségek utolsó szakaszában, ill. a Nyugati (Korai) Han-dinasztia idején alakult ki (kb. az i. e. III. sz. és i. sz. 25 között).

24 Beszélgetések és mondások, XII/4. Ibid. 110. o.

25 婁子匡 (1907–2005). A folklorisztika professzora, teaceremónia szakértő.

26 Lin Zhi: A kínai teaművészet 茶艺, 20. o. A kínai nyelvben a *metafizikai* szó szerinti visszafordításban: forma (*xing* 形) feletti, az *immetafizikai* pedig: forma (*xing*) alatti.

27 Lu Tong (Lu Tung, kb. 759–835): Gyors köszönőlevél Meng Jianyinek (Meng Csien-ji), aki frissen szedett teát küldött nekem 卢仝: 走筆謝孟諫寄新茶, részlet. In: *A Tang-kori költészet*, 1037. o.

*Az ötödiktől súlytalan leszel,
a hatodik szentek közé emel.
S a hetediket már ki se ürítsd,
hisz érezed, hogy hűs fuvalma
a hónod alját borzongatja.*

A hagyomány folyamatosságát még a teázás esetében is megszakította a „kulturális forradalom” (1966–1976). E tíz évben a teaházak bezártak, és az 1979–80-tól kezdődő „modernizáció és nyitás” idején már nem éltek igazán újjá, mert nagyjából úgy jártak, mint a magyar kávéházak: az új, hajszás életforma nem engedélyezi a tea melletti meditálást, csevegést, vagy éppen semmittevést. A nyolcvanas évektől ugyan újranyitottak régi teaházakat, és újakat is nyitottak, de sokuk inkább reprezentatív szórakozóhely lett, látogatásuk státuszszimbólumnak számít, árai ennek megfelelően magasak. Pekingben egy régi, korábban a városi nép látogatata, „nagyecsésés” teaház helyén 1988-ban megnyitottak egy új teaházat, amit Lao She-ről, a modern kínai irodalom kiválóságáról neveztek el.²⁸ Ide magasrangú külföldi vendégeket is elvisznek, pl. járt ott Henry Kissinger. Ez a teaház műsort is ad: bűvészetet, kínai zenét, éneket és humoros, gyakran a tájnyelvi eltérésekből adódó, félreértéseken alapuló, humoros dialógust, a *xiangsheng* 相声 (kissé erőltetett hasonlattal: a kínai Hecsek és Sajót).²⁹

A teázás azonban – mint spontán hagyományörzés – továbbra is nemzeti szokás. A teázás általánosan elterjedt formája a mindennapi, elsősorban szomjoltó, rehidráló, „bögrés” teázás, de a kilencvenes években ünnepi alkalmakkor, protokolláris és hagyományörző eseményeken újraéledtek a kínai teakultúra ceremoniális formái. A szerzőnek szerencséje volt olyan pekingi teaszertartásokon részt venni, ahol a közönséget a művészeti elit alkotta, néhány külföldi diplomatával „dúsítva”. Az egyik ilyen eseményen Köles Herceg oltára előtt folyt a ceremónia.³⁰ A szerző részt vehetett ceremoniális teabemutatókon a kínai teakultúra emblemikus helyszínein, így a vulung teák legkiválóbbjának, a Vas Avalókitésvarának³¹ termőhelyén: a Fujian (Fucsien 福建) tartományi Anxi megyében (安溪縣) létesült feldolgozó üzemben és a sárkánykúti tea³² termőhelyén lévő hangzhoui teamúzeumban, mely Kína egyetlen ilyen intézménye.

Könyvek jelennek meg a teáról, a teázás történetéről, filozófiájáról, a teaceremóniáról és a teázás művészi vonatkozásairól, valamint a külhoni teázási szokásokról. E könyvek közül kiemelkedik a Kínai teáskönyv,³³ amely 786 oldalon, egymillió-hatszázháromezer írásjeggyel bemutatja a teázás történetét, a kínai teakultúrát, a tealevél feldolgozásának technológiáját,³⁴ a processzus kémiai folyamatait és ismerteti több mint kétszáz teafajtát, amelyek a zöld, a vörös (Európában ezt hívják feketének), a vulung, a fehér, a sárga, a fekete, a préselt és a virággal illatosított teák csoportjaiba sorolódnak. A magyar nyelven olvasható kínai teairodalom jelentős műve egy hongkongi szerző könyve, melynek illusztrációi különösen szépek, információi tényyszerűek, de terminológiáján meglátszik a gondos szaklektorálás hiánya.³⁵

A teázás népszerűségének – mint említettük – az volt egyik oka, hogy a taoisták gyógyító hatást tulajdonítottak neki. A Kínai teáskönyv – a mai tudományos felfogást tükrözve – huszonnégy gyógyhatást sorol fel. E sorok írójának a Vas Avalókitésvara feldolgozóüzem igazgatója úgy nyilatkozott, hogy a munkásai túlnyomó többségét alkotó, a tealeveleket kézzel sodorgató nődolgozók körében nem fordul elő rákbetegség.

A teázás mély kulturális beágyazottságát jelzi, hogy több térségben, faluhelyen az eljegyzést és a házasságot ma is a tea kézhezvételének, ill. a tea fogyasztásának³⁶, a jegyajándékot *teapénznek*³⁷, a házassági ajándékot pedig *teaajándéknak*³⁸ nevezik.³⁹ A borral való kínai megfélemlőjét is *teapénznek* hívják, amit ebben a kontextusban lehetne akár *teáralvalónak* is fordítani, de ahogyan a borralalót sem feltétlenül borra költik, úgy a teáralalót sem teára.

28 Lao She (Lao Sö) 老舍 (1899–1966. VIII. 24.) a régi Peking teaházainak világát ábrázolta 1956-ban írt Teaház (*Chaguan* 茶館) c. színművében. A mű valójában egy háromrészes történelmi pannó, amely a XIX. század végét, a XX. század elejét és a japánellenes honvédő háború győzelme utáni időszakot ábrázolja. A szerzőt 1968-ban Nobel-díjra terjesztették föl, de Lao She akkor már nem élt: a „kulturális forradalom” első viharában, reményvesztetten és valószínűleg félelmében, Pekingben víznek menve öngyilkos lett.

29 A Lao She teaházban előadott egyik ilyen dialógust hallgatva azon derült a közönség, hogy egy pekingi kiszalad a sanghaji fodrászattól, mert a borbély udvarias fejmosási ajánlatát úgy értette, hogy szét akarják verni a fejét; egy sanghaji vendéglőben pedig, mikor tésztalevest kért, kapott egy lavór vizet, hogy arcot mosson. (Mint a szójátékok általában, ezek is lefordíthatatlanok, csak magyarázhatók, akkor meg se sava, se borsó.)

30 Köles Herceg [*Houji* (*Houcsi*) 后稷], kultúrhérosz, aki a kínaiakat megtanította kölest termesztetni, mely az archaikus időkben az Észak-kínai Alföld egyik fő gabonája volt. A Zhou-dinasztia (i. e. XI. sz.–i. e. 256) Köles Herceget tekintette ősenek.

31 *Tie Guanyin* (Tie Kuanjin) 鐵觀音.

32 *Longjing cha* (lungcsing csa) 龍井茶.

33 *Zhongguo chajing* (Csungkuo csacsing) Kínai teáskönyv 中國茶經. Chen Zongmao vezető szerk. 陈宗懋 主编. Sanghaji Kultúra Kiadó, 1998. A továbbiakban: Kínai teáskönyv. A vezető szerkesztő (1933–) a Kínai Mezőgazdasági Akadémia Teakutató Intézetének kutató professzora, korábban az Intézet igazgatója volt.

34 Szedés, szikkasztás, sodrás (pödrés), fermentálás, szárítás (pörkölés).

35 Liu Tong (Liu Tung): *A kínai tea*. Ford. Bánki Dezső. Kossuth, 2008. A továbbiakban: Liu Tong.

36 *shoucha* (soucsá) 受茶, ill. *chicha* (csicsá) 吃茶

37 *chaqian* (csacsien) 茶钱

38 *chali* (csáli) 茶礼

39 Kínai teáskönyv, 604. o.

A teázás ugyan nem jellemkérdés, mégis van valami igazság abban, amit Lu Yu tanácsol: „*A tea fogyasztása, rendkívül hűsítő természete miatt, elsősorban mértéktartó és szerény embereknek ajánlott.*”⁴⁰ Veszekedés, esetleg verekedés nyilván teaházakban is előfordult már, de az ilyen botrány mégis inkább a kocsmákra jellemző. A teából hiányzik az agresszivitásra sarkalló tulajdonság. A teázás inkább szemlélődésre, elmélkedésre, csevegésre ösztönöz.

A mai hétköznapiakban lehetetlen a „ceremónia” és a „művészet” bonyolult, időigényes szabályait és követelményeit megtartani, de ezeket az emberek jórészt akkor is ismerik, ha maguk nem gyakorolják.

Különösen igaz ez a Vas Avalókitésvara⁴¹ nevű vulungtea fogyasztására. A teát először leöblítjük, s az öblítővizet kiöntjük. Az első forrázatot az ún. illatpohárba töltjük. Ez egy karcsú, hengeres, 6 centiméternél általában nem magasabb és kb. 3 cm átmérőjű pohár, melyet nyomban befedünk a fölfelé öblösödő, de most szájával lefelé fordított ivócsészével, amelynek szája legfeljebb 5,5 cm átmérőjű és magassága kb. 3,5 cm. Az egymásra tett két poharat egyetlen mozdulattal megfordítjuk, így a tea az ivócsészébe kerül. Az üres illatpoharat orrunkhoz emeljük és kiszippantjuk belőle a forrázat illatát. Az illatpoharat ekkor félretesszük, a további forrázatokhoz már nem használjuk. Az ivócsészéből lehetőleg három apró korttyal kihörpintjük a borostyánszínű forrázatot, ami nem több másfél-két centnél. A legfinomabb illata az első, a legfinomabb íze a második forrázatnak van, de a további forrázatok is aromásak.

A Vas Avalókitésvara megtalálásához és elnevezéséhez több történet fűződik. Az egyik szerint egy Anxi megyei teatermelő paraszt a hegyekben őgyelegve egy apró buddhista szentélyt talált, amelyben Avalókitésvara bódhiszattva vashiból készült szobra volt elhelyezve. A szentély mellett egy sziklarepedésből kinőtt, furcsa cserjét pillantott meg. Óvatosan kiemelte, hazavitte, elültette és kiderült, hogy egy addig ismeretlen teafajta birtokába jutott, amelyet a szentélyről Vas Avalókitésvarának nevezett el.

Egy másik magyarázat szerint a tea neve egy Qing-házi császártól származik, aki úgy találta, hogy a tea furcsán összetöpreődött levelei Avalókitésvara bódhiszattvát formázzák, s ha a tealeveleket egy porceláncsészébe szórják, az olyan hangot ad, mintha a porcelánra apró vasdarabokat pörgetnének.

A tea Kínából terjedt el világszerte. A teát elsőként holland kereskedők szállították hajóval Aomenből (Makaóból) Jávára és onnan Európába a XVII. században.⁴² Kína övta a tea titkát, tiltotta a növény magjának, cserjéjének, a feldolgozás technológiájának nyugatra vitelét. Ez 1835-ig sikerült, akkor azonban az angolok kicsempészték Kínából a magokat és a cserjét, és a teát meghonosították Indiában, később Cejlonban (a mai Sri Lankán).⁴³

A tea nyugati elnevezései is kínai eredetűek. A teának két európai neve ismert. A magyar tea főnév német (Tee) közvetítéssel, az angol tea szóból ered, az angolok pedig a tea jelentésű kínai írásjegyet egyik dél-kínai kiejtését⁴⁴ utánhozva vették át a szót. A tea másik európai neve az írásjegyet észak-kínai kiejtésének (*cha*) átvételéből származik, mint pl. az orosz csáj.

Az utóbbi évtizedekben a modernizációval és a városiasodással Kínába betört és divattá vált a kávé és a nyugati üdítók (pl. a Coca Cola) fogyasztása, szélesedik a sörivók, újabban pedig a tejivók köre (noha a kínaiak többségének szervezete nem vagy csak nehezen emészti meg a tejcukrot). Mindez gyengíteni látszik a teázás egyeduralmát. Az utóbbi években már az is előfordul, hogy hivatalos megbeszélésen megkérdezik a vendégtől, teát vagy üdítőt szeretne-e fogyasztani.

II.

Az alkoholfogyasztás, az alkoholmámor, az ivási kultúra is a kínai civilizáció szerves része. A mértéktartó alkoholfogyasztás mintaképe maga Konfuciusz, aki a borivásban „*soha nem jutott odaig, hogy megzavarodjék tőle.*”⁴⁵

A kínai alkoholos italok feltalálásának többféle mítosza ismert. Az egyik hagyomány szerint az alkoholos italt az antropomorfizált Borcsillag⁴⁶ találta fel és tőle hagyományozódott – a léteben egyelőre nem igazolt – Xia (Hszia 夏)-dinasztia (i. e. XXI–XVII. század) idején élt két kultúrhősről. Egyikük, egy szeszfelügyelettel megbízott hivatalnoknő, bizonyos Yidi (Jiti) 儀狄 találta fel a ragacsos rizsből erjesztett „sárga bort”, másikuk, a dinasztia ötödik uralkodója, Du Kang (Tu Kang 杜康) pedig a gabonából, rendszerint cirokból⁴⁷ erjesztett „fehér bort”, vagyis a gabonapálinkát.

40 Lu Teáskönyv. 6. o.

41 Avalókitésvara: egy bódhiszattva. A bódhiszattva: buddhista szent, aki ugyan ellobbanhatna a nirvánában, de emberszeretetétől vezérelve erről lemond, hogy másoknak segíthessen a szenvedésektől való megszabadulásban. Avalókitésvara kínai neve, az írásjegyek jelentése szerint lefordítva: Aki meghallja a világ hangjait (Guanshiyin 觀世音). Kínában különösen nagy tisztelet övezi, sokan könyörögnek hozzá.

42 Kong Xianle (Kung Hszién-lő) 孔宪乐: A kínai és külföldi teázásról 中外茶事. Sanghaji Kultúra Könyvkiadó, 1993. 100. o. A könyv Kína és más országok teázási szokásait, teatermelését és a nemzetközi teaszervezeteket ismerteti.

43 Liu Tong, 63. o.

44 A Tajvani-szoros kontinentális partján fekvő Fujian (Fucsien) tartomány Tajvannal szembeni, déli részének (Minnan 閩南) nyelvjárásában a tea írásjegy olvasata: *té*.

45 Tókei Filozófia, Első kötet. 100. o.

46 *Jiuxing* (Csiuhszing) 酒星

47 *gaoliang* (kaoliang) 高粱

A gazdag kínai alkoholirodalom néhány remekműve magyarul is olvasható. A magyar fordítások a kínai szeszecitalkok megnevezésére egyöntetűen a *bor* főnevet használják, ami megtévesztő, mert a magyar olvasók óhatatlanul a szőlőborra asszociálnak. A fordításokban előforduló *bor* kínai megfelelőjének⁴⁸ fogalmi tartalma: alkoholtartalmú ital. A hagyományos kínai alkoholos italok alapvetően tehát két változatra oszthatók: a „fehér alkoholos italra”⁴⁹ és a „sárga alkoholos italra”,⁵⁰ utóbbit alacsony alkoholtartalma miatt indokolt rizsbornak fordítani. (A bornál jobb fordítási megoldást a szerző sem tud ajánlani.) A kínai szőlőbor neve megegyezik a magyar összetett szó logikájával.⁵¹

A kultúrhéroszok emlékét máig megőrizte a kollektív tudata visszamenőleges történeti feljegyzések és a szépirodalom segítségével. E mitikus személyeknek rendben tartott emlékhelyei vannak, tudni vélik életidejüket, olykor még életrajzukat is. Du Kangnak, akinek tisztelői emléktemplomot is emeltek, a hagyomány számon tartja születési helyét és anyja nevét is. A belföldi turizmus fellendülésével megnőtt az ilyen emlékhelyek látogatottsága. Yi Diről egy kiváló minőséget jelző, országos ipartestületi díjat neveztek el, Du Kang nevét pedig egy népszerű, a szerző által is nagyra becsült kaoliang pálinka viseli, melyet Henan tartományban, a Luoyanghoz tartozó Dukang községben készítenek. Az emlékezet megőrizte a nagy borisszák, köztük a szakadatlanul részeg (nyilván a ráivásos módszert alkalmazó) írástudó archetípusának, Liu Lingnek 劉伶 hírét-nevét.

A klasszikus kínai líra és széppróza tele van az alkoholmámor témájával.⁵² Részegeskedésről már a Dalok Könyve is tudott. Az ősöknek bemutatott áldozatok gyakran „nagy zabálással” és italozással zárultak. Ez tetten érhető a Dalok Könyvének alábbi részletében, amely szemléletesen ír le egy Zhou-kori (i. e. XI. sz. – i. e. 256) lakomát, amelyen – az ősök lerészegedett szellemeinek eltávoztával – a résztvevők elfogyasztották az áldozatul felajánlott ételeket és italokat:

*Vége van a szertartásnak,
Harang, dob is illőn szólott.
Jelenti az imamester:
Ősök lelke mind berúgott.
Helyére megy az unoka,
Szellemősök szedelőznek,
Dobdübögés, harangzengés
Búcsúztatja sorban őket.
Mindenesek, úri hölgyek
Szorgoskodnak, rendet raknak,
Apák, fiak, bátyák, öccsök
Hangoskodnak, mulatoznak.*

*A zenészek újra kezdik,
Boldogság tölt el mindenkit,
Jól belaknak, be is rúgnak,
Ájtatosan hajlonganak.
Az őskéket jól tartották,
Hosszú éltük ezért kapták.
„A szertartás hibátlan volt,
Minden szabályosan zajlott,
Fiaitok, unokátok
Fel ne adják, ne csorbítsák,
Sorra-rendre mind megtartsák”.⁵³*

A „fehér” gabonapálinkák királya, Kína nemzeti alkoholos itala, a kínai állami fogadások fénypontja: a *maotai*, melyet a délnyugat-kínai Guizhou tartományban, Maotai nagyközségben készítenek (a település közigazgatásilag Renhuai) városához tartozik.⁵⁴ A maotai Kínán kívül Kelet- és Délkelet-Ázsiában is közkedvelt, sok készül belőle exportra, rettenetesen drága, ezért hamisítják.

Természetesen a maotai is régi ital. Állítólag már a Selyemutat felkutató Han-házi Harci Erényekkel Ékes Császár (Han Wudi, uralk. i. e. 141 – i. e. 87) Maotai vidékén készített alkoholt iszogatótt. A maotainak dokumentálhatóan nyolcszáz éves története van. A kínaiak számára ma is a maotai jelenti a gabonapálinkák csúcsmínőségét. Az italhoz azonban magas ára miatt kevesek juthatnak hozzá.

A maotai kiemelkedő minőségének három titka van: a kiváló fajtájú cirok, a Chishui (Csisu) folyó⁵⁵ különleges vize és a hosszú, legalább öt évig tartó gyártási folyamat, amelyet hosszas

48 *jiu* (csiu) 酒

49 *baijiu* (pajcsiu) 白酒

50 *huangjiu* (huangcsiu) 黄酒

51 *putaojiu* (putaocsiu) 葡萄酒

52 Ilyen vonatkozású költeményeket idéz J. O.: A kínai piacok évezredei. Műhely, Piac c. tematikus szám. 2012. XXXV. évfolyam, 5–6. szám. 61., 62. és 68. o.

53 Dalok Könyve, Kisebb ünnepi dalok, Burjánzik a királydinnye 詩·小雅·楚茨. Részlet. A szerző ford. Korábbi fordítása Szabó Magdától: Dalok Könyve. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959. 270. o.

54 Guizhou (Guicsou) 贵州, Maotai 茅台, Renhuai (Zsenhuai) 仁怀.

55 赤水河 (Vörösvízű folyó)

tárolás követ, mivel a maotai annál jobb, minél régebbi. Ezekhez járulnak a mikroklimatikus viszonyok és a speciális pincék. A recept titok. Az eredmény: egy kivételesen harmonikus aromájú, kissé olajos állagú, illatos, testes ital.

A politikai viharokat a maotai márkanev is megsínylette. 1954-től a belföldi értékesítésű maotait átkeresztelték „aranykeréknek”, sőt, egy időben „munkás-parasztnak”, a külföldi értékesítésűt pedig „repülő halhatatlannak”. A „kulturális forradalom” idején egy ideig a „napraforgó” márkanevet kapta, melynek az a magyarázata, hogy abban az időben az irodalomban és az ikonográfiában a nap Mao Ce-tungot, a napraforgó pedig a felé forduló népet szimbolizálta.

Ezen kívül Kínában ezer más, kiváló aromájú „fehér” gabonapálinkát készítenek. Közülük kiemelésre méltó a kétszer párolt kisüsti.⁵⁶ A fehér gabonapálinka hidegen és melegítve is iható. Melegítve hamarabb és alaposabban be lehet rúgni tőle.

Régen azt tartották, hogy délen a „sárga bort”, északon a „fehér bort” isszák. Ma ez legfeljebb a gyártásra vonatkozik. A „sárga” rizsbort déli városokban és Shandong (Santung) tartományban gyártják. Ennek az italnak a minősége a kitűnő rizstől, a kiváló víztől, az érlelési és utókezelési technológiától függ. Receptje ennek is hétepcséses titok.⁵⁷ A sárga borok királynője a Shaoxingi óbor⁵⁸, amit a Zhejiang (Csecsiang) tartományi Shaoxing városában állítanak elő. A „sárga bor” szeszfoka 14 és 20 között van, ezért jobban illik rá a bor minősítés. Az autentikus pekingi kacsa nem képzelhető el melegített sárga bor nélkül, melyet pocelán kannából kiöntve, apró porcelán csészéből isznak. Az ital nem csak Kínában, hanem más kelet-ázsiai országokban is, különösen Japánban kedvelt.

Az alkohol lényeges szerepet játszott a különféle áldozati ceremóniákon a házasságközvetítés és a házasságkötés különböző szakaszaiban. Utóbbiból annyi megmaradt, hogy a házasság megpecsételéseként az ifjú pár kölcsönösen iszik egymás poharából. De ez ma már csak szokás, nem jogi aktus.

A régi kínai írástudó elit kidolgozta a szeszfogyasztás normáit, melyek betartása kulturáltság kérdése volt. Ma ezeket nem lehet precízen követni, ám a köztudatban él az emléküik és befolyásolják az alkoholfogyasztás jóízűsü híveit. E normák szerint az ivás helyszínétől lehetőleg kedvező természeti környezetet, pl. bambuszerdőt vagy sétahajókázást kell választani. Régi bölcs tanács, hogy ne igyunk veszekedés közben. Kétséges viszont az az ajánlás, miszerint kedvező alkalom az ivásra a horgászás (vízbe esve a horgász úgy járhat, mint a nagy költő Li Taj-po⁵⁹). Ma már aligha érvényesíthető az a tanács, hogy az alkoholfogyasztáshoz kedvező körülmény az újhold, hiszen a városokban akkora a lég- és fényszennyezés, hogy nappal nem lehet látni az eget, éjjel a csillagokat. Kiváltképp betarthatatlan az a követelmény, hogy az ivó legyen egyenes jellemű, hiszen e norma alkalmazása az emberek számottevő (nagyobb?) részét eleve kizárná az alkoholélvezők sorából. Az alkoholisták viszont egyenes jellemű embereknek tarthatják magukat.

A szőlő nem volt ismeretlen a régi Észak-Kínában. A Dalok Könyve említ egy növényt,⁶⁰ amelyet az utókor vadszőlőként értelmez. Lehetséges, hogy a Zhou (Csou)-szertartások is említik a szőlőt egy mezőgazdasági terményeket felsoroló részben.⁶¹ Az kétségtelen, hogy a szőlő a selyemút menti „Nyugati Területről”,⁶² egész pontosan a közép-ázsiai Fergánából került Észak-Kínába. Egy Han-kori diplomata, utazó, földrajzi felfedező és hírszerző⁶³ vitte be a szőlőt Kínába az i. e. II. században, s vitt magával borászokat is. E korból van tudósítás a kínai szőlőborról, melynek előállítását a Han-dinasztia Hadi Erényekkel Ékes császára szorgalmazta. A szőlőbor azonban ritka és drága ital volt a termőföld szűkösége, a gabonatermesztés elsődlegessége, valamint a szőlő munkáigényességének és termőre fordulásának hosszu ideje miatt. A Han-kor végi-utáni felfordulások visszavetették a szőlőborkultúrát, mely azonban nem felejtődött el. A Wei-dinasztia Wen császára⁶⁴ különösen kedvelte a szőlőbormámort.⁶⁵ Az Északi-Déli Dinasztiák idején a szőlőbor gyógyhatásával is számoltak. A kor kimagasló írástudója egyik költeményében így ír:

56 Erguotou 二锅头, alkoholtartalma 56%-tól 70%-ig terjed. Szintén „kerítésszagató” a baiganer 白干儿 nevű kao-liang pálinka, mely évtizedekkel ezelőtt a pekingi riksáskocsmák kedvelt, apró kerámia csészékből fogyasztott itala volt.

57 A nagyhírű shaoxingi (Saohszing) borüzemben járva a szerző – tesztelés céljából – érdeklődött a recept felől, s amint arra számítani lehetett, udvarias elutasításban volt része. (Lehet, az illető üzemi vezető azt hitte, hogy ravasz élelmiszer-ipari kémkedési kísérletet hárított el.)

58 Shaoxing laojiu 绍兴老酒.

59 Li Bai 李白, magyar kiadványokban használt nevén Li Taj-po (Li Taibai, 李太白 701–762). Tang-kori költőóriás, aki a népi hagyomány szerint részegen ki akarta merni a holdat a vízből, de beleesett és megfulladt.

60 yu 蓂 (kiavult írásjegy), Dalok könyve 詩經, Binfeng, qiyue], 豳風, 七月.

61 Zhou-szertartások, Zhouli 周禮·地官司徒·第二: „場人掌國之場圃, 而樹之果藏珍異之物, 以時斂而藏之”. A kövérrel írt két írásjegy szó szerinti jelenése „értékes ritkaság”. E szót egy Han-kor végi tudós, a konfucianus kánonok kutatója és kommentátora, Zheng Xuan (Cseng Hszüan) 鄭玄 (127–200) „szőlő” jelentésű szónak értelmezi. A Zhou-szertartások szerzőségét a hagyomány Zhou hercegnek tulajdonítja (i. e. XI. sz.), de valószínűleg a Hadakozó fejedelemségek korában (i. e. 475–221) keletkezett és a Han-kor (i. e. 206 – i. sz. 220) elején került elő.

62 Xiyu (Hszijü) 西域

63 Zhang Qian (Csang Csien) 張騫 (kb. i. e. 164 – i. e. 114). A szőlőborról: Sima Qian (Szema Csien): Történeti feljegyzések 司馬遷·史記, Leírások Dayuanról és környékéről 大宛列傳: „大宛...有蒲陶酒” „Da Yuan-ben [Fergánában]... van szőlőbor.” A szerző ford.

<http://so.gushiwen.org/guwen/book.aspx?b=%E5%8F%B2%E8%AE%B0>

Utolsó letöltés: 2015. január 16.

64 Wei Wendi 魏文帝, eredeti nevén Cao Pi 曹丕 (uralk. 220–226).

65 A kínai szőlőbor történetét tárgyalja (az itt forrásként felhasználta) A kínai szőlőbor-kultúra és története 中国葡萄酒文化及其历史.

<http://wenku.baidu.com/view/c51a861ea8114431b90dd81e.html##>

Utolsó meglekintés: 2015. szeptember 23.

*A nagy szentek tudománya
öröklétnek labdacjáról
nem ér fel egy pohárnyi bor
ezer napi mámorával.⁶⁶*

A szőlőborkultúra a külvilág felé nyitott, kozmopolita Tang birodalom első, virágzó korszakában lendült fel, különösen a fővárosban, a milliós Chang'anban ma: Xi'an). E korszak alkohalmámorának leírását olyan nagyszerű költők hagyományozták az utókorra, mint Li Bai (Li Taj-po), Du Fu (Tu Fu), Bai Juyi (Po Csü-ji) és mások. A borivás elterjedése összefüggött a dinasztia közép-ázsiai terjeszkedésével. E kor *határőrvidék-költészetének* gyöngyszeme Wang Han híres költeménye, melyet azért érdemes idéznünk, mert a mai értelmiség is ezt tartja e hagyományos műfaj csúcspontjának, és sokkal inkább ebből ismeri az akkori „végvári” viszonyokat, semmint a száraz történeti feljegyzésekből:

*Éjjélszín jáde pohárban
Szőlőnedű zamata.
Igyunk, míg nyeregbe nem hív
Barbár lant parancsszava.*

*Az ittasan porba dülőt
Ne illesse gúnykacaj.
Kevesen térünk meg élve,
Ha elült a csatazaj.⁶⁷*

A Tang-birodalom gerincét megroppantó, 755-ben kezdődő An Lushan-felkelés véget vetett a dinasztia virágzásának, megszűnt a selyemút keleti szakasza fölötti kínai ellenőrzés és a borivás szokása is alábbhagyott – ám nem szűnt meg teljesen. Erről tanúskodnak a Song (Szung)-kor (960–1279) nagy írástudóinak a művei. Amikor azonban Észak-Kína barbár kézbe került és a dinasztia 1127-ben kénytelen volt fővárosát délre áthelyezni, a távoli szőlőültetvényekről a szőlőbor már alig-alig jutott el Dél-Kínába.

A mongol Yuan-dinasztia (1271–1368) idején a mongol előkelőségek – a kumisz mellett – kedvelték a szőlőbort is. Az egyesített országban föllendült a szőlőültetvények művelése és a szőlőbor készítése. Erről a *Marco Polo utazásai* c. könyv több helyütt megemlékezik. A könyv e részleteiből az szűrhető le, hogy a szőlőbor élvezete a nép körében akkoriban sem volt elterjedt, hanem megmaradt a szellemi és politikai elit, a tehetősek kedvtelésének. Az észak-kínai, ma Taiyuan-nek nevezett város környékéről így szól a velencei: „*Kitűnő szőlőt termelnek, ezért bőven van boruk. Egész Kathajban [Észak-Kínában] ez az egyetlen terület, ahol szőlőt művelnek.*”⁶⁸

A könyvben szó van arról is, hogy az észak-kínaiak általában nem szőlőborivók: „*És elmondom még, hogy a kathaji nép legnagyobb része bort iszik; rögtön leírom milyet. Rizsből erjesztett folyadék ez, sok finom fűszerrel, és állítom jobb íze van, mint bármilyen más bornak...*”, és Polo a kalmár gyakorlatiasságával hozzáteszi: „*És mert igen erős ital, hamarabb be lehet tőle rugni, mint más bortól.*”⁶⁹ Marco Polo hasonló tapasztalatot szerzett Manzi-ban (Dél-Kínában) is. A Yuan-ház előtti dinasztia (a Déli-Song) nagy fővárosáról, Kinszéről (a mai Hangcsouról) szóló beszámolójában ez áll: „*Szőlőt itt nem termesztene, de igen jó mazsolát és [szőlő]bort hoznak be külföldről. Az őslakók ugyanis a [szőlő]bort nem sokra becsülik; sokkal szívesebben isszák a saját maguk készítette fűszeres rizsbort.*”⁷⁰

A Ming-korban a szőlőborivászat a korábbiakhoz képest is alábbhagyott, mert a dinasztia nem támogatta ennek az alkoholfajtának az előállítását. Némi fellendülést e tekintetben az utolsó dinasztia ideje, a Qing-kor hozott, mivel a dinasztia pacifikálta a Nyugati Terület egy részét, ahol honos volt a szőlőkultúra. A bor azonban a felső körök itala maradt. A dinasztia bukása után, a Kínai Köztársaság időszakában alakultak szőlőborkészítő kínai cégek, amelyek ekkor sem tömegigényt elégítettek ki, hanem annak a veszternizált rétegnek a szükségletét, amelyik már a teát is, angol módra, tejfel itta.

A Kínai Népköztársaság megalakulása után is gyártottak Kínában szőlőbort. Áruházak és nagyobb italmérések polcain láthatók voltak ezek a palackok (inkább dekorációként) és a jobb vendéglőkben is rendelkezett belőlük, akinek erre szottyant kedve. Ezek a borok borzalmas ízűek voltak a sok cukortól és más ízesítő anyagoktól, állaguk pedig inkább a körömlakkhöz volt hasonlítható. A szerző egyetlen kocsmában sem látott kínait, aki ilyen pancsolt lötytyöt ivott volna. Ezek a készítmények – sok citrommal, valamint szegfűszeggel és fahéjjal – legfeljebb forralt borhoz szolgálhattak

66 A szerző ford. Yu Xin (Jü Hszin 庾信): *Yan'gexing*: 燕歌行 (részlet) „蒲桃一杯千日醉, 无事九转学神仙”.
<http://baike.baidu.com/subview/160276/5062209.htm>
Utolsó megtekintés: 2015. március 6.

67 A szerző ford. Wang Han (valószínűleg 687–726). A vers eredeti címe: Liangcsoui dal, Liangzhou qu/ci 凉州曲/詞. In: Háromszáz Tang-kori vers, VIII. fejezet 唐诗三百首, 卷八. Kínai Könyvesház, 1963. 3. o. és
<http://club.ntu.edu.tw/~davidhsu/New-Davidhome/05-david-book/DAVIDBOOK/CHINESE/002david-new-book2/TS300.pdf>
267. vers
Utolsó megtekintés: 2015. szeptember 23.

68 Marco Polo utazásai. Ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Vajda Endre. Gondolat, Budapest, 1963. 199. o.

69 Ibid. 190. o.

70 Ibid. 264. o.

alapanyagul (melynek készítését az akkori Kínában valószínűleg csak a magyar ösztöndíjasok kínai tanuló társai ismerték). Holott akkoriban egy magyar újságíró, kínai borkombinátban tett látogatása során, azt tapasztalta, hogy a természetes kínai bor – az adalékok hozzáadása előtt – ízletes volt.

A reform- és nyitási politika, a piacgazdaság bevezetése nyomán kialakult és megerősödött egy újjazdag réteg, mely leginkább nyugat-majmolásból kifolyólag rákapott a méregdrága francia borokra. Ezek fogyasztása státuszszimbólummá lett.⁷¹ A kínai borászatot kézbe vették a franciák, a piacon megjelentek a francia, olasz és spanyol borok, utóbb a chilei, az argentin, sőt az ausztrál borok is. Ezek a külföldi cégek ugyanis tudták, hogy Kínában egészségre hivatkozó reklámszöveggel lehet a vásárlók figyelmét felkelteni. Ezt a döntő időszakot a magyar borászat átaludta.⁷² Megnyíló piacra az elején kell betörni.

Kínában még ma sem lehet tömeges szőlőborfogyasztásról beszélni, azonban a kínai ivási kultúra történetében – még ha a margóján is – helye van a szőlőborivásnak, mely végül is lehet, hogy kétezer éves múltra tekint vissza.

A tea- és a szeszivás nem zárta ki egymást. A kínai történelem nagyjai erre a kérdésre gyakorlati választ adtak: rendületlenül itták mindkettőt. Legfeljebb az arányokban voltak egyéni, eseti eltérések. Épp ezért hiányérzetet kelthetne esszénk címadójának, *A tea és bor vetélkedése* c. műnek az említetlenül hagyása. A műben a tea és a szesz ital felváltva dicséri saját erejét és szólja le a másik tulajdonságait. A vitázókat az „öt elem” (fa mu 木, tűz huo 火, föld tu 土, fém jin 金, víz shui 水) egyike, a Víz inti rendre, mondván,⁷³ hogy önélkül sem tea, sem bor nem létezne, s lelkükre köti: „*Arra intellek benneteket, / mától fogva szent legyen a béke!*” A Víz konfucianus szellemiségű záró szentenciája pedig így hangzik:

„Így aztán a kocsmá sem pang,
fellendül a teaház is véle.
Az időst meg tiszteljétek!
Legfőképpen ezt vegyétek észbe!”

A legteljesebb, máig érvényes igazságot Lu Yu Teáskönyve mondta ki: „*A szomszéd vízzel oltatható, a bűs a bánat borral [szesszel] orvosolható, a levertség, álmatlanság teával üzhető messze.*”⁷⁴

III.

A tea és a „bor” idézett vetélkedésében a sör értelemszerűen nem vehetett részt. Nem zárható ugyan ki, hogy már a kínai korai ókorban létezett egy sörszerű ital,⁷⁵ melyet a Han-korban szorított ki a *sárga szesz*. A modern sörkultúra azonban csak a XX. század elején, külföldi jövevényként jelent meg Kínában. Ekkor egy új írásjegyet alkottak és vezettek be a sör fogalmának jelölésére.⁷⁶ Az első sörgyárat oroszok alapították Harbinban, 1900-ban. A máig leghíresebb kínai sörgyárat németek és angolok alapították Qingdaóban (Csingtao 青島) 1903-ban.⁷⁷ A Kínában működő sörgyárak a nyolcvanas évekig nem tömegigényeket elégítettek ki. A sörivás elterjedése a Teng Hsziao-ping (Deng Xiaoping) nevéhez fűződő reform- és nyitási politika korszakában kezdődött, és ma már Kínában számtalan sörgyár és serfőzde működik.

Az öregek nem is olyan rég még nem tekintették honi italnak a bevándorló sört. Egy lebontásra ítélt régi pekingi korcsma idős törzsvendége az 1980 utáni reformkor kezdete utáni időkben így vélekedett a sörrel: „*En mondom magának Wang úr, harminc évvel ezelőtt Pekingben senki sem itta volna meg ezt a lötytyöt. A külföldiek hozták be ezt is. Ma mindenben őket majmoljuk. Ezekben a szűk szárú idegen nadrágokban [a szűk farmerről van szó] még a seggük is tengerentúli lesz. Ráadásul ezt a külföldről jött lóhúgyot sem úgy isszák, mint ahogyan a mi italainkat szokás.*”⁷⁸ Az új, városi generációk már jóval barátságosabban vélekednek a jövevény sörrel.

71 A kilencvenes évek második felében, a pekingi Eiffel-torony (铁塔) mulatóban a szerző megkísérelte a vezetőt meggyőzni, hogy az itallapon lévő, közepes minőségű francia boroknál jobb és olcsóbb a magyar bor. Az üzletember azt válaszolta, hogy vendégei csak a francia borról tudnak, olcsó bort pedig nem szokásuk rendelni.

72 Nem így egy akkor nálunk élő kínai vállalkozó, aki tankszámba vitte be Kínába a magyar homoki vörösbort. Ő tudta, hogy a bemutatókra 1.) az újbúrszóziát kell meghívni, 2.) azt kell nekik megmagyarázni, hogy a magyar vörösbort nagyon *egészséges*. Ez utóbbi kapcsán hivatkozott a magyar bikavérre, mely kínaiul nagyon jól hangzik (de azt nem állította, hogy az ő vörösbora bikavér lenne!). A szerző részt vett pár magyar borbemutatón, ahol a magyar borászok a borok testességéről, gyümölcsösségéről stb. beszéltek, amiből a kínaiak egy kukkot sem értettek, mert az akkori köznyelvben még olyan bort jellemző szavak sem léteztek, mint pl. a *száraz*, *félsszáraz* stb.

73 Az alábbi idézetek forrása: Tea és bor, 35. és 37. o.

74 Lu Teáskönyv, 31. o.

75 Ez az alacsony alkoholtartalmú, gabonacsirából készített, édeskés, sörszerű ital a *li 醴*, melynek írásjegye előfordul a *Dalok Könyvének Himnuszok* részében, a *Dús esztendő* kezdetű versben (詩經·三頌·臣工之什·豐年).

76 Az új írásjegy: 啤, olvasata: *pí*, mely a német Bier szó fonetikai „fordítása”. Ehhez az írásjegyhez illesztették az *alkoholos ital* jelentésű, főntebb már tárgyalt *jiu 酒* írásjegyet, s a kínai nyelvben ez lett a sör kéttagú neve.

77 Élete legjobb sörét a szerző a csingtaói sörgyár tárgyalójában csapra vert hordóból itta (és New York kínai negyedének egyik vendéglőjében is ihatott palackozott csingtaói sört). A csingtaói sör titka – a kiváló árpa és komló mellett – a várostól nem messze elterülő Laoshan (Laosan)-hegység forrásvíze.

78 Zheng Wanlong (Cseng Van-lung 郑万隆): Távoli mennydörgés, ford. Polonyi Péter. In: Modern kínai elbeszélők, Tanulmányok és fordítások Galla Endre 80. születésnapjára. Szerk. Hamar Imre és Salát Gergely. Balassi Kiadó, Sinológiai műhely, 6. 2007. 201. o.

Versifikációs kérdések

(Tolnai Ottó: Nem könnyű)

Nabokov stoppolt zoknija, Füst Milán bivalybőr papucs, a mindenség átmérőjeként ragyogó partvisnyél. Tolnai poézisének sajátlagos tárgyai, az alkotói pálya öt évtizede gyarapodó Wunderkammerének¹ relikviái, melyek a szerző 2001 és 2017 között keletkezett műveit egybegyűjtő *Nem könnyű* kötetben kaptak helyet. A Jelenkor Kiadó gondozásában megjelent életműsorozat harmadik, a szerző „kései kísérleti költészetét” (143.) magába foglaló kötete reflexív módon szerepelteti a Tolnai-univerzum jól ismert attribútumait, miközben a sokszínű oeuvre újabb tónusait is felvillantja.

A 2016-ban indult életműsorozat fontosságát és az – eddigi kötetek alapján kirajzolódó – kiadói koncepció jelentőségét kellőképpen hangsúlyozni nem könnyű. A Tolnai-művek kultikus darabjainak megjelentetése, a szerző kánonformáló munkásságának kiemelése az utóbbi évek üdvözlendő kiadói törekvése. A sorozat darabjai alkalmasnak adnak arra, hogy reprezentáns művekre fókuszálva kövessük a kiterjedt életpályát, felmérjük feszítvóját. A nyitó kötet, az – elsőként 1980-ban az újvidéki Forumnál megjelent, Magyarországon eddig hiánycikknek számító – *Világpor*² (költői önértelmezéssel is bővített kiadás) Tolnai máig eleven megszólalását, versnyelvének frissességét bizonyítja. Az életműsorozat második darabja a műfaji diverzitásra, az epikus formák innovatív felhasználására irányítja a figyelmet: a könyv a „próza miniatűröket”³ tartalmazó *Gogol halálát* és az autobiografikus elemeken alapuló rövidtörténetet bravúrosan működtető *Virág utca*⁴ kötetét fogja egybe.

A *Virág utca* 3 „pillanatprózáinak”⁵ *Film* című darabjában a következő metapoétikus szövegrész olvasható: „ez az [...] én tulajdonképpeni műfajom, formám: ahogy hozzáérek egy-egy műfaj falához, és hol boldog, hol fájdalmas arckifejezéssel visszahúzódom, visszarántom a kezemet”.⁶ Tolnai jellegzetes eljárására – az architextuális kereteket lebontó írások létrehozására – vonatkozó sorok a szerző új kötetét tekintve ugyancsak érvényesek. A könyv öt fejezetének narratív hosszúversei (*Nem könnyű*, *Kibuggyan a vér a számon*), könnyű helyzetrajzai (*Nem álltam félre*), kerekre csiszolt, dalszerű költsései (*Őszi nyuszi*), csattanós gageken (*A jeget a JAGUÁR-ról, Kövér bundás picák*) vagy anekdotikus elemeken alapuló prózaversei (*Az a tatai is avagy a szövegkócológép levédése*), súlyos nagymonológjai (*Behemperedtél-e a rózsába*) érvénytelenítik a megcsontosodott nyelvi patterneket, a poétikai szabadságot hirdetik; miközben – többszörös önreflexióval – hajtják végre a költői programként tétélezett „kései rekapitulációt”.

Tolnai monográfiája 1994-ben diagnosztizálta azt a kompozíciós eljárást, amely máig jellemzi az író műveinek egy-

máshoz fűződő viszonyát: „A korábbi és a későbbi műalkotások sosem passzív előzményei vagy következményei egymásnak. Különösen nem az olyan művészek esetében, mint Tolnai Ottó, aki nemcsak igen korán megkezdte költői motívumainak újraidézését, hanem szinte folyamatosan rekapitulál”.⁷ A *Világpor* címadó motívumának variációi⁸ immans módon mutatták Tolnai motívumismétléseinek végtelennek tűnő lehetőségeit. A köteteken átívelő trópusokat a *Nem könnyű* – a reflexió számos módozatát⁹ felmutatva – szintén működésbe hozza. A csicsóka, a karfiol, a flamingó, a tenger immár meta-metaforákként,¹⁰ véglegesen kisajátított elemekként tűnnek fel: „akkor határozom el / írok róla / (a magam módján megverselem) / ugyanis egy elpusztult flamingótetem mellett állt / és hát ugye az ember felelős motívumaiért (metaforáiért) / úgy képzelem a túlvilágon majd azt kéri számon / motívumaimat (metaforáimat) / hogyan sáfarkodtam velük / kitartottál-e mellettük” (92–93.). A recepció visszatérő megállapítása, hogy egyes – a torz alaktalanságát formaeszménnyé emelő¹¹ – Tolnai-motívumok (lőszabab, karfiol, csicsóka) alakzatának absztrahált megfelelője a deleuze-i rizóma.¹² A *Nem könnyű* egyes darabjaiban a szerző poétikai privatizációt hajt végre: Tolnai a teoretikus konstruktmot saját alakzataként forgatja vissza művébe: „olykor kezembe vettem egy- / egy nagy lila rizómát” (66.), „csontként ragyogó rizómafoteleinkben” (38.).

A *Nem könnyű* a szerzői szubjektum szereplehetőségeit változatosan variálja. A szövegek jelentős részében jól ismert alteregókat hallunk. A próza önkommentárokat tartalmazó *Lábatlanok avagy a kereszt megtalálásában* (a Tolnai-verset olvasó s a megszólalást folyton megakasztó, ironizáló) Regény Misu tűnik fel.¹³ Az első fejezetben belépő Amadé énekhangja pedig a *Tapór* fejezettől zeng egyre hangosabban. Az alanyi költészetként értelmezhető versek ugyancsak el-

7 Thomka Beáta, *Tolnai Ottó*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1994, 7.

8 Pillék kénpóra, csont-, rizs-, mész- vagy indigópor; a világpor hol a hétköznapi piszka, hol a világegészt magába sűrítő anyag. A költészszerző motívum egyúttal a nagyhatású költői program szimbólumaként is értelmezhető: „Porrá akartam zúzni a klasszikus, romantikus köteteket, kivájni a közepét, kivenni az ott lévő centrális, nagy és szent kategóriákat. Egy új keletkezett, és én oda helyeztem be a karfiolt, a csicsókát és a lőszababát” – *Tolnai Ottó-életműsorozat indít a Jelenkor Kiadó, Vajdaság Ma*, 2016. 04. 08. <http://www.vajma.info/cikk/kultura/11007/Tolnai-Otto-életműsorozat-indit-a-Jelenkor-Kiadó.html>

9 Közülük egy például a *Behemperedtél-e a rózsába* metapoétikus részlete: „Olykor újra elmesélem / jóllehet mindig másképpen keverve / az alkatrészeket / (én nevezem alkatrészeknek a variált motívumokat)” (95.)

10 „hogyan lebbentettem fel / meta-metaforámat / a rózsaszín csövekből görbített / végtelen flamingót” (133.)

„meta-metaforáit mint rezge higanygolyókat segits görgetni fel a csúcs árnyékán” (137.)

11 „a TOLNAI VILÁGLEKSIKON-a is / izgalmas mód él vele / mármint a torzzal mint olyannal / torz virágnak nevezve a karfiolt például” (43.)

12 „A bataille-i indíttatás ellenére vagy épp ennek termékeként az újraismételt helyzet, létszerkezet kimunkálja Tolnai művészetének ismétlésekkel teli poétikáját is, amihez újabb rétegeknek kapcsolódik a deleuze-i filozófia költészetté való szublimálása. Nemcsak a már jól ismert rizómák különböző figurációira (csicsóka, karfiol, toma, jerikói rózsák, patkány, térkép stb.) gondolok most, hanem maga az irodalom, a költői metaforák termékszerűségére is, létrehozottságára és az intenzitásokra, valamint a termelésre, a gyártásra mint ismétlésre, mint igazi, fárasztó tevékenységre.” – Bencsik Orsolya, *Ne félj a rizómától!*, Jelenkor, 2017/5, 635.

13 „Mire is gondoltál, bőkött a képernyőre, itt mire?! [...] Arra talán, kezdtem kényszeredetten, hogy utánuk, T. Olivérék után, mivel én, neked ezt felesleges bizonygatnom, nem vagyok azonos azzal a térdeplő (más versekben zokogó etc.) hitvány hívóval, infaustusszal, T. Olivérrel, immár nem volt olyan szűk ketrec, kényszer a kisebbségi lét, más létforma is választható volt, más utak is nyíltak, ki-be sétálhattunk a kisebbségi létből létbe, igen, más utak is nyíltak, és nem csak az anyaország és nem csak az idegenlégió felé... Jaj, csak ne kezd megint az Adriával, hördült fel Misu” (148.)

1 Tolnai tárgyvilága és a 16. században kialakuló Kunst-, illetve Wunderkammer intézménye közti strukturális hasonlóságot Novák Anikó disszertációja vizsgálja: „Már Tolnai első kötetében, az 1963-ban megjelent *Homorú versekben* is olvashatunk gyűjtőtevékenységről. [...] [az *Intérieur* című költemény] a Wunderkammerek, a ritkaságyűjtemények világát idézi, az összegyűjtött tárgyak között találunk mandzsettagombokat, kirakókockákat, kagylókat, rongybabát, üres tubusokat, de tetten érhető már a szakosodás is, megfigalmazódik a kaktusz- vagy pipagyűjtemény és a régi lámpák beszerzésének vágya. Megjelenik továbbá a gyűjtemény megszervezésének időt helyettesítő tevékenysége is, a lírai én rendezeti gyűjteményét, törölgeti kagylóit, szinte érezzük a vers körül lengedező háremillatot” – Novák Anikó, *A kollektív poétikája – Gyűjtés és muzealizás Tolnai Ottó műveiben*, doktori értekezés, Szeged, 2014. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2193/1/Novak%20Aniko%20disszertacio.pdf>

2 Tolnai Ottó, *Világpor*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2016.

3 Thomka Beáta, *Tolnai Ottó*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1994, 61.

4 Tolnai Ottó, *Gogol halála & Virág utca* 3, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2016.

5 Thomka Beáta, *Tolnai Ottó*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1994, 92.

6 Tolnai Ottó, *Virág utca* 3, Forum Kiadó, Újvidék, 1983, 142.

játszanak a megszólaló szubjektum identitásának problémájával.¹⁴ A *Nem könnyű* több darabjában más-más szerzőktől származó textuális betétek szerepelnek, mely beékelte szövegrészeket a versben megszólaló szubjektum a lírai patchwork drága materiájaként mutat fel. A *Kovács* című versben a háború kitörésekor Belgrádból menekülő Mirko Kovács levelének egy részletét olvashatjuk, a *Te mit varrnál be* pedig Tóth Menyhért édesapjához, a harctérre címzett levelét idézi. A kötet több írása magán viseli a kétezres évek történelmi traumáit (a nizzai terrorcselekmény képeiről *A gyűfásdoboz cím-kéjében*, a migránsválságról *A Velem mi lesz című költemény mellékdalában* vagy *A küszöbön* olvashatunk), s – Tolnai korábbi kötetének toposzait előhívva – visszaidézi a délszláv háború pusztításának emlékét is (*Sós ismét a vértől*).

A *Nem könnyű* számos darabja hommage-ként értelmezhető. Tolnai az irodalmi emlékezetben rögzíti a pályatársak, a családtagok, illetve a versekben meg nem nevezett alakok helyét. A kötet tárgyvilágában egy-egy objektum mementóként tűnik fel. Az apától örökölt kis vásári barométer a mindenség mércéje (*Két szál lószőr*), a hátszékben összepréselődött, talizmánként hordozott béka (sajátos asszociációkkal) Mészöly Filmjét idéző abszolút lemezzé lényegül¹⁵ (*Nietzsche bajsza*), ahogyan a T-vonalzó színeváltozása is a mészölyi tartást, a szerző állandó jelzőjeként emlegetett hajlíthatatlanságot idézi.¹⁶ Feltűnik továbbá a magyar irodalmat „nyelvben megváltó” Esterházy Péter (*avagy a pápa pápaszeme*) vagy Tolnai „mestere a prózában”, Danilo Kiš (*Mi mindent, A fejes vonalzót*); s nem kevésbé fontos helyet foglalnak el a kötet hétköznapi alakjai. Tolnai „felhúzza versébe” a ráckevei „szamaras embert” (*Tapőr*), ahogyan központi szereplője lesz az ipari alpinista (*SCANDAL*), Palicsfürdő utcaseprője (*Avagy imádkozik*) vagy a kis egérbajszú filozófianár, kinek éneke nélkül a győri Műhely tenger számának bemutatója nem lett volna érvényes (*Az egész hiteltelen lett volna*).

A kötet jelentős szövegei foglalkoznak komorabb verstémákkal, az elmúlás, a halál kérdésével. A *Sötét szövegeim* a „lassan elnémuló” nagypapa alakját idézi; az anya testének romlásáról szűkszavúan tudósító *Három szeget*, az öngyilkos barátira emlékeztető *A hal árnyéka* vagy a halott testvért meg-elevenítő *Rahmanyinov dalai* Tolnai költészetének sötétebb tónusait látatják. A *Nem könnyű* címadó versének egyik centrális része – egyfajta vallomásként – szól a festőbarát Györgydeák Györgyhöz: „közben festőbarátom meghalt / úgy halt meg, hogy nem írtam volt róla / (mennyit hibáztam / ha még időben írtam volna festőbarátomról / talán még ő is élne / mennyit hibáztam életemben)” (110.). A kötet legszebb sorai pedig a Hangya András alakját idéző, a festő munkásságának elfeledése ellen munkáló *Kibuggyan a vér a számon* zárata.

A folyóiratközlésként 2004-ben megjelent¹⁷ *Kibuggyan a vér...* a német hangya szó elemzése kapcsán a poliglott Tolnai-líra nyelvi sajátosságainak kérdését is érinti. A szerző szövegeire jellemző nyelvi-kulturális hibriditás¹⁸ a *Nem köny-*

nyű számos részletében tetten érhető.¹⁹ A kötetben emellett bejárható az – az elefántcsonttoronyként magasodó Homokváról²⁰ élénk tároló – nagyvilági tér is, amelyben a szerző domborzati identitására²¹ ismerünk. A Tiszát az Adriával, Újvidéket New Yorkkal²² összekötő gesztus²³ a Tolnai-írások esszenciális mozzanata. A rutinos Tolnai-olvasó a *Nem könnyű*-ben a szerző egyik szintézist teremtő könyvére ismerhet, s közben a versek új impulzusaira lehet figyelmes. Kifogyhatatlan szellemi municiót sejtető költészet ez; öröm, hogy az utóbbi évek bő termése végre kötetben olvasható.

(Jelenkor Kiadó, 2017)

Márjánovics Diána

Parázs? Vagy pántlika?

(Kérk Imre: Mint eleven ígézet)

A költő számára két lehetőség is adva volt: vízbe dobhatott volna kilenc parazsat, aztán ráolvas a létbizonytalanságot naponta átélő, a mindennapi hajszában sérülékeny és mulandó, vétkekre és bűnre is hajlamos esendő emberre, lemossa az arcát, homlokát, mellét, szíve táját, talpát, feje lágját, hasát, ráfűj, a maradék szenes vizet keresztalakban az udvarra önti. De csomózatott volna pántlikát is a csuklójára. Az ígézet még sok egyébre is módot ad, tiszta emlékek képek látására és láttatására. Az ígézetet gyógyítani kell. Az ősök tudták ezt a legjobban. A mai világ már mély árkot von jelen és múlt közé, amelybe a néphit temetkezett, szinte nyomtalanul, hogy emlékünkhöz alig akad róla. Somogyban nem kötnek a gyermek kezére piros ruhadarabot, pántlikát vagy rojtot, hogy ígézet ne fogja, nem raknak ríkító szalagot a növendék állat nyakába, vörös rongyokat se aggatnak a gyümölcsfákra. Gyógyítóként Kérk Imre az emlékfeldolgozó költészetnél maradt, vissza-visszatérő motívumoknál, intellektuális feszültséggel, felelősséggel, tudatossággal és komolysággal, a mesterség magas színvonalán. Hisz a szavak varázserejében, abban, hogy segítenek a versek. Pontosan érzékeli, felméri, megítéli a dolgokat, lát és tapasztal, figyelme egyszerre irányul kifelé és befelé, megtalálja a témákat, lelke új élményekre szomjaz, énekel korszellemet, hangulatokat, megtalálja a formákat, a hangnemeket.

Háromfa: messziről hangzik felénk a név, emlékek alól tör fel és úgy nyíllallik át rajtunk, mint régi táj mélyéből

14 A *Segíts a kis koponyát a verőpárnán felmutatni* című vers „csúcs” szavához fűzött lábjegyzetében például a következők olvashatók: „A költő itt, a csúcsra utalva, minden bizonnyal a Triglavra gondolt, amely egykor, úgy tanulta, úgy élte meg, Jugoszlávia legmagasabb csúcsa volt, s immár örökre a csúcs, mint olyan marad számára, ha csúcsot mond, mindig a Triglavra gondol...” (137.)

15 „máris dadogni kezdtem hiszen mit is mondhatnék / a döglött béka lemezét illetően / tán azt hogy a magyar irodalomnak vannak / ilyen abszolút lemezei (CD-iz) / lásd mészöly FILM-jét” (41–42.)

16 „később talán pedig azért is szerettem volna / egy szép lakkos fejes vonalzó (T-vonalzó) / mert mesterem a prózában / akár egy kést / vonalzó (T-vonalzó) tartott (rejtett) a kezében / amikor először keztem le vele [...] és később is minden egyes alkalommal / éreztem azt a gondolkodó (fejes) vonalzó / ha vágtak már fejbe fejes vonalzóval / akkor el tudod képzelni mondatainak rám gyakorolt hatását / tudom többször megkíséreltem kioperálni kezéből azt a vonalzó / lefaragni szinte ujjperceiről / de hiába az a vonalzó maradt / csontból volt / a feje a vonalzó szép feje pedig ezüstből” (358.)

17 Tolnai Ottó, *Kibuggyan a vér a számon*, Élet és Irodalom, 2004/15.

18 Virág Zoltán, „Az Azúr enciklopédistája” in Thomka Beáta (szerk.), *Tolnai-symposion*, Kijarat Kiadó, Budapest, 2004, 41.

19 A különböző nyelvek jelentésrétegeinek összekapcsolását példázzák a *Kibuggyan a vér...* következő sorai: „emlékszem első saját román szavam a biserica volt / az egész román nyelvet köré raktam / mint Brancusi a targu jiu-i emlékművet ama régi kis templom / biserica köré talán mert szerbül és horvátul szlovénül / és talán macedónul bolgáruul is a biser gyöngyöt jelent” (127–128.). A *Behemperedtél-e a rózsába* című vers Tisja Kljakovic nevéhez fűzött lábjegyzetében pedig – a nyelvi összekapcsolódást megvilágítandó – a következőkre inti a szerző olvasóját: „Kérem, most az egyszer ne olvassátok s-nek az sz betűt, hiszen e tengerfestő leány nevében ott a Tisza is...” (91.).

20 „én legyek az első határon túli / kisebbségi költő / kinek kéglíje (alkóva cellája) / elefántcsonttoronyként ragyog / noha tudtam képzavar / a homokvárakra elefántcsonttoronyt / applikálni / és bűn / aztán az egész kártyavár voltáért / a kis asztalosinas (segédet) hibáztatni” (59.)

21 Faragó Kornéliát idézi Kovács Krisztina, „Tintába fojtva” – A létezés formája: a tenger „mint olyan”, Műhely, 2001/1, 72.

22 „hisz már gyerekkoromban próbálkoztam / az ablaküvegen kopírozva / a tiszát az adriával összekötni” (23.); „a luszteres ferri valójában újvidéki / mint ahogy tulajdonképpen / én is újvidéki vagyok / mi csináltunk volt new yorkot / a szerb athénból” (34.)

23 „Valahogy összekötöm a nagyokat a kicsikkel, az ismeretlent az ismerettel, a lokálist, helyit a világgal. Ezek az ellentétek nálam fontosak.” – Nagy Miklós Kurd – Tolnai Ottó, *Végtelen flamingo*, Irodalmi Jelen, 2010. 07. 06. <https://www.iroldalmijelen.hu/05242013-1021/tolnai-otto-70>

jövő kiáltás. Persze az alkotó gondoskodik arról, hogy a szülőföld ne lágyuljon túlságosan érzelmessé, hogy újabb kötetében ott legyen egy elbíráhatóbb élet ígérete. Furcsa leírni, a József Attila-díjas költő túl van a hetvenötödik születésnapján. Az évforduló megkívánja, hogy az ünnepelt, az alapjában érzékeny-érdeklődő alkotót ajándékkal leljen meg bennünket. A termékeny szerzők közé tartozik, s talán a létezés ünnepének tiszteletére, a Kiskun Helikon népszerű sorozatában (szerkeszti: Réthey-Prikkel Miklós) jelent meg új verskötete. Mindig tartogat számunkra valami meglepetést. Nem fogy ki soha, ezért nem is lehet betelni ajándékaival. Apró emlékekkel kedveskedik legfigyelmesebb olvasójának is. Mindent világosan jelez. Többet mond, mint amennyit kimond. Őszinte, valóságos. A *Mint eleven ígézet* beágyazódik az életműbe, egy kiérlelt és megszenvedett költészet dokumentuma, már címében is jelzi annak a hihetetlenül érzékeny lírának a fő irányát, amelyben még mindig nehéz életű elődei örökségét hordozza és menti érzéseiben, gondolataiban. Költészetében változatlanul fontos a szemlélet, a nyelv, a finom, kellemes és csöndes hang. Nem egy olyan verse van, amelyekre később is szívesen gondol az ember (*Dal, Ősz közepén a Börceháton, Három Jékely-etűd, Carmina Burana, Régi kínai költők hangján*). S előttünk az ív: Háromfától Sopronig. A két hely a teljességhez tartozik akkor is, ha a lírikus pályáját vizsgáljuk.

A kötet összegezés, a termés betakarítása, a megélt időben helykeresés a folytatáshoz. Első ciklusa a *Termő ágak*. Az idő nyomát kutatja, halottakkal szól, példás szonetteket ír, szólít mestereket, Kosztolányi hangján rögzíti, „*Kellessz te még vijjogni, mint a vércse, / ha botozzák a nyomorultakat, / borítják a világot lángba – vérbe – / sikolts, ha sikoltani még szabad!*”; tovatűntekre emlékezik, életképeket jegyez, József Attila rímeire el nem küldött versenyszonettet készít, parafrázisokat versekre, s az *Utánunk*-ban található figyelmeztetés sem éppen nyugtató: „*S amit a kormos varjak csőre áhít: / vetésünkre zúdul új s új roham / És nem csak mi veszünk ki, mint a rókák, / sarjainkat sem kiméli a méreg, / mit a globális jövő permetez ránk.* – ” A költő tekintete végigsimít hellászi őszön, Balatonon, Bacchus hónapján, választja Papp Árpádot, Simon Istvánt, régi a csodálata a fürdőző lányok iránt, akik táncikálva a fodrozó habokba merültek, közöttük titkos kedvese, Ilonka is, és már befedi őket a nyári alkony, mely gyolcsingüket hintáztatta a parti fűz ágán. Az első ciklus felütése (*A lírikus prológja*) azt is jelzi, hogy az alkotó a jelen fölforgatott valóságában, sokszor torz körülmények között, nyomasztó tapasztalatok birtokában mit nem akar: „*Nem akarok versemmek hőse lenni, / ne csácsoghassa titkom a világ. / Undorodom: hány álprófeta, mennyi / béljós kínálja gyanús hangzatát,*”; az *Emberiség*-ben azt erősíti: „*az élet cifra bolondság. / Bárhova bújhatsz: sorsod megtalál.*” Szeretni való tájírásra is (közérzetének tükre), a Rinya áttetsző-tiszta medrében „*csillagi lepkék ringnak*”, „*a bikkfák hajzuhatagján*” szökéllik „*a menny aranya*”, ez pedig vénnek való nyugtatás: „*Ha jó a hajnal / madárzsivajjal / füleld, mit jósol a kandi kakukk!*” A tájakat, a sorsokat és a velük összefonódó történeteket, az ígézeteket kiolvasó tekintet az arconk marad.

Ötven miniatűr, ennyi a második ciklus. Gesztus, vágy, hangzat, önszemlélet. Persze nem a műfaji meghatározás lényeges, az sem, hogy szükség vagy hajlam parancsolta erre, hanem hogy egyvégtében elolvasható karcolt képek ezek, melyekhez már egy időutazás állomásai tartoznak. Éppen csak átfut a völgyön, a költőt egy arc, egy mosoly foglalkoztatja, nyári hónap, égi kert, piac, régi advent, fölviillant embereket, emlékeket, jegenyét, vadlibákat, festményeket, tájak, jegenyék kötik le a figyelmét, felbukkannak előtte festmények (a címlapon Egy József Visszhang című műve), remek négy sorosokat ír ezekről, kegyetlenül fájót is mutat, „*Útszéli bádóg-Krisztus. Január / jegétől kéklőn vacog ajka. / Mint aki mindent megbocsátott: / fejét megadóan lehajtja.*” (*Feszület*), emlékéit kelti egy asszonynak, „*vetett ágya tühegyű tarló / búzákéve a fejealj / dél van szűnyókálna kicsit / álmát egy madár elzavarja*” (*Pillanatkép anyámról, 1953*), ajának „*Ki tette ezt, hogy én már sohasem / találkozom az*

Időben veled? – / Járhat-e bűnösödnék irgalom? – / Bocsáss meg, Apám, hogy túléltelek!” (*Egy ukrainai katonasírra*), emberarcok merülnek fel (Kondor Béla, Baumberg Gabriella, Batsányi János, Jeszenyin, Krúdy, Arany, Tóth Árpád, Kormos István, Takáts Gyula), írás közben az őszbe helyezi magát: „*Gubbadok lámpám fénykörében. / Ablakomon ősz szele zörren. / Elnehezülnek a szavak, akár a / tűzök szárnya ónos esőben.*”

Ne feledjük, tengerpartjával és illatos fenyvesével Bibione gyönyörű hely, a költőt búvölő-bájoló nő vizespohárban ragyog, mint a Nap, a tükörben sörénye bomlik, fésűjéből serceg elő a villanyos áram, kibújik fürdőköpenyéből, a költőhöz simul meztelenül; elhihetjük, hogy Botticelli sem bírt „*még ilyet vászonra remekelni*”. Isten látja a lelkünket, eleven ígézetté válik a nő, asszony-bölcsességgel búvöl-bájjal. Itt van Kerék Imre titka. Mi is ott állunk a sós tenger-illatban, hallgatjuk a hullám-gördüléseket, nézzük, ahogy a gombafejű ernyők becsukódnak, a fürdőzők hazatérnek, lassan gördül kereke a Holdnak. Eleven ígézet? Csak annyit hallunk és érzünk, mintha a mennybolt lélegzene.

Az egész kötetben végigvonuló kettősség (múlt/jelen, fény/sötét, magasság/mélység, kamaszidő/öregkor) is a somogyi élményekből táplálkozik. A gyerekkort idézi a *Fürdőző lányok, nyári alkonyon*, mely azon túl, hogy az elveszett világ kifejező képét adja, segíti az ajánlás (*Feleségemnek, Ilonának*) megértését. A korai vers (*Tudod-e feledni?*) fölsorolására tudjuk a választ, ahogy azt is, hogy a gyerekkori idill visszacszerzése reménytelen. Régi hangja a hűséggel, a szerelemmel, a költői teljességgel azonosul, míg a jelenben, a műanyag lomokkal, tört üvegekkel, széttiport varanggal meggyalázott, nemrég még szűzi tájon fájó kérdés erősíti a pusztulás képét: „*hova szállna le itt egy angyal?*” Az emberi élet napjainkban is a cselekvés és a szenvedés együttese. A tétovaság, a meddő okoskodás, a gonosz ígézetek megelőzésére, gyógyítására nem kellene mágius szertartások, nem kell kilenc parázs vagy piros pántlika. Hanem például kortárs vers. Kerék Imre makacsul és kitartóan keresi azokat a morális fogódzókat, melyek a változni látszó térben és időben segítenek embernek maradni. Nem apadt ki a költői ere, elhárít veszélyeket, elűzi a gonoszt, gyógyít betegségeket, továbbra is van olyan kifejező ereje, sugárzása, hogy figyelniünk kell rá.

(Kiskun Helikon, 2017)

Tönköl József

„ez a hazád, nincs más”

(Tönköl József: Harangok őszi szélben)

Talán csak Takáts Gyulához hasonlítható az a férfias szomorúság, mellyel Tönköl József szülőföldje már letűnt és folyamatosan süllyedő falusi világát gyászolja. A valaha természetes létformát jelentő hegyháti életet, a kivesző dolgokat és szokásokat, a széthulló közösségeket. Saját gyermekkorát és fiatalságát, amikor minden a helyén volt – az állatok a paskomon, a munka kézhez simuló eszközei, a bor a hordóban, a megfelelő szavak a szájban. Mikor a hitbéli mellett ősi, természeti törvény szabályozta a napok folyását és a teendők sorát, azt is, hogy meddig terjed a szabadság. A szerző tudja: szent kötelessége, hogy versbe (és prózába) örökítse az egyszerű voltát és egykorvoltakat – kiválasztott, elhivatott nagy feladatára. Egyedülként, aki (még) képes mindeerre. Új – a korábbiakhoz illeszkedő – kötetében sem tesz mást, mint egész eddigi művében: innen, a legtisztább forrásvízből merít. Az álomból és emlékekből. Így már eredete különleges értékévé avatja a *Harangok őszi szélben* verseskötetét, melynek három egysége is a Rába folyása, a hegyi szölvösorok rendje szerint komponált.

A nyitó ciklus címadó darabja (*Népi kalendárium*) és a második (*Karcolhatnánk jeleket*) Költő a tejjőlős-közbenje

nemcsak terjedelme miatt meghatározó, de kijelöli azt a két locust is, melyek két világot hordoznak és néha dialógusba is kerülnek egymással: a falut és a várost – az élet két terét. Nem véletlen, hogy előbbi verset, a jeles napokhoz kötődő paraszti hiedelmek tárárt Penavin Olga, az elsősorban a Dél-vidék kistelepüléseinek kutató kiváló folklorista és nyelvész emlékének, utóbbit az időtlenné tágitott, sőt az irodalomba is átlépő nagy sétában társának, az ifjúkor Györét újra felfedező Czigány Györgynek ajánlja a szerző. Otthonossága mindkettőben biztosnak tűnik, ám a városi mégsem saját-tá élt, a test megszokása ellenére a szívnek idegen maradt, az csak a faluba dobog vissza, a szülőföld ősi ütemét veri. „csizmád érces kopáját a lakótelep betonja elégette” – írja az *Ég felé döntött fészkekben* (érdemes figyelni a balladás szépségű címet is), míg máskor az elakadó lift, a körutak pora (*Egyetlen kérdés*) zavarja. De mennyire más ez a por, mint ami a lilimos oltárterítőkön gyűlik odahaza (*Tömlöccerdőből érkezik*)... Itt mindennap elkíséri, utánamegy a bánat (*Azt mondd*), a „vert falú házak” fiával (*Így látom most*), fel, a nyolcadik emeletre. Akinek még az éjjel sem hoz, nem is hozhat megnyugvást, hiszen nem érzi csontjában a Sótóny felől érkező esőt, a Bejcről jövő havat (*Mögöttünk dudák szólnak*). Egyszerűen túl nagy a Duna láncának medálja annak, aki a Rába gyöngyszeméhez szokott, akinek eladig Sárvár jelentette a pályaudvart (*Elaludni a szombat-helyi gyorson*), a piacok városát (*Hátha*). Akit „egy másik világ küldött” ide (*Így látom most*).

Azonban a hazahúzó vágy, a muzáj teljesítése sem orvosság, boldogság helyett inkább szomorúságot hoz. Mert az otthon már csak táblanév, néhány ismerős arc, újra köszöntő részlet. De nem teljesség. Ebből a világból nem csupán a medvék földjéről jött, fehér lovat áldozó sámának dobszava tűnt el örökre (*Elmulás-képek, Kiszakállasodik barlangomból*), a hátyákra írt varázsigéket (*Levélrészlet*), a ráolvasásokat (*Így látom most*), a szerelmi varázslást (*Vetnek engem fogságba, Száritja csatakos véred*), rontásűzést (*Adj mellém hét lelket*) ismerők, a hiedelmek közt eligazodók (*Babonák*) archaikus tudása is. Akik egyaránt kérték a bajban Felső Ég Atya és Mária segítségét, közbenjárását (*Hát én hajnaltájt*). Sőt, elment Krisztus (*Mária keres utcákról utcákra*), el az ő szolgája, Lenarsich Imre is a faluból (*Csak megy madár-zászlóival*). S a hittel a hívők. A család. Már csak a temetőbe húz haza a kankalin, a holtakkal beszélgetni (*Kankalin holdas havában*), akik olykor fel-feljárnak vizitálni volt lakóhelyükre (*Angyalok harsonái, Hajuk hamuja virágozik*). Mert ide tértek mind a kedvesek (*A halott dicsérete, Az őszi baglyokról s egy házról, Szeressen az Isten, Nincs neked anyád, Halottak napján*), a szemnek ismerősek (*Forgácsok röpkölnék*). Jogosan szól hát árva panasza:

„annyi halott van itt, annyi temetés, annyi húsvét-másnap,
s két éve már annyi tűnt madár tolla, leszakadt kútlánc,
hogymindegik örök-egy kavics-isten ember-testvért sirat?”
(*Ostorsíjjal elbúgott kavicsok*).

Hiszen az emberrel a tett is elveszik, a cselekedetek emléke is tovaszáll. Ezért dagad árrá az *Atfut rajtam a villám* kérdés-özoene:

„ki szólít halott falum diófájától, ki veti a palántamagokat,
a dinnyét, a violát, ki van a mennyekben,
súgja fülembe a májüst, feszíti föl szívemet vér-tulipánokra,
hogymindegik a fájdalom elöl elrepülni,
ki tereli élelem kifosztott hazánk harangjait?
a fa előtt a padot? a zsenge lábú csikók lelkét?
a hagymahéj levéllel megfestett tojásokat?
tíz körmömig az álmodott táj varjúcsapatát?
ki söpri föl a fal tövét is, ki harap földet, ki iszik lángot?”

Nélkülük pedig az addig belakott terekből is eltűnik a lélek, az enyészet, a romlás veszi át a hatalmat. A padlások megtelnek porral, pókhálóval, egérszaggal (*Csak megy madár-zászlóival*), mióta nincs ki a hordókat krétázza (*Krizantémok árnyéka*), a pincék „üresesek, mint a felhők, mint a hold” (*Csontjaik keresztfán zörögnek*). Lassan az is kétsé-

gessé válik, volt-e itt dal és munka egyáltalán valaha: „nem is voltak soha tán ama csörgőálmás pincék, / a fekete zászlókká zsugorodott sárga kénlapok / a drótkampók, a mindent bevilágító csontok, / az egymásra emelt ániszos hordók, / a vörös borok, a versek meg a poharak az asztalon” (*Kecske kolompolt nekik*). Mementójukhoz (*Sírató*) járul a dűledező kerítésekől övezett (*Egyetlen kérdés*), összeomlott vagy lebontott ház, csalánnal bokrosuló küszöbével (*Kövekkel megjelölt kaszák*). Oda az anya tündérkezével varázsolt paradicsomkert, a „bodorrózsás éden” (*Vékony a rozmarin ág*), elsöpörte a háztájról a barmokat a szél (*Hétköznapi*). Tegnap kerek zakatolnak (*Tart a vadludak vonulása*) a régi utcán (*Béke utca*), s a balladás út is (*A hordót viszem a hegyre ki*) foszló hegyre vezet (*Tél lett ebből a nyárból*). Pusztá lett a páskom, elmerültek kolompjai és csengői (*Úti jegyzet*). Még az egykor bájos „ciklámen-, pipacs-, lilomlányok” is (*Ekevívő öreg angyalod*) krizantémává változtak, s a maiak elszöknek inkább a faluból, távoli nyelveken szólnak (*Csak megy madár-zászlóival*).

Kálvária így a hazatérés, a magányt mélyíti csak. A „kenyér és só nélkül maradt” (*Mint a nyílvevő*) túlélő gyötrelmét (*A Hóvirág-forrás kövén itt*). Ahogy a Csoóri Sándornak dedikált *Alom egy télről* kimondja:

„magad vagy, egyszál-egyedül,
nincsen, aki ráboruljon dunyha alól kidugott lábadra,
miként a szétfeszített testű Krisztus és mind az angyalok”.

Feltámad és egyre jobban úrrá lesz rajt a halálvágy (*Átkot vittem*), a nemléte fordulás – a mélypont talán az *Elmulik az ember* súlyos negysoros:

„Pajták parazsa hajlik holtomig.
Nem voltam.
Nem én húzom ajtóra a reteszt.
Nem leszek.”

Ám a komor felhőkön a gyermekkor megcsillanó visszfénye üt át – az álom és a boldog emlékezet elűzi a kísértőt. Körhinta aransugaras lován repül (*Hátha*), az időből kiszakadt utakon tér vissza oda, mikor még puha zsiba csőre kereste bokáját (*Búzasásban lüktető*), mikor „asszonyok térdének tájéka” bűjt oltalomért (*Vérünk befelé csorog el*). A „szélfűtött gyerek” lép újra elő (*Mielőtt elfelejtenéd*), akinek kedves apróságai a vasárnap kugligolyóiként bármikor elguríthatók (*Holnap megint vasárnap*), hogy leverjék a feledés bábuit. S ekként újra felragyog az egykorvált és megerősített kap a most:

„Gyermek vagyok, aki az arcára kötött kócszakállt
leszaggatja, elhagyja a padlást, az úrt, az égitesteket,
el az udvar ezüst isteneit,
a legszebb olajfákhegyi Jézus-csillagot, sarkon a magtárt,
a malmot, a rengeteg zsákot,
a timsós-faggyús szíjakat.
Vártalak titeket régóta, hogy ne hagyjatok engem bánatban,
ne döngessétek a kaput, ne zörgessétek az ablakot,
háborúztam a nyárral, karóval forgattam ugráló varangyot,
láttam megbokrosodott lovak sörénylobogását,
ujjam biggyesztettem tyúkból kiálló tojásra,
feküdtem szakadt szívvel, ültem vonószeken,
egy fán odafenn,
kibékülést keresve magammal és a világgal”
(*Babócsok a kert alatt*).

A kibékülés pedig város-falu, múlt-jelen relációiban is szükségszerűen eljön, hiszen jól tudja a szerző: odakünn átalakulhat a világ (ez a természete), ha legbelül változatlan marad. Kell, hogy szóljon a változásról, a süllyedő vidék, széthulló közösségek hangja legyen, de még inkább, hogy közös kincse tegye, ami maradandó. A *Harangok őszi szélben* mindkettő könyve – és ez adja igazi értékét.

(Mosonvármegyei Könyvkiadó, 2017)
Szemes Péter

Hal(l)ott nők

(Terék Anna: Halott nők)

A *Halott nők* című kötet – mely a Kalligram és az újvidéki Forum Kiadó közös gondozásában jelent meg – annyira egyértelmű, látszólag már a címben is sugallt, keserű olvasatot kínál, hogy az olvasó szinte lázadva keresi az alternatívabb értelmezési lehetőségeket. Hogy ezt nem hiába teszi, kétségtől a szerző érdeme: Terék Anna nagyon sokrétű kötetet állított össze, melyet ennek megfelelően több irányból is megközelíthet a befogadó.

Az imént említett lázadás lehet persze a kötetben írtak elleni és a versekből áradó sötét hangulatot elutasító ösztönös reakció is. Ugyanakkor a magam részéről éppen ebben a hatásban látom Terék Anna írásainak értelmét, nem pedig pusztán a tematikában. Legyünk őszinték: a cím igen kevésbé hívogató. Ez a kötet nem tetszeni akar, sem megfelelni vagy valamit is elmesélni. Nem könnyű, ám épp ezért izgalmas és fontos ésszel tartani, hogy egy megfajtott verseskötetről van szó a *Halott nők* esetében, nem pedig egy készen kapott közlésről. Persze, lehet akként is olvasni a kötetet, csak hogy – mivel a szerző másra is ad lehetőséget – nem érdemes, még akkor sem, ha a fülszöveg is csak a cím által is sugallt értelmezést hangsúlyozza már-már félrevezető mértékig. Pusztán a tematikát tekintve annyi lenne elmondható, hogy Terék Anna kötet a jugoszláv háborúk borzalmaival jeleníti meg, „haldokló, tetszhalott, élőhalott nők” – így a fülszöveg – szempontjából. Természetesen a téma igen fontos, de nem azért, amit erről a szerző megmutat, hanem azért a szinte morális küzdelemért, amelynek eredményeképpen, véleményem szerint, érdemes oda eljutni, hogy mindezt félre merjük tenni. A *Halott nők* című kötetnek sem erenye, sem alapjaiban meghatározó vonása, hogy a jugoszláv háborút állítja a címben megidézettek monológjainak történelmi hátterébe. Terék kötet és a leírt szövegek ennél sokkal erősebbek és jelentékenyebbek. A tematizált fájdalmat emocionálisan szem előtt tartva nem elveszik a poézis, hanem észrevétlenül marad az olvasó előtt. Ezért pedig kár lenne.

Pressburger Csaba a már idézett fülszövegben azt írja, a kötet öt ciklusában a („megnyomorított lelkű”) nők a „sírától szagatottá váló lélegzetvétel rapszódikusságával” szólnak meg. Meglátásom szerint Terék Anna hősei nem ilyenek. A szerző által megírt nők és leírt hangok nem hogy nem sírnak, hanem épp hogy rendkívül erősnek és szikárnak tűnnek, s ez az érzelm- és érzékelésmenetségben érhető tetten. Ezeket a monologizáló hősöket nemcsak holtukban, éltükre visszatekintve és -emlékezve, hanem még életükben is hallhatja az olvasó. Arányait tekintve is nehéz szétszálazni, melyik típusú megszólalás a gyakoribb Terék Anna szövegeiben. A kötet(cím) értelmezése szempontjából fontos észlelni a még élő megszólalások milyenségét is, noha kétségtől izgalmasabb, mert eleve az irodalomban ritkább perspektívát a halotté, főként, ha önmaga testére reflektál, ahogy például a harmadik, *Maja* című ciklus *Apa* című versében: „A legrosszabb akkor is az volt, / mikor a bokorban megtaláltak / és odahívták apát. // Apa a bokor mellett üvöltött, / két kézzel verte a fejét. / Nem engedték neki, / hogy tovább nézze a testemet. / Elfordultam én is.” (98.) Valójában az ehhez hasonló többi „halott megszólalásból” is kitűnik az, ami az élők beszédéből is, tudniillik, hogy ezek a nők minden esetben valamilyen viszonyrendszerben jelennek csak meg; sosem önálló személyként, hanem apák lányaiként, férjek feleségeiként, gyermekek anyjaiként. A címet finomra hangolva tehát mintha a hősökben a nő(i) öntudat) lenne halott, s nem(csak) pusztán ők maguk. A nők személyisége és a nőiség az, amely temetnivaló a születéstől fogva. Az apa „sírt az ajtó előtt, / hogy lánya született, / leitta magát szegyenében” (14.), esküvőn pedig „mintha egyetértésben temetnének / engem: – A lányságod oda!” (21.) Ezt erősítik az olyan szöveghelyek is, ahol a megszólaló csak mint beszélő test jelenik meg, mintegy tárgyként mások rendelkezésére állva. „Ivan a semmiben lóg, / mint a ruhák rajta. Csak a testemmel hajlandó / szóba állni. / Hiába nevezek.” (54.)

Ugyancsak a viszonyrendszerben betöltött pozícióra, a halott nőket meghatározó környezetre irányítja a figyelmet a kötet utolsó, két prózaversből álló, *Sziget* című ciklusa, melyben a címben szereplő szigetről szó sem esik, csak az azt körülvevő tengerről. Az itt olvasható prózaversek címei: *Nő és Gaspar*. Látható, hogy a férfi rendelkezik csak személyiségre utaló névvel. A tenger által körül ölelt sziget, a nő és a férfi (saját névvel vagy anélkül történő) megjelenítése, vagyis a ciklus felépítése a kötet végén ősi, teremtés körüli állapotokat idéz, még akkor is, ha a költemények mindegyike a halálról (és a halálból) szól is. Terék Anna több versében is megfogalmazza azt a valójában természetes és épp természetességében tragikus tény, hogy az élet eredendően halállal teli, s épp ez az elkerülhetetlen tapasztalat teszi előbbi is alapvetően szenvedésteli állapotá. „[A]kárhány gyereket is szülünk, / az mind meg fog halni.” (10.) Érzésem szerint nem(csak) az alkoholista apának vagy a verbálisan és fizikailag is bántalmazó férjnek kitett halott nők tragikumuk lehet megrázó hatással az olvasóra, hanem sokkal inkább épp a halálnak a *Halott nők* verseiben megjelenő legelemibb természetessége, mellyel talán még nehezebb is szembesülni, mint még (távol- és/vagy túl)élőként a háború borzalmaival. Nemcsak a halál révén jelenik meg Terék Anna kötetében a tárgyi világtól némileg elemeltebb, már-már transzcendentális szféra, hanem például az egyik bibliai nőtípust megidéző *Judit* című cikluscímnek, valamint az ebben található *Hajszálak* és a *Csillagok* című verseknek köszönhetően, melyekben a megszólaló nő az Urat (nem a nemtelen Istent, hanem a férfival vagy akként azonosított Urat) szólítja meg könyörgőn és keresőn.

Vajdasági szerzőről lévén szó, többletjelentéssel bír az utolsó ciklusban kiemelt szerepet kapó *tenger* is, tudniillik kontextuskijelölő funkciót is ellát. Terék verseiben a tenger az apafigurával van szoros összefüggésben: a tenger az övé, a háborúval ő vesztí el. Erről beszél az *Apa tengere* című vers. „Apa azt ígérte, a háború után / majd elutazunk újra, / hogy megmutasson bennünket / a tengernek. / Csak egyelőre / még nem lehet tudni, / hol lesz a határ, / és melyik országba fog kerülni / apa tengere.” (79.) Nemcsak a *tenger* idézi az egyik legnagyobb hatású vajdasági irodalmi apafigurát, Tolnai Ottót, hanem a *Halott nők* verseinek formája is az általa is művelt, a magyar vajdasági irodalomban nagy hagyománnyal bíró *prózavers*. Ugyanakkor Terék szövegei nem szűkülnek rá erre az irodalmi közege, magyarországi szerzők hatása is érződik rajtuk: megidéződik Pilinszky János költészete csakis úgy, mint Esterházy Péter prózája is.

A történelmi hátteret adó háború látszólag csak földrajzilag lokalizálja a leírtakat, ám ha irodalmi szempontból közelítünk e tematikához és (főként) az írói megvalósításhoz, azt lehet mondani, Terék Anna egy meglehetősen erős vonalhoz kapcsolódik jelen kötetével: a jugoszláv női-háborús irodalomhoz, mely a magyarországi irodalmi tudatban kevésbé jelenlévő, ám ettől függetlenül kétségtelenül létező közeg és kontextus. Egykori jugoszláv országokból származó írók erős hatású köteteikben tematizálták a háborút – Terékhez hasonlóan női szempontból. A magyar vajdasági irodalomban eddig leginkább talán Lovas Ildikó 2006-os *Kijárat az Adriára* című regénye kapcsolódott ehhez (Lovas egyébként szintén megidéződik a *Halott nők* verseiben), ám jelen kötet sokkal inkább a Dubravka Ugrešić, de még inkább a Vedrana Rudan nevével fémjelzett, provokatívabb vonulathoz sorolható. Utóbbi horvát író nő magyarul is olvasható *Fül, gége, kéz* című regénye nemcsak a háború feldolgozásában és a könyörtelen szókimondásban rokon Terék Anna mostani kötetével, hanem a női szempont hangsúlyozásában is. A monológ forma (Rudan műve is abban íródott) a megszólaló egyedüllete mellett az elmondottak drámaiságát is kiemeli: nem a hatás tekintetében, hanem a színházi műfajt megidézve. Ahogy Rudan művéből készült színpadi verzió, nem lenne indokolatlan Terék Anna verseit is színpadra alkalmazni. Ez a fajta szövegszervezés a legkevésbé sincs távol a színházi szerzőként is elismert fiatal vajdasági írótól.

Noha a *Halott nők* öt ciklusból áll, melyek közül négynek van (ha a szövegekben nem is, de a cikluscímekben) nevesített női megszólalója, a szövegek hangvétele mégis rendkívül

hasonló. A körülményekben mutatkozik némi eltérés (hol az apa, hol a férj, hol idegen férfiak gyötrik a nőket), a közös sors igen hasonló hangon artikulálódik. Sőt, nemcsak a monológok hangvétele köti össze a különböző ciklusok prózaverseit (melyek, az első ciklus kivételével, külön címmel is ellátottak), Terék – vérbeli költőként – képek és szófordulatok ismétlésével is sikeresen szervezi köteté a különálló megszólalásokat. Egy az első ciklusban olvasható kép („Apám arcára / ráverték szögekkel / a könnyeket” – 20.) a negyedik ciklusban köszön vissza („Anyám arcára / szögekkel verted rá / azokat az apró ráncokat.” – 123.). A kötetet Antal László izgalmas, éles vonalakkal megrajzolt grafikái jól illusztrálják és még teljesebb élménnyé teszik. A Forum dicséretes törekvése a kiadó hagyományosan erős vizuális vonalának felelevenítése és megerősítése.

A *Halott nők* erősebb kötet jóval, mint Terék Anna előző versgyűjteménye, a 2011-es *Duna utca*, igaz, a szerző személyén túl sok minden más nem is köti össze ezeket. A mostani kiadványnak egészen más vállalásai vannak, melyeknek sikerrel meg is felelt. A szerző személyiségüktől és életüktől megfosztott nőknek ad hangot prózaverseiben, olyanoknak, akiknek az élményeiről, gondolatairól és szenvedéseiről – melyek pedig szintén az általános emberi lét tapasztalatai, így valójában nem is lehetne őket figyelmen kívül hagyni – épp elnyomottságuk (többféle értelemben is valóságos haláluk) okán nem lehetne tudni. Fontos és jelentős írói teljesítmény ez, melynek köszönhetően a névtelen halott nők végre hallottakká is válnak.

(Forum Kiadó – Kalligram Kiadó, 2017)
Szarvas Melinda

Halabet kuk vadanyencen dem szõded

(Gyõre Balázs: Amerikai grafit)

A *halabet kuk vadanyencen dem szõded* mondat értelme ki-következtethető, de pontos jelentése rejtély, mint ahogy több más titok is van az *Amerikai grafit* című regényben, sőt, magában a narrációban is; de természetesen nem kell kétségbe esni, mivel a rejtély kulcsa a mindenkor olvasó kezében van. Az alkotó megtisztelt minket azzal, hogy nem magyaráz, fordít, elemez, bízik az eszünkben, érzelmeinkben, képzelőerőnkben.

A szöveg elbeszélője sem tökéletes, nem mindent tud, inkább tudálos, nem is csoda, hogy a narráció nehezen követhető, rendszeres, struktúráját, üzenetét nem lehet, de nem is kötelező megérteni. (Leírásokat, definíciókat olvashatunk a következő tárgykörökben: bábsütő 11. o., Mészla 13. o., postai utárvét, tannin 14. o., kovácsolt vas 33. o., tinta 37. o., Szilénia, Stockholm 58. o., papírfotográfia 62. o. Újpest 81., Elisabeth 86., réz 94. o., üllő 95. o., rózsafüzér 99. o., napéjgyengylőség 104. o., Lázi 126. o., táplálkozás, emésztés 138. o.) A szövegnek azonban nem csak egyetlen elbeszélője van.

A narrátorok több szintű olvasatát adják mindannak, amit az ősök rájuk hagytak, mi magunk, olvasók-elemzők az olvasat olvasatát próbáljuk kislabilizálni. Éppen úgy, mint az egyik főszereplő, ifjabb Witek Zsigmond vasműves mintakönyvében talált, tintaceruzával írt levelének (36. o.), majd később a lánya, Eleonóra préselt virágainak *lenyomatát*, (33. o.) bõngészgeti a narrátor.

Néha a narrátor is megkérdezi, hogy ki is beszél, kinek a hangján folyik most az elbeszélés? („Ki beszél? Ki gondolja ezt?” 52. o., „Tisztázni kell, hogy kiről van szó? Vagy nem? Ki érzi ezt? Ki gondolja? Ki a beszélő? Nem kell megmondani?”... 85. o.) Az olvasó önkéntlenül arra gondol, hogy ironikusan, távolságtartóan kell tekinteni a kényszeresen dokumentáló, önazonosítási kísérletekre, mert talán eggyé gyúr mindannyiunkat a szétmálló múlt, közös a sors, a halálhoz vezető út...

Kínai doboz – effektusként halmozódnak a titkok (az író-alteregó lányának titkos doboza megsérül, és Ottlik Géza *Valencia-rejtély* című könyvét említik, a főszereplő házaspár mindhaláláig titkokat rejteget egymás elől stb.)

A két főhős, ifjabb Witek Zsigmond és Válint Terézia (Rézi) házaspár megismerkedéséről semmi nem derül ki, Zsigmond betegségének természete szintén homályban marad, csakúgy, mint a Rézi amerikai éveiről tanúskodó, felismerhetetlenül torz nyelvezetű írásos dokumentumok. *Lejdi finger* (Lady finger) *Kap kék* (Cup cake) *tiszpun vanula* (vanília) (teaspoon vanilia) (116. o.) *beKing paoda* (backing powder) (115. o.) – büszkén mondhatom, ezeket meg tudtam fejteni, de a többségük előtt ámulva állok, és nem is akarom tudni, miből lettek ezek a szavak: *apfõr ajleszisz* (114. o.), *Masmelõ apszing* (116. o.), *lilmeriesz* (119. o.). Furcsa, mi lehet a logika ebben: *sir* (zsír); aztán ugyanazon az oldalon (119. o.) egy hosszú ételsor szerepel magyarul, egyetlen hiba nélkül.

Boldogtalan életük – amelyet zömében egymás nélkül töltöttek el – modulálja a két (szinonimnak prezentált) főtemát: *a szerelmet és az örületet*.

Ezt a drámai témát a narrátori hang módszeresen zavarja, homályosítja, korlátozt, olykor előítéletes gondolkodásával nehezíti, terheli a kristály szépségű szerelmes szöveget (amelyről később szeretnék még szólni). A rokonságban itt-ott felbukkannó megesettek, elcsábítottak, testi és talán értelmi fogyatékosok is (vak, sánta, agybeteg), de mindenképpen életképtelenek, törvénytelen, halott utódokat hoznak a világra.

A ceruza motívum (38-szor ismétlődik a szó, de lehet, hogy többször) azonban minden szereplőt eggyé fűz. Örökös visszatérése valósággal fétissé emeli: így válik nevetségessé a családja, a leszármazás, mindenfajta kutakodás, a múlt rekonstruálási kísérlete, különösen akkor, ha meg is szeretnék érteni az egyes családtagok rokoni viszonyait, oktanulul bízva az elbeszélőben, aki azt állítja, hogy Meleghegyi Ilona az apai nagyanja (30. o.), miközben az egész szöveg az anyai felmenőiről szól. Ez az áttekinthetetlen ág-bog a következőkben csak fokozódik. (31. o.)

A szöveg – fentebb már említett – szemérmesen takargatott mélyebb rétegéhez a bonyolult narratológiai szerkezet miatt nem lehet könnyen eljutni.

Hamar kiderül, hogy több narrátor, és több elbeszélő eljárás váltakozik. Van egy – mondjuk így – írói alteregó, akinek van egy gyermekkori, egy fiatal családapai, valamint egy jelenbeni énye, unalmas, passzív élete. Van egy dokumentumok fölé hajló „másoló”, aki nem értelmez, csak regisztrálja a családjáról rámaradt dokumentumokat, és ha elfogadjuk, hogy van ilyen narrátor, akkor az idegen nyelvű és sokszor érthetetlen „vendégszövegek” beemelése a narrációba nagyon is jogos. Az anyakönyvek, nyelvkönyvrészletek, lecke-könyvek, jegyzőkönyvek, receptek a többi szinttől elkülönülő, izgalmas nyelvi-poétikai réteget alkotnak. A már korábban említett, Homais-típusú, tudálos narrátor a legkülönbözőbb tárgykörökben oktatja az olvasót: vegyi anyagok előállításának módjáról, állampolgári ismeretekről, települések történetéről, egyéb történelmi eseményekről. Ezt a fontoskodó attitűdöt mintegy ellenpontoszza az a másik regiszter, amelyben irodalmi idézeteket olvashatunk. Ezek az idézetek átpoétizálják, lírai kontextusba emelik a hősök szerencsétlen, tragikus életét. (Ezra Pound Odüsszeusz-cantója, Márai Egy polgár vallomásai – mindketten emigrációban éltek, Poundot elmeegógyintézetbe zárták –, Károlyi Amy, Jókai Mór, a Biblia.) A Pound-idézet verszőlőn sejteti a nagy kalandok kudarcát (arról nem is beszélve, hogy a *pondi* Odüsszeusz a holtak világában bolyong): „Swartest night streched over wretched men there. / The ocean flowing backward, came we then to the place there. / Aforesaid by Circe.” (18. o.).

Zsigmond és Rézi kontemplációi, ezek az időből kizökkent elcsendesülések a szöveg legnemesebb, áttetsző finomságú, apró részei.

Zsigmond és Rézi belső monológjait, reflexióit együttérző narrátori interpretációban olvashatjuk, az elbeszélő valósággal felszívódik hősei hangjában, miközben a narráció megfojtja ezeket a tiszta létmegnyilvánulásokat, éppen úgy, ahogy életünk gyakorlatias rétegei ráfeszülnek a tiszta létezésre.

Sejtethető, hogy kivel: Zsigmonddal vagy Rézivel rokonszenvez-e jobban az elbeszélő. Nyilvánvalóan az ártatlanul szenvedő és infantilis személyiségű ifjabb Witek Zsigmonddal (akit nem szeretett a felesége, akit valami rejtélyes, nem diagnosztizált agyi betegség sújt). Ot látjuk viszont a könyv utolsó lapjain, a szélsőben vesztelő, a célpontban, a New York előtt megfeneklett óceánjáró fedélzetén, a napon étlen-szomjan tikkadtan várakozva (talán itt kaphatta a betegséget?).

Tévedés lenne azt hinni, hogy ez a szöveg az Amerikába kivándorlókról, a legújabb kori exodusról, majd a visszatérésükről szól. Tévedés lenne bármit elhinni a leszámazás fontosságáról vagy az etnikai identitásról, hiszen ez a család német, svéd, szláv s még ki tudja hányféle nemzetiségből forrt egybe és szakad szét szüntelenül. Nem lehet elégszer ismételni: Zsigmond és Rézi emelkedik ki a sokaságból, a rokoni háttérből, mert egyedül ők képesek az önreflexióra, megélnék metafizikus pillanatokat – és talán ennél többet az élettől *nem is lehet várni*. Kettejük közül Rézi az életművész, Zsiga pedig a művész-művész. Az ő belső monológjai – mindenféle szétszóródva a szövegben – nagyobb terjedelműek és többet árulnak el művészi alkatáról, de semmit nem vesznek el Rézi nyelvromboló zsenijéből.

Egyetlen részt szeretnék csak idézni Witek Zsigmond költői gondolataiból: „Szerette nézni a kertjüket akkor is, ha elnéptelenedett, ha feltámadt a szél, esett az eső. A kerti székeket ilyenkor a vasasztalhoz támasztották. Jó volt nézni ezeket a kopott székeket. Régebben még ő is készített vasvázat, kecsesen hajlított lábakkal, ezekhez a típusokhoz. Jó látni azt is, ha nem ül rajtuk senki, üresek, szabadok, nincsenek elfoglalva senki által. Csöpögött le róluk a víz, az esővíz, csurgott le a lyukas váz mentén, le a földre.” (54. o.) A szövegben hangsúlyos szerepet kap a kannatejet cipelő és kortyolgató kisfiú, akinek a fehér szín és a tej keltette asszociációk miatt valami tiszta, új életminőséget előlegezhet meg az olvasó. Mint korábban említettük, az elbeszélő Witek Zsigmonddal rokonszenvez, róla eszünkbe jut Mallarmé, és a korábban idézett Ezra Pound Cantója is, de a főszereplő: Válint Rézi.

Erős egyéniség, mer szeretni, vétkezni, meri átlépni az erkölcsi tabut, mer szabad lenni. Aldozatot hoz, lánya kívánságára visszatér Magyarországra, itt fekteti be a vagyonát, ami a kommunista rendszerben majd elvész. Nyomorultul, szarban, húgyban, magatehetetlenül (de: végelgyengülésben!) hal meg egy szoba homályában. Kegyetlen vég. És mégis, ő az, akire az olvasó csodálattal néz. A sánta suszterinas szerelméhez, akit háromszor látott csak (népmesei túlzás...) hű marad, odaadta magát, mert őt akarta, és a következményeket is viselte, a nem kívánt terhességet, a halott gyermeket. Kezdetben szolgáló, szakácsnő volt, aztán saját cukrászdát nyitott. De hogy ki volt ez a rendkívüli személyiség, azt csak egy másik, a dokumentumokkal operáló narrátor regiszterben ismerhetjük meg. Cseléd, majd szakácsnői mivoltában sebtében firkanthatta le a recepteket: szinte látjuk a kapkodva író kezét, miközben a másik már cukrot, lisztet, zsírt mér, mártást kever, tésztát gyúr. A receptek laktató ételekre utalnak, nincs bennük semmi rafinéria, sőt pontosság sem, hiába is olvashatjuk oldalakon keresztül a tömeg- vagy súlyátszámítási táblázatokat. Feljegyzései azt tanúsítják, hogy élete a munkával (főzés, sütés), adakozással (család), spórolással (banki elszámolások), imával (rózsafüzérek): vagyis merő igyekezettel, törekvéssel telt. Az elemzésem című választott értelmetlen mondat egy koktélszószt valamelyik hozzávalója lehet Válint Rézi átiratában. Szándékosan nem használok a lassan divatjamúlttá váló palimpszeszt szót, mert nem hiszek a másolás hitelességében, sem pedig a dekriptálásban, és abban sem, hogy a közölhetőség, a művészeti kifejezés határait milyen eszközökkel lehet szétfeszíteni, olvasói mivoltomban meghagyom e kérdések elemzését a nyelvfilozófusoknak.

E receptek magyarul és angolul egyaránt helyesírási hibáktól hemzsegnék, a sokszor értelmetlen szótagokban, fél és egész szavakban, sőt mondatokban egy eleven személyiség pulzál. Messze nem érdekes, hogy sem magyarul, sem angolul nem tud, a helyesírást pedig egyenesen ignorálja, ám ezekből a töredékes szövegekből kirajzolódik előttünk az akarata, életlendülete. Imák, bűntudat, szakadatlan kötelességteljesítés: ez az élete? Nem. Ez a nő széttiporja a nyelv szentsé-

gét, szabályait, sőt használhatóságát. Receptjeiben, feljegyzéseiben, leveleiben az angol nyelvet hol fonetikusán, hol egyszerűen rosszul írja, félrehallja, tehát akkora szabadságot enged meg magának, amekkorára kevesen vetemednek idegen helyen, idegen nyelvi környezetben. Mintha a nyelvvel akarna bosszút állni örömtelen és gúzsba kötött életéért. Mit neki Ezra Pound, Lebstock Mária, Jókai vagy Márai Sándor. Két recept közé, a Kugler sütemény, meg a *Nőji szeszély* (és itt már tudom, játék az egész, mert aki az *j*-ly helyesírását ismeri, nem fogja soha fonetikusán leírni a női szót) közé (117. o.) beírta Eisemann Mihály (a Miss Amerika című operett zeneszerzőjének!) érzelmes dalából azt két sort, hogy *szeret-e még, csak annyit mondjon*, és ami ami így hangzik, hogy

Szeret-e még? Csak annyit mondjon!
Szeret-e még? Úgy sincs más gondom.
Szeret-e még, mint akkor nyáron?
Mikor az ég mosolygott ránk.

Fogok-e még vígan nevetni?
Tudok-e még híven szeretni?
Szeret-e még? Nincs abban szégyen!
Szeret-e még? Igen, vagy nem?

Neki elhiszem, hogy ennek az olcsó szövegnek minden szava igaz. És azt is, hogy ennél nagyobb kérdés ebben az életben nincsen.

(Kalligram Kiadó, 2017)
Rőhrig Eszter

Akinek nincsenek barátai, emlékkönyve se lehet

Boško Krstić: Quasimodo, emlékkönyv

Két dolog jut eszembe a kiváló tollú, magyarul választékosan beszélő, de mégis szerb nyelven író Boško Krstić könyvének alcíméről: az általános iskolában még diákkoromban is divó emlékkönyv, amibe az osztálytársak és barátok autográf bejegyzéseket tettek. Ki az életre föl-készítő, valahonnét – leginkább más emlékkönyvekből – ellesett szentenciákat másolt, ki pedig ökörködő, zömmel mások által már korábban kifundált tréfás szövegeket írt meg rajzolt hozzá, esetleg képet ragasztott bele. Némely fiúnak is volt emlékkönyve, de azok a kezdeti föllángolások után más érzelmi kötődések súlya alatt érdektelenné váltak. Az emlékkönyv a tudatunkban lányos műfajként horgonyzott le. A másik: a szépirodalmi kiadók által almanachba rendezett írói emlékkönyvek, amelyekben pálya- és/vagy kortársak írásait gyűjtik egybe az adott szerző életművére vonatkozóan. Lényegét tekintve ez is kollektív, több szerzőt mozgósító műfaj. Egyik se fedi a Quasimodo-kötet lényegét, hiszen az viszont egyszerűs. Az írói életművek köre épített emlékkönyvek ebben az esetben lényegtelenek, nem is foglalkozom velük a továbbiakban, viszont a személyes emlék(könyv)nek tekinthető Krstić-kötet leginkább az emlékkönyvet birtokló számára tett bejegyzések szöveglejegyzéseire mutat, ám ez sem igaz teljességében, hiszen az emlékkönyv tulajdonosa (címettje) már nem él.

Az emlékkönyv-jelenség (Friendship scrapbook, Stammbuch, silva rerum, memorabilia personalia) az emberi viszonyok és kulturális kapcsolódások dokumentuma, ami poligenetikus mivolta, többszerzőisége révén értékes kincsesháza az imagológiai kutatásnak. A határozottan feminin jellegű emlékkönyv-jelenség a bejegyzések által felmutatja a szerzők nemi, generációs és

etnikai hovatartozásának jellemzőit. Az emlékkönyv a kulturális másság tárháza, amelyben az olvasó konfliktus nélküli nemi, nemzedéki, nemzeti mítoszokkal és közhe-lyekkel szembesülhet, és nyomozhat az antropológiai és kulturológiai jelek közt az interperszonális és interkul-turális eredők után. Draginja Ramadanski irodalomtör-ténész szerint az emlékkönyv alapvetően női diskurzus, egyfajta mentális staféta, ami újra kézbe véve „minde-nekelőtt találkozás a személy korábbi identitásával, amely elképzelhetetlen a Másikból való visszatükrözés nélkül. Mindezeknek a jelentésegyütteseknek közvetíté-sével alakul ki a portrénk, jut kifejezésre emberi kapaci-tásunk, s egyenesen igazolást nyer szociális értékünk”.

Ennyi bevezetésre szükség volt a Quasimodo-pro-jekt értelmezéséhez. Krstić könyve több ponton is alátá-masztja Ramadanski elgondolását, eltekintve a feminin jellegzetességtől, ám igazolván, hogy a szóban forgó – irodalmi – emlékkönyv is a szerző korábbi, esetünkben fiatalkori identitásának megjelenítése a Másik emléke-zetének tükrében és a múlt kaleidoszkópjának, mindig azonos hulladékdarabjainak folyton változó konstelláci-ójában megmutatkozó látványai közepette.

Krstić emlékkönyve „legjobb barátjának”, Andrisnak és családjának, Kvazimodo¹ Braun István író, jogász, színpadi szerző familiájának állít emléket. A Ramadanski által emlegetett Másik viszont ebben az esetben nem csu-pán az emlékkönyvbe sorokat író szerzővel azonosítható, hanem a bejegyzések „tárgyát” képező személlyel, akitől visszapattannak a reflexiók, és akarva-akaratlanul fikciós szereplővé alakul, aki saját sorsa mellett a róla beszélő sorsát is cipeli. Egyenlőségjel semmiképpen sem tehető az elbeszélő és az elbeszélő közé, ám vitatható, hogy az egy-más közti átjárás milyen messzire vezet a tapasztalattól a fikcióba, ami a szerzőt is elbizonytalanítja: „Az elmúltak után már nem vagyok bizonyos abban, hogy mindaz, amit ma gondolok és leírok, valóban úgy is történt. Lehet, hogy csak kitaláltam, és a Jaszi-bara sarából gyúrtam Andrist a barátommá, olyanná, amilyenre szükségem volt? Életre szóló barátommá. Vagy most teszem, amikor már nincs közöttünk, amikor azok után, ami történt velünk és történt velem, már száz barát kéne, annyira vágyok a barátság-ra, vagy csak egy barát, valóban úgy is történt. Lehet, hogy csak kitaláltam, és a Jaszi-bara sarából gyúrtam Andrist a barátommá, olyanná, amilyenre szükségem volt? Életre szóló barátommá. Vagy most teszem, amikor már nincs közöttünk, amikor azok után, ami történt velünk és történt velem, már száz barát kéne, annyira vágyok a barátság-ra, vagy csak egy barát, amilyen Drisa² volt, aki mindig kéznél van, amikor szükségem van rá.” (105. o.) Illetve tovább: „Miközben próbálom felidézni Andris mosolygós arcát és kideríteni, milyen is volt valójában a barátom, inkább ismerem meg magamat, mint őt. Sok mindenben különböztünk: én sovány és magas – ő alacsony és kővé-rés; én patetikus, melodramatikus, kicsit pesszimista – ő vidám és optimista; én komplikálásra hajlamos – ő prakti-kus; számomra a jövő távoli volt – neki holnap kezdődött; nekem az e világi élet nehéznek és szomorúnak tűnt – neki könnyűnek és vidámnak; az én szerelmeim végzetesek és drámaiak voltak – az övéi vidámak és szórakoztatóak; én szégyenlős voltam – ő olykor érzéki.” (106. o.) Ehhez járul egy általános felismerés, miszerint hiába gondoljuk, hogy csupán magunkról beszélünk, történetünkben ott lappang sok más sors-történet is.

Az elbeszélés (Első) Quasimodo Braun Henrik szabad-kai újságíró és író családjától kezdődik, a sánta szabadkai hírlapíró és író, majd becenevét fölvette fia, (Második) Quasimodo, vagyis Braun István, jogász, író és színpadi szerző familiájával folytatódik. Az utóbbi fia volt (Első) Andris, akit édesanyjával egyetemben elsodort a zsidó-üldözés, majd (Második) Andris, az író barátja, a talp-raesettség mintaképe. Quasimodoék Szabadka őslakosai, a Krstić család Nyugat-Szerbiából került a városba Hor-

vátországon keresztül, mint határőrvédő familia. A két, egymástól merőben eltérő társadalmi osztályt, kultúrát, magatartást képviselő család gyermekei egymáshoz csa-pódtak, ugyanabba az osztályba jártak, Braunék hetente két alkalommal ebéden látták vendégül a szinte nincse-telen Boškót, aki pedig hálából beavatta a duci Andrist a városszéli kalandokba. Együtt serdültek, lettek felnöt-tek, és közösen osztoztak nemzedékük élettapasztalatán. Ennek a közösnek vélt múltnak a föltárására vállalkozott Boško Krstić melankolikus hangütésű könyvében.

Jövevényként, több ideiglenes állomás után került családjával Szabadkára, apja addigra mozgásképtelenné sorvadt, hiába szeretne volna fiát a tenyerén tartva ma-gasba emelni, hogy belássa új otthonuk határát, végül a gyerekek kellett kezelésre cipelnie apját. A majdani író-nak így egyedül kellett fölfedeznie új otthonukat, a nagy-városnak bizonyuló Szabadkát, ami a múlt század ötve-nes éveiben még magán viselte a Monarchiából örökölt előkelőség és a környező tanyavilág diktálta egyszerűség hagyatékát. A város a Krstić család érkezésének idején mintha mély amnéziában szenvedett volna. „Az emberek bezárkóztak a házaikba, bezárták maguk mögött a nehéz kapukat. A szobákat régi csokrok elszáradt virágainak il-la-lata lengte be, fiatal férfiak gyászjelentéseit és fényképeit rejtgettek, akik különféle hadseregekben szolgáltak és haltak meg, felszabadítóként vagy hódítóként – attól füg-gően, hogy később minek lettek minősítve. A városszéli utcasarkokon a fiúk a legutóbbi háborúból megmaradt pengőkkel és fillérekkel pénzézést (snúrozást) játszottak. Megváltozott Szabadka lakossága is: sokan nem jöttek vissza a háborúból, újak jöttek, az őslakosok magukba zárkóztak, a betelepülők nehezen alkalmazkodtak az új környezethez. Idegenkedtek egymástól mindannyian, hallgattak a múltjukról, hallgattak a jövőjükéről. Szabad-ka bezárkózott, elcsendesedett, lelassult, megcsúnyult. Lemosta magáról a színeit, és kioltotta fényeit.” (10. o.) Az elbeszélő pontos topográfiai leírást ad a korabeli városról, kezdve az urbánus Szép utcától a rurális Jaszi-bara környékéig, a polgári-paraszti létférfi fölülrő prole-tár városképig. Érzékletesen jeleníti meg például, hogy a holokauszt idején négyezer zsidó elvesztett városban az egykori zsinagógával szemben nyitják meg a város első, föld alatti nyilvános illemhelyét.

Az építészeti-tárgyi emlékeknél viszont előbbrevalók a szellemiek, amelyeket rövid fejezetekben hoz felszínre az emlékező elbeszélő. Nem időrendi folytonosságukban és kapcsolódási sorrendjükben, hanem mozaik-, de még inkább kaleidoszkópszerűen. Fölmutatja az átjárhatóságot a nincstelen, egyetlen szobában élő familiájának és a tehe-tős osztálytársa családjának háza közt, ahol mindenkinek külön szoba jutott, viszont a napi feladatok is szigorúan ki voltak szabva ehhez az életmódhoz, amit akkoriban már keményen regulázott a látszat-amnéziát is lefojtó szocializmus. Krstić arra hagyatkozik, hogy bármennyire is zaklatott a történelem, az emberi elme képes kapaszkodókat találni benne. Egyik története szerint vasárnapi közös ebédeik előtt közösen látogattak meg (Második) Andrisral egy cukrászt, akinél minden alkalommal négy süteményt választottak, de Andris soha nem fizetett ér-tük. Kiderült, hogy a cukrászda felmenőik tulajdona volt, akik meghagyták, hogy amíg működik, a családjuk ingyen vételezhet a nyalánságokból: „A cukrászda valamikor a nagyapjáé volt, aztán eladta a jelenlegi tulajdonos nagy-apjának, azzal a kikötéssel, hogy amíg meglesz a cukrász-da és Andris családja, ingyen vihetik onnan a süteményt. Elmúlt két világháború, két világbéke, fél évszázad – de az egyezéshez tartották magukat, függetlenül mindattól, ami velük történt. Az én családom rövid öt év alatt ötször költözött a világ egyik végéből a másikba. A terveink alig értek el a jövő hétig. Nem tudtam elhinni, hogy lehet terve-zni ötven évre előre is. Ötven évig tartani az adott szót,

1 Az irodalomtörténet-írás Kvazimodoként jegyzi, jelezve, hogy hasz-nálta a Quasimodo írói álnevet is, fia pedig nem András, hanem And-ris, sírkövén is ez a névváltozat áll.

2 Andris.

amit olyan valaki ígért meg, akit mi nem is ismerünk, egy másik ismeretlennek, és az az adott szó még ma is érvényes. Ötven évre előre tervezni a süteményevést!” (95. o.)

Bármennyire is pitánernek tűnik a fölismerés, hogy a szocializmus vágtázó tempójú építése során ilyen, fél évszázadra visszanyúló megkötések is érvényesülnek, az elbeszélő számára éppen ezek adnak fogódzót a világban, ami voltaképpen nem az övé, úgy kapta, mégis jelenünk prózáírásában annak egyik legavatottabb krónikása: „Csak évekkel később értettem meg, amikor már hosszabb ideje éltem a városban, hogy a barátom, a nagypapja, a cukrászda új tulajdonosa, az egyezség és én is, a lakásaikkal, a szokásaikkal, az ebédekkel együtt, a város és lakói által egy másik korban felhalmozott bölcsesség darabkái vagyunk. Mindannyian felelősséggel tartoztunk annak a ködlő, szigorú, mégis kegyes fellegnek, ami magába szippantotta az emberi bölcsességet, az élettapasztalatot, a becsületet, és meghatározta azt is, hogy süteményt csak vasárnapi ebéd után eszünk, és akkor is csak fejenként egyet. Az ő házukban tanultam meg, hogy az akkori szigorúan ellenőrzött életünk mellett léteznek más minőségű emberi kapcsolatok és másmilyen élet is.” (96. o.)

A másmilyen, egymástól elkülönülő, szinergikusan egymásra ható életek Krstić prózanyelvében kaleidoszkópszerűen rendeződnek össze, a „szép formákat néző” tükrös gyermekjátékban gyakorlatilag hulladék áll a tükrök által mutatott látvány közepében. Mindig ugyanaz a semmis kacsat, ami minden szemlélője számára új, élvezetes látványt alkot: „A múlt szüntelenül összefolyik a jelennek, de sose láthatjuk előre, hogy fog érintkezni a két idősík, és mi születik ebből az érintkezésből: vajon egy új gondolat vagy érzés, vagy visszarepít bennünket a múltba, és azt másnak fogjuk látni, mint amilyen volt. Minden pillanatunkban átéljük

egész életünket, a kezdetektől a jelenig. Minden új felismerés átszűrődik a felhalmozott tapasztalatok szűrőjén, és minden pillanatnyi érzés először összefonódik a valaha átélt érzelmekkel. Csak azután tisztul le és mozdul meg bennünk, ahogy korábban sose, és utána sem fog soha, és csak bennünk, senki másban. Ezek a megismételhetetlen pillanatok teszik az embert, az életét, a mindennapjait és minden egyes pillanatát egyedivé, minden embertől, élettől, naptól, pillanattól különbözővé.” (114. o.)

Krstić rövid fejezetekben idézi fel Braunék és saját családjá történetét, mindenekfölött Andrishoz és annak édesapjához fűződő kapcsolatának rejtett, olykor számára is értelmezhetetlen összefonódását, olykor szinte szófukarul, mintha a dokumentarizmus terepére szeretné terelni a fikciót, ami képek, fényképek, szobrok, tárgyak, fontos helyszínek fotóinak szövegbe illesztése révén azt igazolná, hogy az amnéziás Szabadka mégis megőrizte a személyes emlékeket, amelyeket az író immár szabadon fordít át elbeszélői világába. Korábbi műveiben³ is fontos koncepció a kép és a valóság szembeállítás; itt nem a képet restaurálja, hanem abból épít történetet.

Végül a fordításról: a Quasimodo nem első magyarra fordított Krstić-mű. A mostaniban viszont maradtak furcsaságok, pl. a lágerképben a „felvételez” kifejezés szerintem inkább „vétellez”, a fényképeket pedig nem önköltővel, hanem önköltővel készítették akkoriban is, ám ez legyen a fordító T. Varga Piroska és a szerkesztő legnagyobb mulasztása. Fontos vállalkozás Boško Krstić 2009-ben Szirmai Irodalmi Díjjal jutalmazott könyvének magyar fordítása.

(Forum Könyvkiadó, 2017)
Fekete J. József

3 Pl. a magyarul is olvasható *A Begringer-kastély*, illetve *Vízöntő* c. regényekben.

Számunk szerzői

André András 1955-ben született Székesfehérváron. Költő. Martonvásáron él. Önálló kötete: Mélyhűtött dal-
lam (versek, 2000).

Berkeley, George (1685, Kilkenny megye, Írország – 1753 Oxford, Egyesült Királyság) brit filozófus, teológus, püspök. Magyarul legutóbb megjelent kötete: Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről és más írások (2006).

Csaday Csaba 1944-ben született Kassán. Irodalomtörténész, költő, műfordító. Legutóbb megjelent kötete: Fantasztikum, mágia, valóság. Írások a hispán és a magyar irodalomról (2014).

Debreczeny György 1958-ban született Budapesten. Költő. Könyvtáros (tanár) egy budapesti középiskolai kollégiumban. Legutóbb megjelent kötetei: Területtel őrzött kutya (versek, 2014); Két hang, tíz ujj. Költemények, kollázsok, montázsok (2015; társszerzővel).

Dobosi Bea Budapesten él, szerkesztőként és műfordítóként dolgozik.

Fekete J. József 1957-ben született Bácskossuthfalván (Jugoszlávia). Irodalomtörténész, író, kritikus. Legutóbb megjelent kötetei: Idegenség / Érintettség (2014); Angyalok rozettája. Kihagyásos körséta huszonnégy képben (2014).

Győri László 1942-ben született Orosházán. Költő, könyvtáros. Legutóbb megjelent kötete: Fordított pohár (versek, 2016).

Horváth Péter 1975-ben született Sárváron, jelenleg is ott él. Filozófia - magyar szakon végzett a Pécsi Tudományegyetemen, ott szerzett irodalomtudományból PhD-fokozatot a Kertész Imréről írt disszertációval.

Juhász Ottó 1936-ban született Szolnokon. Budapesten él. Nyugalmazott pekingi nagykövet, Kína-kutató, sinológiai tárgyú tanulmányokat és esszéket publikál.

Kerék Imre 1942-ben született Háromfán. Költő, műfordító. Sopronban él. Legutóbb megjelent kötete: Mint eleven ígzet (versek, 2017).

Manguel, Alberto 1948-ban született Buenos Airesben. Író, műfordító, esszéista és antológiaszerkesztő. Médicis- és Cavour-díjas, a francia Művészeti és Irodalmi Érdemrend parancsnoki fokozatának kitüntetettje, az Anglia Ruskin Egyetem (Cambridge) tiszteletbeli doktora. Magyarul is megjelent világhírű könyve Az olvasás története. Esszéiből a Nagyvilág és a Holmi közzölt fordítást.

Márjánovics Diána 1988-ban született Győrött. Kritikus. A győri Révai Miklós Gimnáziumban érettségizett. Doktorandusz a Pécsi Tudományegyetemen. Egyik fő kutatási területe a vajdasági irodalom.

Meliorisz Béla 1950-ben született Győrött. Költő. A győri Jedlik Anyos Gépipari Technikumban érettségizett. Pécsen él. Legutóbb megjelent könyve: Föld és föld között (versek, 2006).

Pátkai Tivadar 1947-ben született Sokorópátkán. Költő. Győrött él. Legutóbb megjelent kötete: A kórisfa árnyéka (2008).

Pete Krisztián 1975-ben született Siófokon. Filozófus, a PTE oktatója. Kutatási területei: analitikus filozófia (nyelv- és elmefilozófia), brit empirizmus (Berkeley).

Péter Márta táncművész, újságíró, kritikus. Budapesten él. Önálló kötetei: Frenák & Compagnie Pal Frenak (2009); Eleven történet – a Duna Művészegyüttes és elődegyüttesei (2013).

Szarvas Melinda 1988-ban született Győrben. Kritikus. A győri **Apor Vilmos** Iskolaközpontban érettségizett. Főbb kutatási területe a vajdasági magyar irodalom.

Székács Vera 1937-ben született Budapesten. Költő, műfordító. Többek között Gabriel García Márquez könyveinek fordítója.

Szemes Péter 1979-ben született Zalaegerszegen. Kritikus, esztéta. Legutóbb megjelent kötete: Itt és otthon. Válogatott kritikai írások, 2008–2014 (2015).

Szentirmai Mária 1953-ban született Komáromban. Költő. Győrött él. Legutóbb megjelent kötetei: Kötelékek (versek, 2016); Veszteség (próza, 2016).

Szepesi Attila (1942, Ungvár – 2017, Budapest) költő. Legutóbb megjelent kötete: 56 vers (2016).

Róhrig Eszter 1954-ben született Budapesten. Műfordító, irodalomtörténész.

Takács Nándor 1983-ban született Mórton. Költő. Önálló kötete: Kolónia (versek, 2014).

Talabér Gyula (1924–1962) balatonfüredi fotóművész.

Tóbiás Krisztián 1978-ban született Csókán (Jugoszlávia). Költő, műfordító, a Balatonfüreden megjelenő Tempevölgy folyóirat főszerkesztője. Legutóbb megjelent kötete: A Wilkinson penge (versek, 2017).

Szemes Péter 1979-ben született Zalaegerszegen. Kritikus, esztéta. A Pannon Tükör kulturális folyóirat főszerkesztő-helyettese. Legutóbb megjelent kötete: Itt és otthon. Válogatott kritikai írások, 2008–2014 (2015).

Tönköl József 1948-ban született Nyőgéren. Költő, újságíró. Győrben él. Legutóbb megjelent kötete: Szívemre kő zuhan (versek, 2017).

Villányi G. András író, költő, műfordító. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: Tükröződések (versek, 2011).

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:

Antikvárium (Kazinczy u. 6.),
Koncert Zenemű- és Hangszerszobor
(Arany J. u. 3.)

Budapest:

Írók Könyvesboltja (Andrássy út 45.)

Debrecen:

Sziget Könyvesbolt (KLTE)

Hódmezővásárhely:

Petőfi Könyvesbolt (Andrássy u. 5.)

Nyíregyháza:

Kötet Könyvesbolt (Hősök tere 9.)

Pécs:

Zrínyi Miklós Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:

Cédrus Könyvkereskedés
(Bunker Rajnárd köz 2.)

A RELAY ÚJSÁGÁRUSOKNÁL BUDAPESTEN:

Blaha Lujza tér
Déli pályaudvar
Ferenc körút
Kálvin tér
Őrs vezér tér
Váci utca
Bajcsy-Zsilinszky út

Folyóiratunk megrendelhető
a szerkesztőség címén:

9002 Győr, Pf. 45.

Honlap:

www.gyorimuhely.hu

E-mail:

szerkesztoseg@gyorimuhely.hu

MŰHELY KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta
2018. XLI. évfolyam, 1. szám

Főszerkesztő:
VILLÁNYI LÁSZLÓ

Szerkesztők:
HORVÁTH JÓZSEF
HORVÁTH NÓRA
MÁRTONFFY MARCELL
SZARVAS MELINDA

Arculat:
KURCSIS LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár:
SZIKONYA GABRIELLA

T Á M O G A T Ó K :

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Pannon-Víz Zrt. Győr

Széchenyi István Egyetem, Győr

Uniklub Kft.

Index: 25975 HU ISSN 0138–922 X. A szerkesztőség címe: 9022 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326-845. E-mail: szerkesztoseg@gyorimuhely.hu. Honlap: www.gyorimuhely.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Üzleti Ügyfelek Üzletág, Központi Előfizetési és Árusmenedzsment Csoport, 1900 Budapest. Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu. A befizetéseknel kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.

Előfizetési díj 2018. évre: 2400,- Ft

Szerkesztő: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISIONEXT Vizuális Stúdió, Győr

Nyomtatás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

nka

Nemzeti Kulturális Alap

500,- Ft

